

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԻՍ ԵՄՍԵԱՅ

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1880

ՈՊՐԻՂ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ
ԺՈՂՈՎՐԻԱՅԻՆ ՎԱՐԿ
ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ
ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԱԶԴ
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ (Ս-Լ)

ԶՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲԱՐՑ ՏԻՏԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Թ. ՏԱՐԻ

1880

ԱՊՐԵԼ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հանդիսիս Խմբագրութիւնը պարտ կը համարի յայտաբարել որ՝ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ տարեկան շրջանն ներկայ ապրիլի ամսագրով կ'ընանայ, շրջան՝ որ սկսած է 1879 մայիս ամսուն, և իր տասներորդ տարին կ'մանէ:

Եյս նոր շրջանին առթիւ Խմբագրութիւնս կ'պարտաւորի՝ այլ և այլ պատճառներէ ստիպեալ՝ նոր կարգադրութիւն մ'ընել:

Մեր ազնիւ Բաժանորդաց յայտնի է արդէն որ 1878ին ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼՆ չորս ամսոյ չափ կարելի չեղաւ հրա-

տարակել, և հետևապէս իր ութերորդ տարեկան շրջանն՝ 1878 յունվար ամսէն սկսելու տեղ, նոյն տարւոյն մայիս ամսէն սկսաւ: Արդ՝ մի քանի տարուան փորձը ցցուց որ այս թուական տարբերութենէ զանազան անպատեհութիւններ կ'ծագին թէ բաժանորդագրութեան, թէ զործակալութեան և թէ հաշիւներու կանոնաւոր ընթացքին դէմ: 'Նոր բաժանորդներ՝ մեր ազգարարութեան անտեղեակ, կարծելով թէ շրջանն ամեն յունվար ամսէն կ'սկսի, նոյն թուականէն թերթին կ'գրուին, և ապա, երբ բոլոր տարուան թիւերը կ'ստանան, կ'տեսնեն որ մաս մը նախորդ և մեծադոյն մաս մը հետևորդ տարուան թիւերէն ստացած են, այնպէս որ տարեկան ամբողջութիւն մը չեն կազմեր, և կ'սկսին խմբագրութեան զանգատներ ուղղել և իբր պակսած նոր թիւեր խնդրել: Ասկից կ'հետևի հաշիւներու մէջ շփոթութիւն և զործակալներու համար դժուարութիւն:

Այս անպատեհութեան միանգամ ընդմիշտ առաջն առնելու համար խմբագրութիւնս որոշեց՝ նոր շրջանէն, այս է մայիս ամսէն սկսեալ, մինչև յունվար 1881, այս է ութ ամիսուան միջոցի մէջ, ամբողջ տարեկան թիւերը հրատարակելով բաժանորդաց ուղղել:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄԼՈՅ մէն մի թիւն, որ 48 էջէ կը բաղկանայ, եթէ յաջորդ ամսէն սկսեալ 72 էջ պարունակէ, մինչև յունվար իր բաժանորդաց բոլոր տարեկան պարտքը վճարած կ'լինի ութ ամիսուան մէջ, և տարեգլխէն նոր շրջան համրելու կ'սկսի: Թէև խմբագրութեան աշխատանքը սոյն քառամսեայ տարբերութիւնը լրացնելու համար բնականապէս կ'աւելնայ, սակայն զործին կանոնաւորութեան համար այս կարգադրութիւնն անհրաժեշտ կ'համարի, նոյնը պահելով տարեկան բաժանորդագրութեան պայմանները:

Խմբագրութիւնս վստահ է որ այս կարգադրութիւնն մեր ազնիւ Ռաժանորդաց հաւանութիւնը կ'ստանայ, և մտադիր է նիւթերու աւելի զանազանութիւն, Սեւ Լեւին մարդը վէպին աւելի ընդարձակութիւն տալ, և մասնաւորապէս մաս առ մաս հրատարակելի Բնական Գիտութեան պատմութեան մը նկարագրէր մերթ ընդ մերթ տպագրել, և թէ ակնկալած քաջալերութիւնն ու աջակցութիւնն ընդունի:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՌԱԲՆՆՈՒԹԻՒՆ*

Այս վերնադրով մամլոյ տակ եղած նոր հրատարակութեան մը առաջին ինն թերթերը ձեռքս անցան: Հեղինակն է Մեծ. Նորայր Բիւզանդացի: Հարեանցի ակնարկ մը նետելով սոյն թերթերուն վերայ — թերեւս օտար ու անպատեհ թուի ոմանց ըսելիքս — յիշեցի Միշէլ Պրէալի մէկ գործն, որ վերջին Բրուսօ-Ֆրանսական պատերազմէն անմիջապէս ետք լոյս կ'սեմնէր: Մատենադիրն՝ որ Ֆրանսայի արդի նշանաւոր լեզուաբանին բանասէրներէն մին է, իր ազգին յեղակարծ անկման առջև յետին ծայր վշտացած, այս նկուն վիճակին սկզբնապատճառ կ'ըտնէր միայն Ֆրանսայի գալոցական ուսմանց և ուսուցման յոռի դրութիւնը: Ժողովուրդը բան կ'ուսնէր իրաւ, բայց մտաւոր ազատ զարգացման կողմէ ամուլ էր, և այս դրութենէ կ'հետեւէր մեծ փնտ քաղաքական կենաց և վտանգ ազգային գոյութեան, ինչպէս որ փորձը ցոյց տուաւ: Այս կարեւոր խնդրոյն ծանրութիւնը պարզեւէն ետեւ՝ Միշէլ Պրէալ կ'ընայ ահոր դործնական գործմաները բացատրել: Իր գրքին մակագիր դնելով — «Բանի մը իւրս հասարակաց ուսման վերայ» այլ և այլ ուղղու-

* Հայկական Բնագիտութեան և Գիտութեան ընթերցանաց մարտնչական շաբաթական և այլն. Գրեաց ՆՈՐԱՅՐ Ն. ԲԻՒԶԱՆԴԱՅԻ:

թիւներ կ'առաջարկէ, զլիաւորապէս երևելի գերմանացի մանկա-
վարժի մը զրուածքէն քաղելով, այնպիսի ուղղութիւններ, որ էա-
պէս մտաւոր զարգացման կ'առաջնորդեն: Իր մէջ բերած միջոցնե-
րուն կարգէն է նաև լեզուական ուսումն, որով ի հարկէ ուսանողն
իր ժամանակի մեծ մասը պիտի անցընէ, և սակայն մի շատ աշա-
կերտ և ուսուցիչ լոկ մեքենական և յիշողական աշխատութիւն կը
համարին այդ ուսումն, մտային զարգացման անշահաւոր: Միշէլ
Պրէշլ կ'այսոյնէ որ եթէ բանաւոր կերպով աւանդուն, մինչև իսկ
մեռած լատին և յոյն լեզուները, բեղուն ծծան մը կրնան դառ-
նալ, ուսանողին միտքը խորհրդածու, հետաքնին և տրամախոհ ը-
նելով: Օրինակի համար, ինչպէս կը յիշեմ, ի մէջ այլոց, կը
յորդորէ մինչև անկամ հեղինակներու ձեռագիր մատենաներն կար-
դալ տալ, և անոնց խանդարմանց ուղղութեան համար աշակերտ-
ներու միտքն զբաղեցընել: Անտարակոյտ այս կրթութիւնն աւելի
հեշտ և զործադրելի եղանակի մը կրնայ վերածուիլ, եթէ լեզուի
կամ մատենագրութեան դասատուն ընտրանօք ժողովէ ամփոփ, բա-
ցայայտ և կարգաւոր իմաստներ, և նախ՝ մէն մի հատուածէն զլիա-
ւոր բառ մը, ապա հետզհետէ երկրորդական ու երրորդական կար-
դի բառեր, և վերջապէս բառերու խումբեր խանդարէ կամ ծա-
մածուէ կամ բոլորովին անհետ ընէ, և առաջարկէ աշակերտներուն
այդ անյայտ եղած կամ աւեր բառն ու բառերը գուշակել, մեր-
ձակայ բառերու և ընդհանուր բանին պահանջած իմաստին զօրու-
թեամբ: Տարակոյտ չկայ որ այսպիսի պարզ, հեշտ, զուարճալի և
միանգամայն գործնական հրահանգ մը կ'օգնէ մեծապէս տղայոց
միտքը սրելու, անդրադարձութիւնն զրգուելու, խորհրդածութիւնը
մշակելու և գատողութիւնն ուղղելու:

Արդ՝ սոյն գաղտփարը, կ'ըսեմ, միտքս ընկաւ առաջին անգամ
որ ձեռք առի Հայկական Բարասնութեան մի քանի թերթերը: Շարք
մը տեսայ զրեթէ այսպիսի խնդիրներու, հին ձեռագիրներէ քա-
ղուած, զոր գրիչներն՝ առանց որ և է դաստիարակական նպատակի
կամ մանկավարժական սրահանջման, այլ մի միայն իրենց անմտա-
դրութեամբն կամ տգիտութեամբ, մոծած են մեր նախնեաց գիր-
քերուն մէջ, և ակամայ գործ ու աշխատութիւն հնարած են արդի
գիտուններուն ու բանասէրներուն, որ մտքի արթնութեամբ և հմու-
թեան ուժով մի առ մի զանոնք լուծեն, ուղղեն և այդ ցանկալի ու
պիտանի զրուածներն իրենց բնիկ ձեւին վերածեն: Կորաթիս զբըրոյ-

էլս Արդոյ հեղինակն այդպիսի առեղծուածներու վրայ իր բաւարարական արուեստէն (որ արդէն ծանօթ է ամենուն) ազատ մնացած ժամերն անցնելով, այսօր հասարակութեան կը ներկայէ իր քննած և լուծած մասերը: Աւելորդ է ըսել թէ այսպիսի ծանր ու անժպիտ աշխատութեան մ'արդիւնք ինչ ախորժելի ու հեշտալի դոյնով կը ներկայի այսօր ընթերցողին առջև, երբ մէկ էջէն միւսն անցնելով՝ հետզհետէ տեսնէ կնճռոտ հանգոյցներ որ իբր թէ մոգական հմայութեամբ իրարմով կը քակուին ու կը սլորվուին, խայտ ու խայտ փալկիլող երևոյթներու խաղի մը նման, որ մերթ մուրթ մերթ լոյս խիտ առ խիտ իրարու յաջորդելով ախորժելի խտրմունք կը պատճառեն աչաց:

Բայց թողլով առ այժմ այս խնդրոյն զուարճալի կողմը, միթէ հարևոր չէ՞ նաև ցոյց տալու ջանալ այսպիսի երկասիրութեան մը դիտնական կարևորութիւնն ու ամենամեծ օգուտը: Ազգային լեզուիս և անոր մատենագրութեան հմուտ եղողներուն ծանօթ է արդէն թէ մեր նախնեաց գրաւոր երկերուն մէջ որքան տեղեր խանդարտելով անիմանալի դարձած են, որքան իմաստներ այլայլած և մինչև իսկ ներհակ իմաստով բացատրուած են, և որքան պիտանի իմաստներ բոլորովին անհետ եղած — պարզապէս անզոյշ օրինակողներուն գրութեանց պատճառաւ: Յայտնի է նաև, թէ քանի վրիպակ բառեր ու ոճեր սպրդած են բառգիրքի, և նոյն իսկ մեր այժմեան գործածական լեզուի մէջ, միշտ նոյն պատճառաւ, և որ աւելի ծանր է, թէ քանի լեզուի անդոյ ու սխալ քերականական ձևեր գոյութիւն առած են, յառաջ բերելով անբաւ խառնախօսութիւն, որով անել բաւիլ մը դարձած են մեր քերականական օրէնքն, որոց մէջ զարտուղութիւն անուամբ շատ աւելի անկանոնութիւններն սրբագործուած են քան բուն կանոններն, և անոնք միամիտ ուսանողներու աչքին իբր չքնաղ զարդեր կ'երևին: Սակայն այս շփոթութեան միակ պատճառ ու հնարիչ ուրիշ բան չեն այլ միայն զրչաց տղիաութիւնն և անհմտութիւնն և քերականաց արթնութեան ու քննադատութեան պակասութիւնը: — Հայկա՛ն Բաբայան-Քիւնն իւր աշխատութեամբն այդ սպրդեալ վրիպակներու կարևոր խումբ մը՝ ըստ մեծի մասին՝ յաջողութեամբ կը զտէ այսօր ու կը մաքրէ, մեծ ծառայութիւն մատուցանելով մեր ազգային մատենագրութեան ու լեզուին:

Ճոխ և ընդարձակ հմուտութիւն յայտնի ու լծադուն ամբարա-

նոցի մեր ազգային մատենագրութեան, հետաքուստ և մանրակրկիտ
գործունէութիւն, որու փորձն Արդոյ հեղինակը ցոյց կուտայ իր
դրբոյլի մէն մի էջին մէջ, կարող ըրած են զինքը իր այդ ձեռնար-
կութիւնն արգիւնաւորել, այնպէս որ մեր նախնեաց դրոց մէջ զըտ-
նուած խել մը մթին ու անյայտ իմաստներ լուսաբանելն զատ,
յաջողած է նաև այնպիսի ուղղագրութիւններ ընել որ մեր աւօրեայ
գործածութեան կը նպաստեն: Նախ՝ եղծ և մտացածին բառերու
մէկ մասը, որ սպրդած են նաև մեր ամենէ ընտիր բառերոց մէջ,
իբր խոտելի կը վտարէ, կ'արտաքսէ, ինչպէս են այս բառերը,
հփառ, զեմելէ կամ զեմել պահել, նեղարար, ջափու, և այլն և այլն:
— Երկրորդ՝ վրիպակ նշանակութիւններ ուղղած է, որ բաական
բազմաթիւ են նշանաւոր գրեանց մէջ: — Երրորդ՝ որ աւելի արդիւ-
նաւոր կ'երևի, և կերպով մ'առաջիններէն աւելի շահագրդիւ,
երևան հանած է նոր ու արմատ բառեր՝ որ երբեմն աւեր ու ան-
կերպարան վիճակի մէջ, կենդանութիւն կ'աւնոն, ինչպէս են, Ա-
հիւստ, զոր յիշելով հարկ է որ յիշեմ նաև, որ՝ ինչպէս ինք
Արդոյ հեղինակը կ'ըսէ, իւր իսկ ընդի գիտն եղած է, և ես ինքս
կը վկայեմ, ինձ ևս հաղորդած լինելով զայն տարիներ առաջ, երբ
տակաւին Անտոնինեանց ձեռագիրն երևան չէր ելած, քաղցթառ,
դաւառայ, ժառ, որ ինձ աւելի ուղիղ կ'երևի քան զժառն. նրբա-
ռի՝ զեղեցիկ բարդութիւն, ինչպէս և հեփան՝ ընտիր ածանցումն հեփ
բառին, հաղի, հիփ, արմատական ձեն հիփս յունական բառին, ինչ-
պէս նաև հաբ, որ դարձեալ յունական է, «դաւառայ» որու մինչև
ցարդ ուղղագոյն ձեն վրիպակա «դաւառայ» կը կարծուէր, և այլն:
— Չմոռանք յիշել նաև այս ուղղագրութեանց կարգին մէջ Արդոյ
հեղինակին ըրած նորը դիտողութիւնը ընդ բնաւ և հեղե- բառե-
րուն վրայ, որոց մէկը գրուած է Եղնկայ ձեռագրին մէջ վրիպա-
կա ընդ բնաւ, և միւսը հեղե-:

Մինչև ց'իշէ էջն, զոր ձեռքս ունիմ, հարիւր եօթանասունէն
աւելի աղաւաղ ընթերցուածներ կ'ուղղագրէ, որոց գրեթէ հարիւր
քառասունը հեղինակին ընդի անդրադարձութիւններն են, բայց ան-
դրադարձութիւններ, ոչ միայն մտքի արթնութեամբ կամ հաւա-
նական կարծեաց վրայ հիմնուած, ուր վտանգ կայ կեղակարծ և ե-
րևակայեալ ենթադրութեանց մէջ սահիլ անզուլումեամբ, այլ
իրեն ուղղութեան կանոն ընտրելով բաղդատական գրութիւնը, որ
զղուշաւոր քննադատի գործ է, և իրօք բեղմնաւոր ու հիմնաւոր

արդարեւ յառաջ կը բերէ : Բանասէր ընթերցողը կը տեսնէ զբոլոր-
կին մէջ որ ուղղադրութեանց մեծագոյն մասը նմանակից վկայու-
թիւններով երաշխաւորեալ է , որով ոչ ինքն այլ կերպով մ'իւրա-
քանչիւր մատենագրի խօսիլ կուտայ ինքն իւր բերնով վկայելու և
իրր վերջինգիր բողոքելու իրեն դէմ եղած թշնամանաց , աղմար
զրչաց ձեռք : Ուստի ամեն ոք ստիպուած է առանց գիմադրութեան
ընդունելու իր մէն մի ուղղադրութիւնը : Անտարակոյտ այդ մեռելա-
հարցութիւնը՝ թէ և գժուարին արուեստ , կախարդանք չէ , այլ ի-
րական և դործունեայ հմտութիւն , զոր կարելի չէ ուրիշ կերպով
ստանալ եթէ ոչ բաղմամեայ աշխատութեամբ , մտադիր ու խոյուն
ընթերցմամբ , հետեւապէս գործն ալ ծանր ու զիտնական դործի
կերպարան առած է , որ պատիւ կը բերէ ոչ միայն իր հեղինակին ,
այլ և ազգին , որ այսպիսի լուրջ ու աշխատաւոր մտքեր կը սնու-
ցանէ իր ծոցը . վասն զի սարակոյտ չկայ որ այսպիսի տոկուն աշ-
խատանքով կը յառաջէ և կը կատարելագործուի որ և է ազգային
դործ : — Այս երկրորդ կարեւոր կէտն էր զոր պարտ էր յիշեցը-
նել , թէ և աներկմիտ եմ որ և ոչ ընթերցողի մ'աչքէն պիտի վրի-
պէր , երբ այս հատորին ձեռք առնոյր իրեն բանասիրական հմտու-
թիւնը ճոխացնելու համար :

Այս երրորդ կէտ մ'ալ ոչ ինչ նուազ նշանաւոր քան առաջին-
ներն , որ և Արդոյ հեղինակին պատիւ կը բերէ , իբր զգայուն ,
զրուշաւոր և անկեղծ : Իւր միակ մոլութիւնն և զակատումն՝ իւր
հայրենի բարբառն է , անոր մէն մի քարը , մէն մի բեկորը , հողա-
կոյտը , ինչեքանքն անդամ ըսեմ իրեն համար սիրելի և սրբազան
աւանդներ են , ցոյց կուտայ անոնց ամեն մէկուն վրայ մասնաւոր
գուրթ և մտադրութիւն , զի աներկբայելի է որ եթէ անոնց վրայի
գօսն ու բորբոսը սրբութիւն և մաքրութիւն , կրնան իրօք դառնալ և լի-
նիլ պիտանացու : Ուստի չինայեր իւր ամեն ճիգն ի դործ դնել
սրբելու զայն և յղելու : Սակայն և այն գովելի յատկութիւնը կը
նշմարեմ իւր ջանից մէջ , որ զլուովին շրջահայեաց է , թէ մի գու-
յէ անզոյց անձնասիրութեամբ մը թերութիւն մը , արատ մը վեր-
ցունելու աստն , տեղը նոր մը չգնէ անզուշտութեամբ . ուստի յետ
միանդամ ինքն իւր արուեստը ի դործ դնելու , ուր կը կատկածի
թէ իւր աշխատութիւնը կրնայ անբաւական մնացած լինիլ , կամ
երկիւղ մը կ'ըզայ թէ իւր նպատակին հասած չէ , իւր արուես-
տակցաց աջակցութիւնը կը հրաւիրէ : Այս եղանակաւ վեճաբանու-

Թեանց ակադեմական ատեսան մը ջանացած է բանալ, որու հետ շուշտ շահաւէտ պիտի լինին արգասիքն, եթէ ազգային բանասէրներն յորդորուն յայն : Այս ճամբով եղած են Եւրոպիոյ ամենազգի գիտութեանց յառաջադիմութեան քայլերն, որով և հասած են այն դերածայր ներութեան և կատարելութեան, որուն երբեմն հասած չէին հիները :

Արդոյ հեղինակն, զոր և իմ ազնիւ բարեկամն անուանելու հաճոյքն ունիմ, այդ իւր ըղձիցն առանձին թղթով ևս հրաւեր ըրած էր և ինձ, սիրով ահա կը պատտօխանեմ, վասն զի և իմ ճաշակիս սիրելի էր իւր առաջարկութեան նիւթը : Ինքն իւր յիշեալ թղթոյն մէջ յանձնած էր նաև անաչառ լինիլ ամենայն կերպիւ . միտ դրի խնդրոյն, և անաչառաբար ահա քննեցի և խօսեցայ մինչև ցարդ ինչ որ ընդհանուր տեսութիւն էր : Կը մնայ արդ նոյն անաչառութեամբ խօսիլ և մասնաւոր խնդրոց վրայ : Այս մասին սուտ նիւթ և առիթ չտար խօսելու Արդոյ հեղինակն . զի սակաւաւոր են թուով այն կէտերն որոց մէջ այլակարծիք եմք համեմատաբար անոնց որոց մասին համակարծիք կը գտնուինք : Կան առաջիկայ գլխոց մէջ և ոմանք, զորս իբրև երկրայականս թողած է ազգային բանասէրներու քննել :

Ա. (էջ 3) Փաստոս Բիւզանդացոյն համապէս երկրպայական րառին ընթերցուածն կը յիշեցունէ Հայկական Բառարանիչինը, և համաձայն Բաղրատունեան Հ. Արտեմի և Առձեռն Բառարանի կարծեացն՝ ուղղելի կը համարի համապէս . ինձ երկրորդն ևս անընդունելի կ'երևին : — Դամապէս ընթերցուածն անընդունելի կ'երևի, զի բոլորովին անյայտ և անգիւտ բառ մ'է հոս արմատն տեղոյն յարմարելի իմաստով, և հեղինակութիւնն ալ որ ունի գրեթէ անզօր բաղմամբիսպի ձեռագրի մը երաշխաւորութեան վրայ միայն հիմնեալ : Նոյնպէս անհամանական է առաջարկեալ հոմապէս ուղղադրութիւնը, նաև անհիմն բառ է և կազմութեամբն անկանոն : Ուղղադրողը հոմա բառ մ'իրօք կը գտնէ Հայկազնեան բառգրոց մէջ յիշատակեալ, իբր արմատ ենթադրելով հոմաբ, և հոմաբոսի բառերու . բայց չդիտեր որ հոմապէս բառին նման սա ևս կասկածելի գրչագրի մը կամ երկուց սոսկ վկայութիւնը ունի Յոհան կաթողիկոսի դրքէն, ուր կ'ըսէ. «Գում զզօրս իւրեանց առնէին» : Հայկազնեանն որ մէջ կը բերէ այդ վկայութիւնը, կ'աւելցունէ նոյն տեղը թէ այլ գրչագրի մէջ հոմաբոսի կը կարգացուի նոյն բառը :

և այս վերջին ընթերցումը շատ աւելի հաւանական է . քանզի ոչ այլ ուրեք կը տեսնուի դարձեալ այդ հոս միավանկը , իսկ հոսմարդու շատ անգամ , զոր նոյն մատենագիրը կը յեղծեղէ ստէպ , առնուած է Մակարայեցւոց և Խորենացւոյն զրբէն : Եթէ ենթադրեմք ևս թէ հոս բառն իրապէս արմատ բառ մը լինէր , ինչպէս իրեն ածանցյի հոսմար և հոսմարդու , ղերձեալ անհիմն ենթադրութիւն մը պիտի լինէր , նոյնպէս և ոչ բարդութիւնն ալ հոսմարդու , այլ հոսմար , ինչպէս է հոսմար — հոսմարդու , հոսմար — հոսմարդու : — Ուստի թուի ինձ որ հոսմար բառն ոչ այլ ինչ է , բայց այլ ընդ այլ զրութիւն ղերմար կամ (լաւ ևս իմանալի ընելու համար երկարագիրը գրեմք) ՋԱԽԻՐԱՊԵՏ բառին : Զ տառը շփոթուած է Գ տառին հետ իրենց նմանաւոր բոլորածէ գլուխներուն պատճառաւ , և ԽԲ ղուղեակ տառերն ալ Մ տառին հետ , այս վերջին շփոթութիւնը շատ գիւրին էր գրչաց պատահիլ , մանաւանդ երբ քնադիր օրինակը ղերմար կոչուած ղրութեամբն էր կամ մանրաձեւ երկարագիրով , որու սովորութիւն է Ե տառին թեւ ամենանոցը դծով մը կցել յաջորդ տառին հետ : Ուստի Բիւզանդացւոյն այդ երկրայեղի բառին հատուածն այսպէս կ'ընթերցուէր . «Ապա յետ այսորիկ գայր Գանուն (Գանան) . ոմն ղարապետ սպարաւրաց ղնդին Մանուէլեան ղորուն» . ինչպէս ինքն իսկ Հայկական բառաքնինք կը խոստովանի թէ կարդ բանին այդ ղերմար բառը կը պահանջէ :

Բ. (էջ 6) Ինձ երկբայական երեցած ուղղագործութեանց երկրորդն է Զոսմ բառին վրայ եղածն , որոյ համար կ'ըսէ Հայկական բառաքնինք թէ «թուի ուղղելի ցոսմ , որ նշանակէ փառութիւն , ներութիւն , պատճառ՝ ղի ցոսմ բառ մը կը յիշուի Քերթովական բառից հաւաքման մը մէջ «Հոտ» մեկնելով : — առ հասկանալի ընելու համար այս խնդրոյն վրայ ըսելիքս՝ կրկնեմ հոս այն միակ վկայութիւնը ուր կը գտնուի այդ ցոսմ անծանօթ բառը , որ է Ոսկերեւրանի Մատթէի մեկնութենէն . կ'ըսէ . «Երեւալք յետ միոյ և երկուց աւուրց հոտին , և ցումն և թարախ և որդուն ծնանին :» Այն այս տեղոյն ցոսմ է , չեմ երկբայի , որ յիշեալ Քերթովական բառից մեկնիչը ցոսմ կարդացեր է , և մերձակայ հոգին բառէն հոստոյ գաղափարն միտքն արթննալով , առանց աւելի քննադատելու և որոնելու անմիջապէս ղայն իւր անծանօթ եղած ցոսմ բառին յատկացուցեր է , և համարձակեր է ևս հոգի բային յանդակից՝ ցոսմարդու բառ մ'ալ յօրինել . կարծելով թէ ղիակի մը վրայ սոսկ «թա»

րախ, որդունք և հոտ», և անոնցմէ դուրս նոր ինչ նկատել չէ հնար, այնպէս որ Ոսկեբերանի բեղուն միտքը բռնադատուած լինի միևնոյն խօսքին մէջ երկիցս կրկնել անմիջապէս միևնոյն գաղափարը: — Արդ իմ թուիքն այս է որ այդ ցառն բառը իրօք աղաւաղեալ բառ է, բայց ուղիղն ոչ ցառն է, և ոչ ալ «հոտ» կը նշանակէ և կամ «փտութիւն, նեխութիւն». այլ է բառն յառն, նշանակող «պղծութիւն, աղտեղութիւն», արմատ արդէն ծանօթ բայի մը, որուն խօսքը կ'ընէ նոյն իսկ Հայկական Բարասնութիւնը իւր 21 — 23 էջերուն մէջ ամենադեղեցիկ անդրադարձութեամբ մը: Աստ ևս, ինչպէս նախընթացին համար ըսինք, այլ ընդ այլոյ ընթերցուած եղած է այդ երկու ՅԱԽՍՆ և ՅՈՒՄՆ բառից տառերուն, որք (ինչպէս կը տեսնեմք) նմանաձև են երկաթագիր գրութեան մէջ. այսինքն Յ տառը՝ կարդացուած է Յ. (ինչպէս յառն բառը, որ ատենօք ցառն կարդացուած էր և բառգրոց մէջ ևս անցած). — Ա տառը՝ Ո. (ասոր իբր ապացոյց կրնամք անդրադարձունել որ վերոյիշեալ Քերթողական բառից մեկնչին աչաց առջև դառնուած օրինակն՝ անտարակոյս յառն բառին Ա տառը դեռ պահած լինելու է, որ ինքն զայն ցառն կարդացեր է այբիւ), և Ս տառն ալ՝ Մ. (այս վերջնոցս ալ իրարու հետ շփոթութեան վտանդը ի ձեռագիրս յայտնի է իրենց ձևէն, և արդէն բաղում ընտիր օրինակներ ալ մէջ բերած է Հայկական Բարասնութիւնը): Ուրեմն Ոսկեբերանի վերոյիշեալ խօսքը կարդալու եմք այսպէս. «Մեռեալք յետ միոյ և երկուց աւուրց հոտին և յաւսն (կամ յօսն) և թարախ և որդունս ծնանին»:

Յետ միանգամ ուրեմն այդ յառն արմատ բառն դտնելնուս, իրեն ամբողջական և անայլալակ ձևին մէջ, և Ոսկեբերանի բանից ամենաբացայայտ վկայութիւնն ալ ունենալով մեր ձեռքը, կրնամք հիմա իրմէ ածանցեալ բային թէ՛ նշանակութիւնը ճշդել, և թէ՛ իրեն ստոյգ գրութեան ձևն աւելի լաւ եղանակաւ որոշել, քան ինչ որ կը տեսնեմք բացատրուած բառգրքի մէջ:

Նախ՝ նախնեաց զրոց վկայութիւնները քննելով, կը տեսնեմք որ այդ յառն արմատին կազմեալ երեք բայական ձև կայ այն է Յօռնել՝ ներգործական բայ (որոյ կրաւորականն Յօռնել) և Յօռնուլ չէզոք: Արդ զտնուի երրորդ ձև մ'ալ Յօռնել ի վկայութիւնն երկուս՝ հանեալ ի քաղաածոյ Մատթէի մեկնութենէն Ոսկեբերանի. այլ այդ ձևն երկբայական ինչ թուի: — Իսկ Յօռնուլ, առանց ու տառի, ա-

մենևին անընդունելի է և անկանոն . զի ու տառդ , ինչպէս վերի Ոսկերեքանի բանից ուղղագրութեան մէջ տեսանք , արմատական բառին է , որ ոչ երբէք կը կորսուի բայական ածանցմանց մէջ (ինչպէս երէն—երէնէլ , հիմն—հիմնէլ և այլն , ոչ երբէք երէն կամ հիմնէլ) . ուստի և միակ վկայութիւնն զոր գտած է Հայկազնեանն ի կանոնադիրս , թէ « Յաւուրս Նոյի եղև ջրհեղեղ վասն այնոցիկ որ յահէին զգոստերս Վայենի » , յայտնապէս վրիպագրութիւն է զրչի , և ուղղելի է յահէին : — Իսկ կայ յահալ բայ մ'ալ ի Հարանց վարս . այլ բայ է այդ , այլով նշանակութեամբ , այն է « հիսել » , զոր յանդէպս կը խառնեն բառադիրք ընդ վերնոյն . վերջինս կը ծագի ի յահ (յաւս) կամ աւելի լաւ , ի յիս արմատոյ , լծորդ ընդ հիս յորմէ հիսէլ և հիսալ :

Գամբ հիմա Յահէլ կամ Յահալ բային նշանակութեանցը . նախ ներդործականաբար կը նշանակէ « պղծել , աղանդել » . յորմէ և փոխարեքութեամբ « պղծել զկին » : Միշտ այսպէս ըսուելով . « Յօսնել զկոյս , վկին , զմայր , զգոստր , և այլն » : Երկրորդ՝ չեղօքաբար՝ « Պղծիլ , անառակիլ — ի բողս » : Իսկ « պոռնկիլ » , ինչպէս կը դնէ Հայկազնեանն , որում և այլք կը հետեին , բնաւ երբէք այդպիսի նշանակութեան չեմ հանդիպած , որոյ իմաստն այլ է :

Գ. (Էջ 7) Գրգռաղէլ , Գրգռաղէլ , Դրգռաղէլ , Դրգռաղէլ , և հինգերորդ մի և վեցերորդ մի ևս զիտեմ՝ Գրգռաղէլ և Գրգռաղէլ (զգողիլ ?) : Ահա բազմակերպ և խառնափնդոր գրութեամբ շուտաւ բառ մը , զոր իրաւամբ քննութեան կարօտ կը համարի Հայկական Բառաքննութիւնը : Իս հոս կարծիք մը կ'ուզեմ տալ թէ իրեն ուղղագրութեանը և թէ ստոյգ նշանակութեան : — Սկիւմբ նախ այն զլիաւոր տարբերութիւնը քննել որ կայ այդ խառնաշփոթ գրութեանց մէջ , այս է թէ ք տառիւք ընթերցուու է թէ ք տառիւ : Հայկական բառաքննիչն արդէն ի մի հաւաքած է այդ բառին զրոյց մէջ դտեալ վկայութիւնները , զորս , դէթ զլիաւորները , հարկ է ինձ կրկնել հոս բացայայտ և հասկանալի ընելու համար ըսելիքս ընթերցողաց :

Ա. « Ի զրզլիս պատեալ , երիթացեալ , զգուղեալ , բողգեալ , քանդի միշտ ի բանտի մեռանէր (առաքելն Պօղոս) » և այլն . (Ոսկեք. Բ. Տէր. էջ 240) :

Բ. « Պահք են և Գրգռաղէլ և Գրգռաղէլ առանց լուսնալոյ և օծանելոյ » . (Մանգ. Կոպ. 1860 էջ 36) :

Գ. «Եւ զինչ իցէ խորհեւն զաղքսան և զտնանին . . . (որոյ) դէմքն զեղնեալ և թորշումալ, և ամենայն մարմինն գրգռուել և երթեալ. թափառի, վարանի և ի դուռս երեքեալ և դադարեալ հառաչէ» . (Ամբ. էջ 52) :

Այս վկայութիւնները քննելով կը տեսնեմք որ այդ բառին ի մաստը ընդհանուր առմամբ՝ «տկարութեան, հիւժման, ծնդման, կարօտութեան, նեղութեան» և այլն դադարները կ'ընծայէ. եթէ ուրեմն գիւ ընթերցումք, համարմատ կ'լինայ գրգռուել կամ գրգռել, գրգռել, կնքել, կնքել, կնքել և այլն բառերուն, իսկ թէ դիւ, միակ որոշուած բառին : Բայց այդ որոշուած բառն անյարմար է, քանզի յիշեալ վկայութիւններէն առհասարակ յայտնի կը տեսնուի որ գրգռուել բառը առելն «նիւթական» վիճակ մը կ'ուզէ բացատրել, քան թէ «հոգեկան», ինչպիսի «տրտում» բառին իմաստը : Ոսկերեքանին խօսքը՝ խառն՝ թէ «մարմնոյ» կրնայ հասկըցուիլ և թէ «հաղուստի» . բայց Մանգակունդները առելի բացայայտ առաջնորդն յատկացուցած է զայն, տեղ մը «մարմինք զդուաղեալք» ըսելով, և միւս տեղ պահոց վրայ խօսելով, ուստի յայտնի կ'ըլլայ որ այդ բառը պիտի նշանակէ «հիւժիլ, մաշիլ», և կամ ընդլայնմամբ «տկարանալ (մարմնոյ)» : Արդ այդ նշանակութեան մերձաւոր ունիմք բառմատ բառ մը գրգռ, որ նշանակէ «տկար, հէք, փափուկ», յորմէ երեւի կաղմալ այդ բառը, որով ուրեմն իրեն ստոյգ դրութիւնը կ'ըլլայ գրգռուել (և ոչ գրգռուել և կամ գրգռուել և այլն) . իսկ որոշ վերջն ոչ այլ ինչ է, բայց հիքական, հիքացուցիչ ածանց մը, յորմէ կաղմալ են բառքն նոսաղ, քառաղ, արառաղ կամ արառաղ, և թերեւ նոյն իսկ արաղ. և այդ արաղ ածանցն ալ ծագած է յաղ բառէ, որ նախարմատ է արա, արջ, եղջ, եղի, հեղի, արա (տկար), արա (մանրել) և այլն արմատոց, որոց հանրական դադարներն է «պակասութիւն — զօրութեան, կորովոյ, լուսոյ, յատակութեան, մեծութեան» և այլն : Ըստ այդմ սկզբման ուրեմն գրգռուել չէրք բայ է, և նշանակութիւնն է «պակասիլ մարմնոյն իրեն զիրութենէն, զօրութենէն. նիհար, խեղճահէզ կերպարանք մը առնուլ» . (և ոչ «խեղճ ողորմելի հպիւնիլ, մարմինը ճնշել», ինչպէս կը թարգմանէ Առձեռն Բարդիւրքը) :

Աստանօր Հայկական բառարկները ուրիշ նշանակութիւն մ'ալ կ'ընծայէ այս բառին. այն է «խեղճ ողորմելի ընթացիլ» . հիմնեալ անշուշտ այն վկայութեան վրայ զոր կը կարգամք յոսկերեքանի նշանակող մեկնութեան մէջ, այսպէս .

Դ. «Անդեօղք և անքաղաք ընդ ամենայն աշխարհ շրջին (Հրեայք), ընդ ամենայն տիեզերս դժբաղձալ թափառականք» . յորմէ և առնելով Դաւիթ . քահանայ՝ կը կրկնէ իւր Եսայեայ մեկնութեան մէջ գարձեալ Հրեից համար ըսելով . «Դժբաղձալ թափառին տակաւին ևս ընդ տիեզերս» : Եթէ այս վերջին վկայութիւնները անկախ առնելու լինիմք վերոյիշեալ երեք վկայութիւններէն , ըսել հարկ կը լինի որ հոս տեսնուած դժբաղձալ բառը բոլորովին ուրիշ բառ է , և անշուշտ արմատակից դժբաղձալ բառին , որ կը նշանակէ «տեղացը շարժիլ՝ խախտիլ» , և այդ նշանակութիւնը կը յարմարի գոգցես առնթրեք դոնուող «թափառիլ» բառին հետ : Սակայն նոյն իսկ այդ «թափառիլ» բառը կը մատնէ որ այս վերջի վկայութեան խօսքն ալ այն աղբիւրէն ծագած է , յորմէ է վերոյիշեալ Գ. վկայութիւնը , որ է Մանգակունդն . զի հոն ալ այդ Դաւիթալ բառը մօտ կը թափառի . զի սովոր են նախնի մատենագիրք տեղաց մը անսովոր բառ մը փոխ առնելու ժամանակ , երբեմն թէ՛ իմաստն փոխ առնուլ , և թէ մօտակայ բառերէն ալ մէկ քանին : Եւ թէ ինչպէս հոս՝ հոն ալ գրգռալ բառը դիւր գրուած կայ (տես ի Հայկազնեանն զվկայութիւն դժբաղձալ բառին) : Ուրեմն կը հետևի թէ այս Դ. վկայութեան մէջ յիշուած դժբաղձալ բառը տարբեր աղբիւրէն եկած նոր բառ չէ , այլ նոյն իսկ գրգռալ բառն է ի գրչաց խանդարեալ . ուստի և նշանակութիւնն ալ նոյն ընդ վերնոյն . այսինքն թէ Հրեայք ընդ բոլոր աշխարհ կը թափառին «խեղճ» ու հէք կերպարանք մը առած» :

Գ. (էջ 8) Գերբալ բառը որ նշանակէ «ազնիւ ալիւր» ի դժբաղձալ փոխել , իբր ուղղագոյն ձև , այնու որ Արաբացիք զնոյնը դժբաղձալ կամ դժբաղձալ կ'ըսեն , բառական համոզական չեմ տեսներ . զի ամենայն վկայութիւնք զորս ունիմք , եթէ հինք , եթէ միջինք և եթէ վերջինք , բովանդակ զգերբաղձալ միշտ գերբաղձալ գրեր և արտասաներ են , և չյիշուի բնաւ ձեռագիր մը ուր դիւր գրած լինի : Գերմակ բառը Աստուածաշնչի մէջ ևս գտնուելով , կասկածանայ տեղի չմնար որ հին բառ լինի քան զՀաղարական դարը , յորում Հաղարացի բառեր մուծեալ են ի մեզ* : Ուստի կարծեմ մեք դար-

* Ի կարծիս իմ որ Արաբացի Առաջնայ Խոստի մէջ լինէ «Երբեմն Երբեմն» և «սասոյի գերբաղձալ և գերբաղձալ» , գերմակ երկբայական բառ մը լինի , այսինքն ի Գրչաց Ժողովար . զի իսկ գերմակ և դէր դժբաղձալ մեր յարաբարութիւնը , նա-

ձեռք մեր գերհալը իւր ձայնիւր պահելու եմք մեզի, և Արաբացիք ալ իւրեանց արարածը իրենց. և թողումք ստուգարանից և լեզուաքննաց վիճել թէ ո՞ր ազգն է այդ բառը փոխ առնողը միւսէն և այլալոյրը. և եթէ հնար է թող այդ երկու բառից եղբայրակցութենէն ծայր մը դտնեն թէ ժամանակաւ առեւտրական յարաբերութիւն մը եղեր է ընդ մէջ Հայոց և Իսմայէլեան սերնդեան:

Սոյն կարգի անկանոն նմանակցութեան օրինակ մ'ալ կրնամք յիշել գերհալ բուսաբանական բառը, զոր Յոյնք լէքհոն կ'առձայնեն:

Ե. (էջ 11) Խորենացւոյն դրշադրաց (Ա. 37.) Ասորհար ընթերցուածն թէ թիւր է, և ուղիղն է Ասորհ, ևս, բայց ի Յոհան կաթողիկոսէ և ի Գրիգոր Մագիստրոսէ, ունիմք ևս վկայութիւն, թուի ինձ, ի նմին իսկ ի Խորենացւոյն դրոց. այն է անունն Պատմա՞ զոր երկիցս յիշէ իբր Անդեղ տանն նախահայր, ընելով թէ էր «ի Հայկակայ թոռնէ» (Ա. 14. և Բ. 2.). և զիտեմք որ նաև Աստամ էր ի Հայկակայ նահապետի թոռանց. ուստի այդ երկու անուններն, թերևս և անձինքն, Ասորհ և Պատմա՞ երեք թէ նոյն են. վէճը կը մնայ միայն զիտել թէ +իւ դրամն է ուղիղ թէ արիւ. բայց որ և լինի ուղիղն, առ այժմ՝ այն ստուգուած կը լինի որ Ասորհալն իրօք երկու անունաց պատուաստ է, և թէ Ասորհ իրօք +իւ դրելի է, և ոչ թէ արիւ:

Մ և Ս տառից շփոթման այլ նշանաւոր օրինակ մը ուղղադրելիք կայ ի նոյն գիրս Խորենացւոյն յանուանն Մարինոս կամ մանաւանդ Մարինոս (Բ. 2.) որ ընթերցելի է Սաբինոս, անուն Հռովմէական, յորում նաև Բ և Բ նմանաձև տառից շփոթումն եղած է. (ինչպիսի և Ղեբոբնայ Խորենացւոյն որ ի Ղեբոբնայ այլակերպեալ է ի ձեռագիրս և Բաբոբնայ որ եղած է Բաբելոս). — եթէ այս վերջնոյս փոփոխութիւնը այլ անձանօթ ինձ պատճառ մը չկայ. քանզի զարմանալի է որ ամեն ուրեք ի գիրս մեր այս անունս այդ այլակերպութիւնը կրած է:

անյարժար միջնորդութեան մը կը նկատեմ ճերմկութեան գաղափարն (ինչպէս կը մեկնուի հոս դերմակդ ըստ Բաբոբնայ) ընդ մեջմեզ հասակ և դէր գաղափարաց. ապա լէն ոչ զդերմակդ մեկնելի է, ոչ լէն «ճերմակ», հայա «պարար, արոգ» . զի լէն «սպիտակ» նշանակէր, ջերմակ աւելի բրնձեւէր էր +ան լէն դերմակ. զի դերմակ և ճերմակ բառից ծագումը և տեղանշը Բաբոբնայի պարբեր է:

Ներքո ինձ այս տեղս յիշել ուրիշ ուղղադործելք մը յանունն Քարշաֆ, որ դարձեալ ի զիրս Պատմութեան Խորենացւոյն յիշատակի (Բ. ԶԳ.) և ուղղելի է ի Փարշաֆ. այն է Փարասմանէսն արքայ, ըստ որում կը յիշուի ի տարեգիրս Վրաց, իսկ Քարձամ ոչ որ բնաւ : Եթէ Վիկտոր Լանկլուս յիշուած զաղղիական թարգմանութեանն այդ ուղղադրութեան անդադարձած լինէր, թերեւ չէր տաղնապեր այնչափ Խորենացւոյն յիշատակած դէպքը միաբանեցունելու ընդ պատմական աւանդութեանց ազդին վրայ : — Սոյն Փարշաֆ (կամ Փարասաֆ կամ Փարասան) անունն է և մերոյս Փարանշեֆ (կամ Փարանշեֆ) տիկնոջ անունն, որ ի Սիւննաց զաւառէն էր, մօտավայր Վրաց աշխարհին :

Զ. (էջ 13) Շէրաֆ, Շէրաֆ. — Ո՞րն է ուղիղն այդ երկու ընթացումներէն, կը հարցունէ Հայկական բառաքնները : Արդարեւ հարցումն, որոյ պատասխանն ամենահետաքրքրական է. զի զրեթէ միշտ հարցուած, և որչափ տեղեակս եմ, երբեք պատասխան մը արուած չէ արժանահասա քննութեամբ : Բայց թէ այժմու մատենադրաց և բառգրոց միաձայնութիւնը պատասխան համարելու լինիմք, կը տեսնեմք որ ուղիղն Շէրաֆ լինելու է. իսկ Շէրաֆ խանդար կամ երկբայական, կամ թէ ամենառամիկ բառ, մինչև ի բառագիրս Հայկազնեանն և Առձեռն և ոչ բնաւ ի կարգի բառից արժանադրեալ : Ծանօթ փաստերն իրօք զայդ իսկ կը հաստատեն. այն թէ շէրաֆ մերձաւոր է Յունական «Քրէ» և Լատինական «Քրէ» բառերուն, և Բարսղի Վեցօրէից վկայութիւնն ալ զայն գողցես կը մուհակէ բուրձրովն, որոյ ամենայն ձեռագիրք շէրաֆ կամ շէրաֆ կը գրեն, և բնաւ ամենեին շէրաֆ. և ձեռագրաց միաձայնութիւնը հանդիպակցութեամբ Յունականին, որոյ թարգմանութիւնն է, տեղիք չտար կասկածանաց թէ Մ և Ս տառից վրէպընթերցութիւն մը եղած լինի : — Սակայն ներելի լինի ինձ այդքան միաձայնութեան կարծեաց առջև երկիւղածութեամբ մը, — որ մի գուցէ իբր հերեականութեան թերահատուածութեան կասկած մը տամ, — հարցունել որ եթէ Շէրաֆ յիշուի «Քրէ» Յունական բառին թարգմանութենէն է, ինչ է շ ձայնը որ ամենեին յունական չէ, և ինչ է «» յանդն ալ, երբ յունականն է և է : Այս երկմտութեան վրայ աւելցունեմք ևս թէ ինչո՞ւ և Ստեփանոս Ռոշքա շէրաֆ գրէ երկիցս իւր բառգրոց մէջ, իսկ զշէրաֆ և չիշէ իսկ բնաւ, ինքն որ բառական առատ սղբիւր և ընտիր ձեռագիրներ ունէր ձեռքը : Ի՞նչ է հար-

ցունեմք դարձեալ որ Աղլն միշտ չէրա՞ լսած է և կը լսեցունէ, և ոչ բնաւ չէրա՞, հետի լինելով այդ մասին մէջ՝ Գ և Ս տառից շփոթութեան վտանգը, Այդ խորհրդածութիւնք չէն արդեօք բաական մեր մտքին մէջ կասկած մը գրգռելու թէ մի գուցէ ուղիղն չէրա՞ լինի աւելի քան թէ չէրա՞. և այդ կասկածն աւելի ևս չըզօրանար արդեօք և հաւանականութեան չըմտիր, երբոր խորհրդածեմք ևս որ Հայք, որ արեւելեան ազգ էին և վաճառական, և ի վաղուց անախ միշտ յարաբերութեան մէջ Պարսից և Հնդկաց հետ, գուցէ և ընդ Ձինս, կամ ընդ միջերկրեայս Ասիոյ, ուստի այդ բերքն կ'ելնէր, ինչ պէտք կրնային ունենալ ըստ ինքեան ի Յունաց, որ արեւմտեան ազգ մի է, այդ կենդանոյն անունը մուրալ. այլ ո՞չ մանաւանդ ընդ հակառակն հաւանական է որ Յոյնք ի Հայոց կամ յԱրեւելեան ազգաց ընդունած լինին այդ չէրա՞ բառը, և ըստ իւրեանց լեզուին յարմարութեանը. ձայնը տալով փոխանակ չի, և կրճատմամբ մը ա՞ վերջը ի յունականն է՞ փոխելով: — Արդարեւ եթէ և պատմութեան հարցունեմք, կը հաստատէ կերպով մը զայն. զի Հերոդոտոս չերամին և ոչ խօսքը կ'ընէ. առաջին յիշատակող Յոյն մատենագիրն է Ատեսիաս, և այս Ատեսիաս բժիշկ էր այն յունական բանակին, որում առաջնորդեց Քսենոփոն ի Պարսո, և ի պատերազմին գերի իյնալով՝ Արտաշէսի արքունեաց բժիշկն եղաւ երկար ամօք, (ի վերջ կոչս Ե դարու Ն. Բ.) և տեղեկացաւ շատ մը արեւելեան իրաց: Իսկ զալով Հռովմայեցւոց ի Պարթևաց կրտսեանային իրենց մետաքսեղէն կերպաները, և Պարթևք էին (յորս թերևս և զՀայս իմանալի) որք ուղղակի կը վաճառակցէին ընդ Սիւրէս (կամ ըստ հայկականին Սիւր) անուանեալ աշխարհին, քնարչ խարհ այդ բերոց, և կ'աւելցունէ Գուլբէլմ Սմիթ՝ թէ Պարթևք իբրև Ասորեստանեայց բերք կը վաճառէին զայն Հռովմայեցւոց, և Հռովմայեցիք ալ այնպէս հաւատացած էին, ինչպէս է'երեւի Պլինիոսի խօսքէն (ԺԱ. էք. 25) որ է ըսել թէ մինչև Օգոստոս կայսեր դարը տակաւին չէին գիտեր որոշ թէ որ աշխարհէն կ'ելնէ այդ բերքը:

Սակայն այս ամենայն խորհրդածութիւնք ի յաւանականէ՞ հաւանականք են, քայց միշտ ենթադրութիւնք, որով և խնդիր որոշ լուծումն չառնուր տակալին. պէտք էր նաև դրական հաւաստիք մը բերել յառաջ. այն իսկ է, ցուցանել թէ սոց. չէրա՞ բառը նաև յայլ Արեւելեան ազգաց լեզուս կը գտնուի իրօք, և միթէ հնար է՞

— Ինձ թուի թէ, այո՛ . կայ այդ բառը, և է նա ինքն մեզի տը-
ղէն ծանօթն ապրիլնո՛ւ կամ էպրիլնո՛ւ բառն պարսկական : Դիտեմք
այդ բառին վերջին երկու վանկերուն բաղաձայն տառերը . կը ներ-
կայացունեն ճիշդ այն տառերը, յորոց կը բաղկանայ մերս շէր-
բառը . միայն ք տառը տեղափոխեալ է հաւանականաբար ի Պար-
սից . բայց այդ տառը արդէն խախտու և խախտեալ տառ մը լի-
նիլը գիտեմք : Տեղոյս չվերաբերիր ըստ ինքեան յառաջ բերել
ևս այդ էպրիլնո՛ւ բառին ստուգաբանութիւնը, որ թուի կազմել յ'էպ-
կամ յ'ապ բառէ (լծորդ ընդ այնմ որ կը զանուի ի Թուրք լե-
զուի իբ՛ ձայնիւ, յորմէ և իբլէ, որ է «լար, չուան, թել»
և որոյ համար կ'ըսէ Մէնինսքի, որ նաև մէկ կէտիւ, այն է
(պէ)իւ, կը գրուի) և ի բլէն կամ շէրնո՛ւ բառ է, իբր նշանակող
«թել շերամոյ» : Իսկ թէ ապ արմատ մը կայ և ի մերում լեզուիս
«լար, չուան» նշանակող, կը վկայեն վաղեմի բառքս . Ապա-անդա-
(որոյ և միջին վանկն աւա, է պաւ կամ բաւ, որ է «կապ»)
Ապար- ո՞րք կը մեկնութիւն վրանին փեղկերը ցիցերուն պնդող չուա-
նը, և Ապարա-շ, որ զլուխ կապելու զարդ մի է, թուի մտաք-
սեայ ժաղախնօք հիւսկէն, եթէ չիցէ այն զոր Լամբօրէն ֆալթնոյ,
և աճ. ապրէ կ'ըսեմք, որ չուանաձև նիւթով մը կը կազմուի : Սա-
կայն դիտելի է դարձեալ ապարա-շ և ապարա- բառերը, յորս ապ-
րիլնո՛ւ բառին տառերը կը նշմարուին, և թել ևս ապարա- բառն ու-
ղիլը լինի ապարա-շ կամ ապարա- կամ ապարա- . քանզի կայ ի
Բառգիրսն և այլ նման բառ մի ապարա- , զոր մէկնէ Առձեռնն
«ձիու Բարաթնայ զարդերը» . (ծանօթ է ք և « կամ շ տառից լծոր-
դակցութիւնը) : Եւ այս բառից իմաստներէն կը հասկըցուի, որ առ-
մեր նախնիս շէրա՞ն նշանակած լինի նաև «մետաքս» : — Հոսիկ բա-
նիցս, եթէ այս ստուգաբանական տեսութիւնքս ուղիղ են, կրնամք
ըսել ուրեմն հաստատապէս թէ ինդրոյն գլխաւոր մասն լուծուած
է . այն է այդ երկու շէրա՛ւ և շէրա՛ւ ընթերցուածներէն առաջինն
է ուղիղն և բնիկ ազգային :

Իսկ թէ ի՞նչ է շէրա՛ն և ի՞նչ Բարսղի Վեցօրէին ընթերցուածն՝
ինձ համարձակելի չերևիր ուղղագրել զայն և ըսել թէ զրչաց Մ
և Ս տառից շփոթմանէն ծնած է . քանզի գիտեմք որ այդ զրոց
թարգմանիչն շատ տեղ յունական բառեր, գլխաւորաբար բնա-
պատկական, նիւթական տառագարձութեամբ առած ընդունած է,
թէպէտ և յումանոս նաև բնիկ հայկական բառքն կային և կան տա-

կաւին . թերևս զնոյն ըրած է և աստ , և զ « ի շ միայն փոխելու չափ հայացուցած : Սակայն զհարգ և լինի , մեր խնդրէն դուրս կը նկատեմ բոլորովին Բարսղի գրոց շէրա՞ս բառը . զի յոյն մատենադիրը յայդմ տեղւոյ , ինչպէս և այլ համազդի մատենագիրը միշտ , « իբէ » ըսելով ոչ թէ զշէրա՞ս որդն կ'ուզէ իմանալ , այլ Սիբէ՞ս կամ Սիբէ՞ աշխարհքը . արդէն Բարսղի Վեցօրէից գրոց հայկական թարգմանութեան այդ կտորին մէջ խառնախօսութիւն մը կայ և անհամաձայնութիւն ընդ յունական բնագրին , յաւելուած խօսքերով խառնեալ , և ինչպէս ըսինք աշխարհի անունը զեռնոյն հետ շփոթած : Զեռնոյն բնիկ անունը արդէն յառաջագոյն ըսուած է Հաբէ՞լ « բաբէ » անուանելով , զոր ունի և հայկական թարգմանութիւնն , և յետ այդ կենդանւոյն կեանքը նկարագրելու համառօտիւ , կ'աւելցունէ այսպէս ըսելով յոյն բնագիրն . « Եւ դուք կանայք յորժամ նստիցիք անկանել զմետաքս նորա (այսինքն հնդիկ օրդոյն) , զորս առ ձեզ առաքեն Սիրը (կամ Սիրէք) առ ի գործել հանդերձս փափուկս , յիշեսջիք զազգի ազգի փոփոխմանս զեռնոյդ ի յիշատակ մեծի յարութեանն » և այլն . իսկ հայ թարգմանութիւնն այսպէս ունի . « Զի դուք կանայք յորժամ նստիցիք մանել կամ անկանել զմետաքս նորա , յիշեսջիք զմտառ ածելով զյարութիւնն և զնորոգումն մեռելոյ . քանզի յայնմ զեռնոյ որ կ'ոչի շէրաս , այսինքն կերպասաբեր , դանձէ զվատատակ նոցա ի հանդերձս կակուղս և ի սպասս ազնուականս : Եւ ազգի ազգի փոփոխմամբ՝ որ դտանին ի կերպասագործ զեռունն , առցուք յօրինակ մեծի յարութեանն » և ։

Ե . (էջ 13) Ստեփանոս Ամենիցացի մականուանեալն Ռոշքա ծնեալ է յամին 1670 օգոստոսի 12/24 . ուստի շատ հաւանական է որ իւր Բաւդիրքն ի միջոցի առաջին քսան ամաց ԺԸ զարու յօրինած լինի :

Ը . (էջ 14) Ոչ միայն զԲաբարա՞ս և զԲիբարա՞ս անուանն որ ի Սեթէոս՝ Բաբարա՞ս և Բիբարա՞ս ընթեռնլի է արդարև , այլ և կարծեմ զԲաբարա՞ն Խորենացւոյն՝ Բաբարա՞ : Այսր ուղղութեան սկզբունքը նոյն է ընդ առաջնոցն :

Թ . (էջ 19) Բրիտանական Մուզէոնի զրատան մէջ կրկին օրինակ կան Վարդանայ Սաղմոսի մեկնութեան . մին (Թիւ Զաւելա՞ս 19729) բամբակաթուղթ երկաթախառն-բոլորգիր , գրչութիւն իբր ԺԳ դարու , որ և թուի ինձ ի կողմանս Հաղբատայ գրեալ , որով ըսել է թէ իբր ժամանակակից է մատենագրին , և միւսը (Թիւ

Յուլի, 7942) թղթեայ նստրգիր, գրեալ ի Լեհս յամին 1606 : Այդ երկու գրչադրաց մէջ ալ քննեցի Գրչալի բառին ընթերցուածը, որ ի մեկնութեան Սաղմ. ՃԽԶ : Առաջին ձեռագիրը կ'ընթեռնու. «Ի տոժէ և ի մժղաց կերակրին», և երկրորդը «Ի տոժկէ և ի մժղկաց կերակրին» : — Ահաւասիկ ուրեմն նոր երաշխիք որ Հայկազնեանին ընթերցուածն հաւատարիմ է, և գրչագիրք կը միաբանին Գրչալի գրեւ զբառդ և ոչ թէ Գրչալ : Բառդ ընտանի և ծանօթ դաղափարի բառ լինելով գրչաց, և մատենագրին ալ ոճը դիւր և իմանալի, դժուարին է ենթադրել որ Գրչալ գրիչք վերպած լինին ուղիղը գրել, և անկարող հարադատ ընթերցուածը զուշակել : — Արնայ մէկը առարկել որ այս խորհրդածութիւնը այնչափ զօրէ Սաղմոսի Մեկնութեան գրչադրաց համար, որչափ կը զօրէ նաև Երեմիա Մեղրեցւոյն և իւր գաղափարողաց, որք Գրչալ կը գրեն : Սակայն դիւրին է այդ դժուարութեան լուծումը տալ հաւանելով որ այդ երկու ընթերցուածն ևս ուղիղ լինին, և ունենայ լեզուիս թէ Մեղրեցւոյն Գրչալը, և թէ Վարդանայ (ոչ թէ Գրչալը, ինչպէս կ'ընթեռնու Հայկազնի Բառաբանութեանը, այլ որպէս կ'ընթեռնու Հայկազնեան բառգիրքը) Գրչալ : Գրչալ (որոյ հոլովքն Գրչալի, և Գրչալի, և Գրչալի (որոյ հոլովքն Գրչալի, և Գրչալի) բառական այլաձև են, իրարմէ բոլորովին տարբեր բաներ ենթադրելու : — Բնապատմական, ինչպէս նաև արուեստական բառից ճոխութիւնքն և ճշդութիւնք ցանկալի լինելով դարուս պիտոյիցը, և պէտք ունիմք անոնց ճշդութեանը և ճոխութեան (և յայտմ մեծ արդիւնք ունի Հայկազնի Բառաբանութեանը որ այդ տեսակ բառերն շատ մը ճշդած է), անօգուտ չեմ համարիր զեռ սակաւիկ մի ևս երկայնել խօսքս այս առաջարկեալ երկու բառից վրայ : Բրիտանական Մուզէոնին Սաղմոսի Մեկնութեան հնագոյն օրինակը, որ ինչպէս ըսինք ժամանակաւ հեղինակին մօտ է, — բայց և զճշմարիտն խոստովանելով ոչ ամեն տեղ ի վրիպակաց զերծ, — նկատողութեան արժանի ընթերցուած մի կու տայ մեզ երբ կ'ըսէ. «Ի տոժէ և ի մժղաւ կերակրին» : Թէ Գրչալի և թէ Գրչալ (քան թէ Գրչալի) բառերուն իջ և Գրչալ փաղաքական ածանցներուն վերցուիլ, և Գրչալ և Գրչալ (քան թէ Գրչալ) պարզ ձևօք ներկայացուիլ ինձ խորհրդաւոր կը թուի. այդ միաձև այլափոխութիւնը չերևի դրչին անմտադրութենէն պօրծ, այլ ընդ հակառակն մասնաւոր դիտմամբ : Մեզ չէ փոյթ այժմ քննել հոս թէ արդեօք և Վարդանայ զրուածն իրօք այդպէս է :

բաւական է համարել որ զրիչը իրեն ծանօթ եղած բառ մը հոն
դրած է : Մէկը արդէն յայտ է . իսկ րո՞ք պարզաձեւութիւնն ալ
ոչ միայն հաւանական արմատ է րո՞քի բառին , այլ և կայ արդէն
իրեն լծորդ կամ արմատակիցը , այն է րո՞ք , որ նոյն իսկ Մեղրե-
ցւոյն վկայութեան մէջ կ'ընթեռնուի , և դաւառական բառն րո՞-
քի կամ րո՞քի , որ կը նշանակէ րո՞ք միջատին մեծն ու խոշորը :

Ժ. (էջ 24) Զոհակոյն բառն նշանակող «յաճախողոյն» որ ի
խորագրի Ա. Բ. գլխոյ խորենեան Պատմութեան կը կարգաւք ի
տպագրին՝ յարմարողոյն կը թուի Հայկական բառաքնին ի յանկա-
գոյն՝ փոխել ըստ ումանց ի զրչադրաց , որ կը նշանակէ «պատշաճա-
ցոյն , դիպողոյն» . ինձ այնպէս չերեիր , և պատճառն , քանզի սա-
կաւ ինչ ի ստորեւ ի բնաբանին կը բացատրուի յայտնի ցանկադոյն
բառին միտքը , երբոր կ'ըսէ , «Բազում ազգաց լեալ մատենագիրք
. . . մանաւանդ պարսից և Բաղդէսցւոց (ուր կ'երևի Ասորի-
նէայ բառն , որ կը յիշուի ի խորագրին , ընկած) , յորս առաւել
ազգիս մերոյ դտանին Բաղդէս ինչ իրաց յիշատակք» և այլն . այդ
առաւել և Բաղդէս բառերը զոհակոյն բառին իմաստին աւելի կը հա-
մապատասխանեն , քան թէ յանկագոյն բառին : Եւ ընդհանուր խո-
րենացւոյն խօսից իմաստն ալ որ այս գլխոյն մէջ և այլուր ստէպ
կը յիշուի այն է որ թէ և արեւելայց մատենից մէջ շատ նիւթ
կը գտնուէր Հայոց պատմութեան վերաբերեալ , բայց Յունաց մա-
տենիք կը շատանայր , որովհետեւ Յոյք անոնցմէ շատերը և գլխա-
ւորները թարգմանած և ճոխացուցած են , թէ զոհակոյն ընթեռնու-
եմք . յայտնի կ'ընի նաև այն խօսքէն որ կ'ըսէ ի գլուխն Ա. Բ. .
«Ապա եթէ ասիցեն , ուստի մեզ և զնախնեացն մերոց Բաղդէս
պէս դտանել զանուանս և զգործս . ասեմ , ի հնոցն դիւանաց Բաղ-
դէսցւոց , Ասորեստանեայց և Պարսից» և այլն : Եթէ իրօք յան-
կագոյն և պատշաճագոյն նիւթեր կը գտնուէր խորենային իր պատ-
մութեանը՝ ի դիրս արեւելեան մատենագրաց , և ինքն զնոսա թու-
ղած՝ Յունաց կը դիմէր , ոչ արդարանալի կը լինէր բնաւ իւր ըն-
տրութիւնը , և ոչ ճշմարիտ այն փոյլին ճշմարտասիրութեան , ո-
րոյ վրայ այնքան պարծանօք կը խօսի ստէպ :

ԺԱ. (էջ 33) Հայկական Բառանոցինը Նսայեայ ԿԵ. 20երորդ
տան վերջի խօսքին մէջ կիտաղրութեան փոփոխութիւն մը ընելու
պէտքը կը տեսնէ , որպէս զի նախընթաց խօսքին իմաստիցը հետե-
ւորդ լինի . բայց բոլորովին ապահով չլինելով այդ կարծեաց

վրայ, կը յանձնէ այդ թարգմանութիւնները քննել: — Այս խնդրոյն վրայ քննութիւնքս և ևս ըսելիքներս բացայայտագոյն ընելու համար, ի մէջ բերեմ նախ այդ հատուածը հանդերձ իրեն կարևոր շրջակայիւք:

«17. Զի եղիցին երկինք նոր և երկիր նոր . . . 18. Զի ահա տեսիկ ես առնեմ զԵրուսաղէմ յնծութիւն, և զժողովուրդ իմ զուրախութիւն: 19. Եւ յնծացայ ի վերայ Երուսաղէմի և ուրախ եղէց ի վերայ ժողովրդեան իմոյ. և ոչ ևս լինիցի ի նմա ձայն լալոյ և ձայն դուժի: 20. Եւ մի լիցի անդ տարածամ աւուրց «(այսինքն վաղամեռիկ), և ձեր որոյ ոչ իցէ լցեալ զժամանակս թիւր. զի եղիցի կրտսեր որդին հարիւրեման. և որ հարիւրեմանն մեռանիցի, մեղաւոր և անիծեալ կոչեսցի»:

Հարեանցի ակնարկելով յիրաւի հակասութիւն մը կը տեսնուի վերջի խօսքին և իրմէ նախընթացին մէջ. զի նախ կ'ըսէ «հարիւրամեայ պիտի լինի օրհնելոյն որդին», և կ'աւելցունէ անմիջապէս, թէ «հարիւրամեայ մեռնողը մեղաւոր և անիծեալ պիտի կոչուի». ուստի թէ օր Հայկական բառաքննչին մէջ բերած ձևով կարդացուի վերջին տողը այսպէս. «և որ հարիւրեմանն մեռանիցի մեղաւոր, անիծեալ կոչեսցի», յարմարութիւն իմն կ'առնու խօսքը: Բայց խնդիրը ոտսկ կէտին տեղը փոխելով չվճարիր, այլ նաև և շարկապը անհետ ընել կայ. ուստի խնդիրը կը կնճուի: — Ես թէպէտ այդ հարկը և պէտքը չէի տեսներ, բայց առ ապահովութեան կարծեաց և առ զոհ ընելու Արդոյ հեղինակին արդար հետաքրքութիւնը՝ չգանդաղեցայ այլ և այլ թարգմանութեանց նայիլ ի դատան Բրիտանական Միւզէոնի, ուր անբաւ հաւաքումն կայ Աստուածաշնչական մատենից, և գտայ այսպէս.

Եբրայականն. «Եւ մեղաւոր հարիւրամեան անիծեալ եղիցի».
— Այսպէս ունին նաև Le Maistre de Sacy, և David Martin, որք յԵբրայականէ ի Գաղղիերէն թարգմանութիւն ըրած են. դարձեալ և Անգղիական եկեղեցւոյն ընկալեալ թարգմանութիւնն, որ նոյնպէս է Եբրայական բնագրին վրայ եղած. նոյնպէս է և Վուլկադա:

Յովնաթանու Քաղդէականն. «Եւ որ մեղիցէ հարիւրամեայ ի բաց հանցի»:

Ասորին. «Եւ որ մեղիցէ հարիւրամեայ դուրմ անիծեալ եղիցի»:

Աբարականն. «Եւ որ մեռանիցի մեղաւոր հարիւրամեայ դուրմ անիծեալ եղիցի»:

Յոյնն . «Եւ որ մեռանիցի մեղաւոր Հարիւրամայ անիծեալ լիցի» : — Սոքա հնգեկին ի վալտոնի բազմալեզու Աստուածաշնչէն ի Լատին թարգմանուած :

Յետոյ հայեցայ և յեօթանասնից յոյն բնագիրն հրատարակեալ ի Վարդինալ Մայէ՝ ըստ վատիկանեան հին գրչադրի միոյ . և նա ունի այսպէս .

«Եւ որ մեռանիցի մեղաւոր Հարիւրամայ , և անիծեալ եղիցի» . զոր Breton անդղիացին կը թարգմանէ այսպէս . «Եւ մեղաւոր որ մեռանիցի Հարիւրամայ , անիծեալ եղիցի» :

Արդարեւ այդ ամենայն թարգմանութիւնք կ'արդարացունեն իմն Հայկական բառաքննչին առաջարկեալ ուղղադրութիւնը , սակայն ես չդոհանալով ասոնցմով դիմեցի և առ այլ թարգմանչներէն մէկը՝ Սամուէլ Գահէն գիտնական Հրէայն , որ Գաղղիերէն թարգմանութիւն մը հրատարակած է հանդերձ եբրայական բնադրաւ (Բարիդ , 1831-51, 8ծալ , 18 հատոր) և հմուտ ծանօթութեամբք ճոխացեալ . և նա կը թարգմանէ այսպէս . «Մի եղիցի անդ երիտասարդ և ոչ ծեր որոյ չեցէ լցեալ զաւուրս իւր . զի երիտասարդն մեռցի Հարիւրամայ , և որ (մեռանիցի) Հարիւրեմնան անիծեալ եղիցի իւրեւ զմեղաւոր» : Զսա մերձաւորադոյն դտայ հայկականին : Իսկ իւր ծանօթարանութեանց մէջ կը մեկնէր այս տունը համաձայն այնմ ինչ որ ինձ ևս յարմար կը թուէր , ի վկայութիւն կոչելով զանուանի եբրայագէտն դերմանացի զՐոզէնմիլլէր (Rosenmüller) : Այս վերջնոյս մեկնութեանց գիրքը բերել տուի , և նա այսպէս իմն կը լուսարանէր . «Ոչ ոք անդ տարածամ կամ դեռահասակ պիտի մեռնի , և ոչ ալ ծեր՝ որ իր տարիքը ըստ ճիշդ չափուն չլրացած վախճանի . հարիւրամայ մեռնողը մանուկ պիտի համարուի . և ով որ այդ հասակին մէջ մեռնի , իբր Աստուծոյ բարկութեան հանդիպած մէկը պիտի կարծուի իւր չար և վատթար կենացը համար» :

Այս մեկնութիւնը ամենայն կերպիւ բանաւոր է , և ճշգրիտ եթէ մարդարէին բովանդակ բանիցը կարդին լաւ ուշ գրուելու ըլլայ , որուն համար և երկար ընթերցուած մէջ բերել հարկ տեսցի ի վեր անդր : Մարդարէն նոր երջանկութեան դար մը կը խոստանայ և երկայնակեցութիւն ամաց՝ անոնց որ Աստուծոյ լաւ կերպիւ ծառայեն . այդ երջանկութեան և երկայնակեցութեան պայմանն է որ կը նկարագրէ այդ տուններուն մէջ , իւր խօսքը սոսկ

նկարագիր է . չկայ ամենևին խտրութեան խօսք ընդ արդար և ընդ մեղաւոր , ոչ մէկուն քաջալեր և միւսոյն սաստ . այդ խօսքերն արդէն առաջուց ըրած , հիմակ իւր խօսքը բովանդակ առ արդարս և առ Աստուծոյ ծառայս ուղղեալ է . ուստի և անյարմար խոստորումն է իմաստից զոր վերոյիշեալ թարգմանիչք յանկարծ մարդարէին ըսել կուտան սպառնալից եղանակաւ մը դարձեալ մեղաց խնդիր մէջ յարուցանելով թէ Վոր մեղիցէ հարիւրամեայ (զօլով)՝ անիծեալ լիցի՞ . այդու չէ թէ տեղւոյն անպատշաճ խօսք մը դնել տուած կ'լինին բերանը , այլ և կը մարեն այն գեղեցիկ իմաստը որ կայ ի բնադրին , թէ Ազամական դարու նման դար մը պիտի դարձ առնու ձեզ , և այնքան պիտի յերկարի ձեր կեանքը , որ հարիւրամեայ մեռնիլը , որ հիմա Աստուծոյ օրհնութիւնը կը համարուի , այն ժամանակ Աստուծոյ անէծքը և պատուհասը պիտի սեպուի . զի հարիւրամեայ հասակը տղայութեան հասակ պիտի լինի : Եթէ հնար չէր աւելի քան զայդ ազգու պատկերաւ և սերձ ասացուածով բացատրել կենաց երկայնակեցութիւնը , նոյնպէս կ'ըսեմ չէր հնար չքնաղաղոյն թարգմանութիւն մը ընել , քան ինչ որ ըրած է և ինչ որ կ'ընթեռնուի մեր հայկական թարգմանութեան մէջ որ անյարմար կը սեպուի : Այլ տեսնեմ մանաւանդ որ քան զայլոն զամենսին կը գերազանցէ ի մասինդ յայդ եթէ հաւատարմութեամբն և եթէ բացատրութեամբ , և թէ որ ներելի է ըսել , քան զնոյն իսկ երբայական բնադիրն , ուր մթութիւն մը կայ : Նշանաւոր են ի մեռումն ելեցի իրարէր որքն ըսելը . ելեցի կը գնէ , որ է ապրի , և ոչ թէ մեռցի , ինչպէս կ'ըսէ երբայականը , և մեռցի բառը կը գնէ ի յաջորդ դարձուածին , ուր ընդ հակառակն երբայականն զանց կ'ընէ : Բայց աւելի նշանաւոր և ճարտար է մեղաւոր բառին տեղը , որ միւս թարգմանութեանց մէջ շփոթեալ շուարեալ չգիտեր ուր գնել ոտքը . իւր ամենայարմար տեղը գտած է արուեստագէտ և խոհուն թարգմանչին ձեռք , և շաղիսպով մ'ալ միացեալ անէծեալ ամականին հետ* : Իսկ վերջին բացայայտութեան նշան թէ այնպէս հասկանալու եմք , ինչ որ ի վեր անդր բացատրեցի , ինչպէս կը գնէ , մինչդեռ այլ ամենայն բնադիր և թարգմանութիւնք լիցի են :

* Զարմանալի է որ վերոյիշեալ ժողովանէան շրջանին որպէս է Կարգինալ Մայի , ունի այդ և (յն . +ն) շաղիսպը , լեպէտ անյարմար կերպէս . շուր և Տեպոյի որպէս բեալապին լարգմանութիւնն ևս (etiam) կը յեղու :

ԺԲ. (էջ 60) Փառաստեայ Բիւզանդացւոյ գլուացեալ զհերս իւր
 օծեալ մերձեալ խօսքին մէջն վերջին բառը ի մարդեալ ուղղելը և
 ինձ յոյժ ընդունելի երեւի, բայց ոչ և ի մարդեալ փոխելը, և կամ
 թէլ, չէլ թարգմանելը, ինչպէս ըրած է նաև Առձեռն Բառարա-
 նը. մանաւանդ եթէ և Պիտոյից գրոց վկայութիւնն ալ առ այս
 պատշաճեցունելու լինիմք, աւելի ևս կը հաստատուի առաջարկու-
 թիւնս. զի անդ նախ մարդէլ կ'ընթեռնումք, և ոչ մարդեալ. և երկ-
 րորդ՝ երբոր ամբողջ կարդալու լինիմք վկայութիւնը որ կ'ըսէ,
 «Եւ զօրացուցիչ ձիթոյն բնութիւն օծեալ մարդէլ զըմբիշն աներ-
 կիւղս ի գուպարս ատենիցն (այսինքն՝ ասպարիզին, հրապարակին)
 արիացուցանելով», և իր տեսնելով որ մարդէլ բառը թէալ բառին հա-
 մանիշ լինելէն զատուելէն ետև, աւելի աւերկեալ և արեացուցանել
 բառից հետ յարարերութիւն մը մտած է, և գրեթէ իրեն սովոր-
 րական նշանակութիւնը պահած, այն որ զիտելով, «կրթել, հրա-
 հանգել» : Ուստի այդ մարդէլ բառին թէլ, չէլ նշանակութիւն տարբ-
 ինձ բոլորովին օտար և լռնազօս կը թուի. բայց թէ իրեն սովոր-
 րական նշանակութիւնէն հեռու չերթալով ըսելու լինիմք թէ «մար-
 դէլ զմարմին, զհերս» կը նշանակէ «հարթել, ողորկել», յորմէ
 և «սահուն, լարծուն ընել» (գաղ. rendre glissant), — որ ան-
 շուշտ օժմամբ կը լինի, և ըմբշաց օժանելոյն զիտումն ալ այս էր :
 Ինչպէս նաև զարդասիրաց, — չէ թէ միայն Բիւզանդացւոյն, և
 նոյն իսկ Պիտոյից խօսքերը կը մեկնաբանին բացայայտադոյնս, այլ
 և մարդէլ բառին մէկ առմունքն ալ գտած կը լինիմք : Եւ այդ առ-
 մունքը ինձ թուի թէ մարդէլ բառին բնիկ և նախնականն է, որ
 ետքը ընդլայնմամբ և փոխաբերաբար դարձած և զործածուած է
 «հրահանգել, կրթել, վարժել» իմաստին : Քանզի և ըստ իմում
 ստուգաբանութեան նոյն իսկ կէրէ բառն որ համանիշ կը համարուի
 մարդ բառին, իր ծագումը կ'առնու աբդ կամ հարէ արմատէն, և
 տառը նախդրական մասնիկ մի է, զոպցես նիւթականութեան իմաստ
 մը տալով. ինչպէս և յառաջիկայ բառերէն կ'երևի, թէ բաղդա-
 տունին դէմ առ դէմ.

- կեղծ — եղծ .
 կեղակարծ — եղակարծ կամ յեղակարծ .
 կերպ — երփն .
 կեղտ — եղտ կամ աղտ .
 կաղկուրիմ — հաստ, հաստոյր .

դող, կողմն — ողն .

կամ — եմ* և այլն :

ԺԳ. (էջ 70) Ներելի չթուիր ինչ բնաւ և ընդ միտ ածել անդամ թէ բառքն յոսմաբէլ և յոսմաբոմբէլն փոփոխելի լինին իբր ուղղադոյն ընթերցուածք ի յէմաբէլ և ի յէմաբոմբէլն : Եւ ոչ ի միտմն ի վկայութեանց, զորս ինքն Հայկական բառաքննիչն ի մէջ բերած է, իմաստիցն պատշաճ կը տեսնուի այդ փոխանակութիւնը : Իսկ թէ ձեռագիրք տեղ տեղ ըրած են զայդ, այդ նոցա ազիտութեան դործն է, կամ ինքնակամ փոփոխութիւն, զոր սովոր են ի դործ ածել երբ անսովորական և իրեն օտար բառ մը ելնէ ընդ առաջ : Զի եթէ աւելի նեղը մտնեն, բոլորովին զանց կ'ընեն զերլու, ինչպէս ըրած է զըջադրին մէկը սոյն յոսմաբոմբէլն բառին վրայ, որ Մանդակունւոյն ընծայեալ ուրիշ ճառի մը մէջէն (էջ 473) բոլորովին բարձած է : — Առձեռն Բառարանի այս բառերուն ընծայած իմաստն ընդունելով որ կը մեկնէ «խակալ մրմունք» կամ թէ աւելի ճիշդը կարծեմ, «սեամաղձ գառնութիւն, չարամիտ խորհրդոց ընդ միտ յածելն լուեւայն», կամ ըստ որում ուրիշ տեղ մը զողջես այդ բառերուն իմաստը կը մեկնաբանէ նոյն ինքն Մանդակունին, երբոր կ'ըսէ (էջ 247), «Արիւնելս տրտմող, «որ մինչ ոչ զփղձուկն և զփութն թափէ՝ չկարէ յստակեցուցանել զմիտս իւր», — այդ նշանակութիւնները, կ'ըսեմ, վերագրելով այդ յոսմաբէլ և յոսմաբոմբէլն բառից, արմատակցութիւն մը կը գտնեմ իրեն յոսմ նախաձայնիկն և հէր բառին հետ. իսկ նմանակցութիւնը կատարեալ կը գտնեմ թէ ըստ ձևոյ բառին և թէ ըստ իմաստիցն ընդ ֆոնաբէլ բառի, որ բաց ի «ի մի ժողովել, իըմբել» ոյ, ունի ուրիշ նշանակութիւն մ'ալ, որ է (ըստ բառագրոց) «յանձին խռովել, նեղուիլ, ընդ անձին ոգորիլ» — լուեւայն ի խորհուրդս իւր բուռն կրթէ մը բռնուած : Ինձ թուի ուրեմն որ այդ ֆոնաբէլ բառն, որ ըստ այդմ նշանակութեան առ միջին մասեմագիրս երևի (ինչպէս Մեսրոպ երէց, Վարդ Հարանց), նոյն է ընդ յոսմաբէլն, զոր թերևս ուղղադոյն է ոչ յէմաբէլ, այլ յոսմաբէլ կարդալ : Իսկ թէ սրբան կարելի է զյոսմաբէլդ միաբանել ընդ ֆոնաբէլ բառի, օրինակ լինի կայմէր և յայմէր բառերը, կամ լաւ ևս անոնք, որովք վերջացուցինք նախընթաց հատուածին մէջ :

* Արդեօ յայն անբարէ և Խորենացոյն յիշին իւրեան (Ա. Բ.) ին «հոսմաբէլ ֆոնեղին է յայն լեզու որդէս զայն բառ է . . . և շիւնն առ էլ» :

Առ այժմ կնքելով զքննութիւնս, առանձին յօդուածով մը կ'ուզեմ խօսիլ Գրականօրէնի և Դրականօրէնի (էջ 9), ինչպէս նաև ՂԵՐԹԱՆՈՒՆԻՆ (էջ 25) բառից վրայ. յետնադոյն ժամանակի թողլով և ինչ ինչ ուղղադրութիւնս զորս նշանակած եմ և ես մեր նախնի մատենադրաց վրիպադրութեանցը վրայ:

[illegible]

Այն ինչ աւարտած էի զՀետազոտութիւնքս, ընդունեցայ Հայաս-
տան Բարապետներէն յաջորդ Հինգ թերթերն ալ, յորս ինչպէս գու-
շակէի, նոյն հմտութիւնքն և նոյն գեղեցիկ խորհրդածու ուղղադրու-
թիւնքն շարունակէին. և ի վախճանի կարի հետաքրքրական զուտ
մը կ'ըսկէ վերնադրեալ. Ուղղութիւնք նշանակութեան քանի մը
հայերէն բառերու (էջ 402):

ՍՈՒՔԻԱՍ ՎԼԲԴ. ԳԱՐՈՆԵԱՆ

Հոնտոն 8 Ապրիլ 1880

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՎԱՐԿ*

Գ

Հայաստանի այլ և այլ դաւաճները ճարակող սովն, որ ամեն
Հայու միաքն ու սիրտը կ'ըրաւէ ու կ'ճմլէ, ունի անշուշտ բազմա-
թիւ պատճառներ, որոց մէջ կարեւոր տեղ կ'ընէ գրամագլխի,
հաղորդակցութեան ու տուրառի պակասութիւնը: Այսպիսի սովեր՝
ասպաղային մէջ՝ հաւանական է որ վերստին պատահին, եթէ Հայ-
աստան՝ ոչ միայն վարչային այլ և տնտեսական նոյն պայմաններու
մէջ մնայ, և եթէ ազգայինք չփութան՝ դէթ ներկայ աղէտալի պա-
տուհասէն դառն դառ մ'առնելով՝ ի դործ ղենել այն ամեն միջոց-
ներն որ երկրին նիւթական զարդացման կ'ծառայեն: Անտարակոյս
դովելին են ամեն կողմէ լսուած արդահատութեան ու կարեկցութեան
աղաղակներն և ողորմասիրութեան այն իրական արգիւնքն՝ որ կը
թափին սովալլուկ դաւաճներուն մէջ, բոլոր ասոնք ինքնին ծանր
հիւանդութեան մը համար աւելիչ դարմաններ են և ոչ արմատա-
կան դեղեր: Եւ ի՞նչ պարտին լինիլ այդ դեղերը — Աշխատու-
թիւն, զրամագլուխ ու վարկ: Առաջինն իր նախնական կոշտ ձևին
մէջ դեթէ աննշան է, երկրորդը թաղուն ու անշարժ, երրորդը՝
բոլորովին անդոյ: Տակաւին չերեցան մեր մէջ հարուստ վաճառա-
կաններ, զրամատէրներ, առևտրական ընկերութիւններ որ Հայաս-
տանի մէջ հողագործութիւն, արուեստ ու ճարտարութիւն իրա-
պէս առաջ տանելու նպատակ ունենան: Եթէ արտագրութեան մէկ
դիտաւոր պայման հողն է, եթէ Հայը պարտաւոր է հողաւոր լինիլ
իր բնիկ երկրին մէջ, այս ևս տնտեսապէս հաստատուած իրողու-
թիւն մ'է որ առանց աշխատութեան ու գրամագլխի հողն ինքնին
անօգուտ, անբերրի կ'մնայ, որչափ որ բնապէս արդասաւոր լինի:
Եւ միթէ չկա՞ն այսօր Հայոց ձեռքն անբաւ արտեր ու այգիներ,
վանական ու մամաւոր, որ դիտովին անմշակ ու խոպան կ'մնան,
առ ի չլոյէ գրամագլխի ու վարկի:

Այլ և այլ ցզգերու ընկերական տնտեսութեան պատմութիւնը

* Տե՛ս մեր ամսագիր, էրէ՛ս 490:

ցոյց կ'տան որ աշխատութիւն , զբաւազլուիս ու վարկ իբարու հետ լծորդուելով միայն կարող եղած են այդ ազգերը հասցնել զարգացման վիճակի մը զոր այսօր լիապէս կ'վայելեն :

— Եթէ բաղդատենք , կ'ըսէ տնտեսագէտ մը , Պ. Քօք , իր մէկ բանախօսութեան մէջ , այն ժողովուրդներն որ վարկով կ'սնանին և անոնք որ զուրկ են այդ բարեքէն , զգալի տարբերութիւն մը պիտի դնենք : Տէն Անկլիան , Ամերիկան , Ֆրանսան , Զուիցերլին , Համպուրկ , ուր վարկն ամեն առևտրական գործողութեանց մէջ մեծ դեր ունի , մինչդեռ Սպանիա , որ երբեմն կ'յուսար Ամերիկայի ոսկիով Եւրոպայի գանձարանը դառնալ , ողորմելի վիճակի , ծուլութեան , տղիտութեան ու ապիկարութեան ծայրն հասած է , և մինչև յայսօր աւելի հռչակ կ'հանէ իր վանքերով ու վանականներով քան թէ առևտրական տուններով ու վարկի հիմնարկութիւններով . . . :

Ոչ նուազ ախուր վիճակ ունին Աստրիա , Ռուսիա ու Թուրքիա . . . : Վարկն ուր որ մտնէ հարստութեան , ճարտարութեան և մարդկային աշխատութեան ուրիշ կերպարան մը կ'ընծայէ : Այն տեղ լոյս , գործունէութիւն , այս տեղ խաւար , մեռելութիւն . . . : Վառարկուի սակայն , Ամերիկան իբրեւ օրինակ մէջ բերելով , թէ ահապէս աշխարհ մ'է այն , թէ հոգն արժէք չունի , թէ բաւական է միայն աշխատիլ որ հարստութիւն արաաղրի , և այս է պատճառն այն ամերիկեան ժողովրդեան արաղ ու փայլուն յառաջդիմութեան : Բայց միթէ Սպանիոյ ու Թուրքիոյ մէջ հողեր կ'պակսին , միթէ այդ երկու երկիրներուն մէջ չկան ընդարձակ անմշակ հողեր , որ դերազանց են քան Ֆրանսայի հողերն արգասաւորութեան կողմէ : Ո՛չ , հողը չէ պատճառ որ ազգ մը հարուստ ու զօրաւոր կ'դառնայ այլ զայն մշակելու եղանակը . գործիքն է , մարդկային զիտութիւնն ու գործունէութիւնն է , մարդուս մտացի աշխատութիւնն է որով երկիրը կ'ճոխանայ : Լաւ , մարդկային աշխատութեան մէկ ձեւն ալ վարկն է , որու շնորհիւ ամենէ ամուլ երկիրներն կ'ծաղկին , վարկի շնորհիւն է որ ճարտարութիւնն Զուիցերլիի ու Ամերիկայի մէջ մուտ դտաւ : Տանն ութերորդ դարուն սկիզբը Սկիւտրիա թշուառ ու խուպան երկիր մ'էր , և ամեն հողային արդիւնքէ զուրկ : Այն երկիրն էր՝ ուսկից բնակիչները հեռանալով մինչև Խաղաղական ովկիանու եզերքը կ'երթային գաղթականութիւններ հաստատելու : Այսպէս կ'ըսէ Պատմութիւնը : 1693ին , Անկլիոյ Պանքան հիմնուելէ տարի մ'ետք՝ աւարիկ ինչ կ'գրէ տնտե-

սողիտութեան հիմնադիրն , Ատամ Սմիթ . — «Սկովտիայ Պանքա-
յին կողմէ փոխառութեան սրտած վճարման գիւրութիւններն են
քրիստոս պատճառ այն ընդարձակ վաճառականութեան և ուրիշ ա-
ռաւելութեանց զոր կ'վայելէ այսօր Սկովտիա : » Գարձեալ Մաքս-
լէյ այսպէս կ'ըրէ . — «Սկովտիա՝ իր ամուլ հողին ու կլիմային
խստութեան չնայելով՝ մշակութեան , վաճառականութեան , ճարտա-
րութեան , դիտութեան , ու քաղաքակրթութիւնը կազմող ամեն բա-
նեցու մէջ այնպիսի յառաջգիմութիւն ըրաւ որու չէ հաւասարած
երբէք հին աշխարհը : —

Ահա այս հրաշալիքը կ'գործեն դրամադուխն ու վարկը : Սակայն
իրօք ինչ է վարկն . — Վարկն այն զօրութիւնն է որ հարստու-
թիւնները շարժման մէջ կ'դնէ , ազդի մը մտաւոր ու բարոյական
կարողութեան մըլով կ'տայ , խնայողութեան , հեռատեսութեան ու
պատասխանատուութեան զգացումը կ'զօրացնէ , և ընդհանուր շա-
հուց համերաշխութեան հետ հայրենասիրական զաւաթարը կ'ծա-
ւալէ նոյն ազդին այլ և այլ հատուածներուն մէջ : — Բայց ի՞նչ
պէս ստեղծել հարստութիւնն չքաւոր Հայաստանի մէջ , ի՞նչպէս
յոյացընել վարկն որ վստահութեան ու ապահովութեան վրայ հիմ-
նուած է : — Մեր պատասխանը յայտնի է . Պէտք է որ նախ մեր
ազդային բոլոր անշարժ գրամադուխներն իրանան , պէտք է որ
մեր հարուստներն իրենց զօրծունէութեան ասպարէզ ընտրեն Հայ-
աստանը , և ի վերջէ այլ և այլ վարկի հաստատութիւններ հիմ-
նուին թէ՛ մայրաքաղաքն և թէ՛ գլխաւոր զաւառներն : Այնուհետեւ
առտնին հարստութիւն և ինչք պահպանելու նախատեսութեամբ՝ ա-
պահովութիւնն ալ չուշանար մտնելու այն կողմերն ուր այժմ ան-
կայուն է :

Անտարակոյս մարդուս առաջին պարտաւորութիւնն է ինքն իրեն
օգնել , բայց ընկերութեան , մանաւանդ կարող և ունեւոր Հայոց
պարտքն է իրենց տկար , անզօր ու տղէտ հայրենակցին աջակցիլ :
Եթէ ստէպ մասնաւորի մ'եղած վարկն այնքան մեծ բարիք յառաջ
կ'բերէ , որչափ փափաքելի է որ այս վարկն ընդհանրանայ և եր-
թայ Հայաստանի թշուառ զործաւորին աշխատութիւնն ու արտը
պողարեբէ : Քանի որ այլ և այլ ընկերութիւններ անոր մտաւոր
զարդացման համար չեն խնայեր դրամ ու աշխատանք , անհրաժեշտ
հարկ կայ որ ուրիշ վարկի ընկերութիւններ հաստատուին և անոր
նիւթական կացութեան ծառայող միջոցներու վրայ խորհին :

Դ

Արդէն ըսինք, այս միջոցներէն ամենէ անհրաժեշտն է Ժողովրդային փարէն : Այս վարկին նպատակը պիտի լինի զլիսաւորապէս Հայաստանի գործաւորին փոխ դրամ տալ, որպէս զի կարենայ շահաւոր կերպով աշխատիլ և իր հոգին վաշխառուին ձեռքէն ազատել :

Հատերուն յայտնի է որ Հայաստանի շատ կողմերն՝ հայ հողատէրն՝ դրամադլիէ զուրկ՝ վաշխառուին կ'դիմէ և անոր ծանր ծանր պայմաններուն կ'համակերպի, այնպէս որ ոչ միայն փոխ առած ստակին համար երբեմն մինչև $\frac{0}{100}$ 50 տոկոս կ'վճարէ իր աշխատութեան արդիւնքով, այլ և իր կալուածքին թղթերն անոր ձեռքը կ'յանձնէ՝ իբրև ադահովութեան աւանդ : Ա'հասին ձախորդ տարիներ, և ի վերջէ վաշխառուն կ'տիրանայ հողին և բուն կալուածատէրն կ'արտաքսէ ապարակէն : Գրամադլիի նուազութիւնն զղալի է Հայաստանի ամեն կողմերն, և երկրագործ ու այլեպէս հազիւ թէ իրենց աշխատութեան արդեանց մէկ տասներորդ մասը կ'ընդունին, իրենց խեղճ ընտանիքը հոգալու համար : Այս ստրկական դրութենէ ազատելու համար՝ վարկի հաստատութիւն պէտք է :

Ժողովրդային վարկի հաստատութեան տեսակները բազմաթիւ են, ինչպէս ֆրանսիական փարէ, որու կ'դիմեն ամեն կարգի մարդիկ, երբ ներք մտնեն, և աւանդ տալով փոխ դրամ կ'ընդունին, ինչպէս Բէան փարէ, ուր գործաւորն իր օրականէն խնայածը կ'թափէ, որպէս զի հիւանդութեան, անգործութեան ու ծերութեան օրերուն փոքրիկ դրամադլու ի մը զոյացած ունենայ ի պահեստի, Դադարման փարէ (caisse de retraite) որ յատկապէս կենսալի (viagère) հասոյթ մը կ'սպարաւտէ ծերին ու ապիկարին, իրերօգնական ընկերութիւններ, որ մասնաւորապէս հիւանդութեան արկածներու դէմ հաստատուած են, մանաւանդ ապահովութեան հիմնարկութիւններ որ այլ և այլ աղէտից ու ձախորդութեանց դէմ դարմաններ կ'ճարեն, հոյսին փարէ, որ երկրագործութեան մեծապէս կ'ծառայէ, և այլն : Արեւմտեան այս ամեն վարկի ձևերուն վրայ խօսիլ չէ, այլ յատկապէս հարեանցի ակնարկ մը ձգել այն հիմնարկութեանց վրայ միայն որ մեր ազգին ներկայ նիւթական վիճակը բարւոքելու կրնան ծառայել :

Եթէ Հայաստանի բնակիչներու վիճակը ներէր, պիտի առաջար-

կէինք որ անմիջապէս ամեն հայաբնակ քաղաքներու մէջ խնայու-
թեան արկղեր հաստատուին, այնպէս որ հայ մշակն ու արուեստա-
ւորն իր օրողչէքին մէկ փոքրիկ մասն ամեն շաբաթ հաւաքելով՝
տանէր ձգէր նոյն արկղին մէջ՝ հաւատարիմ և ուղիղ անձերու
հսկողութեան ու մատակարարութեան ներքե դրուած : Յաւալի է
արդարեւ որ մինչև յայսօր այսպիսի օգտակար հիմնարկութեան մը
ստուերն անդամ չկայ Հայոց մէջ, մանաւանդ այն պանդուխտ դա-
ւառացւոց մէջ որ միշտ փափաք կ'յայտնեն, այլ երբէք հաստատ
գիտաւորութիւն, հայրենիք դառնալ՝ դրամագլխի մը տէր լինելէ ե-
տե : Թերեւս խնայութեան արկղեր՝ եթէ կանխաւ հաստատուած լի-
նէին, մի շատ անակնկալ և արդի ամենադառն աղէտից առաջն
առնուէին . . . : Ոչ միայն նիւթական այլ և բարոյական օգուտ-
ներ ունի այդ հաստատութիւնն : Երբ գործաւորը վստահ լինի որ
իր խնայած ու պահած հինգ տաս մէճիտիէն կարող է ապահով
տեղ մը շահու գնել, ոչ միայն իր խնայելու փափաքը կ'արժարծի
այլ և ունայն ծախսեր ընելու կ'զգուշանայ, միշտ փոքրիկ դրամա-
ղլուխն աւելցընելու տենչով : Ընդ հակառակն՝ երբ սղոթիկ դումար
մ'անդործ մնայ անտուկի մը խորը կամ դուլպայի մը մէջ, զայն
սպառելու առիթներ չեն պակսիր : Մնոտի պիտոյք մը կ'ծնի, ուխ-
տադնացութեան եռանդ մը կ'ծաղի, պտղի հաւաքող կրօնաւորը կը
ներկայի, հաճոյք մը դոհ ընելու, կամ ղինետունը յաճախելու
յորդոր մը կ'լուծի, և գործաւորին պահեցողի դումարն կ'հալի,
կ'անհետի առանց իրաւանք մ'արտադրելու, մինչդեռ եթէ
այն դումարն իր ձեռքը չլինէր, զայն նախապաշարուով կամ մո-
լութեան չէր զոհեր, հեռատեսութեամբ ասպղային մէջ աւելի
խնայելու եռանդը կ'բորբոքէր, բարեկեցութեան հետ իր սրտին մէջ
աղնիւ ու պարկեշտ զգացումներ կ'ծաղէին, տնասիրական հոգատա-
րութիւնը կ'աւելնար, չքաւորութենէ և կարօտութենէ յառաջ ե-
կած նկուն ու ստրկական ոգւոյն կ'յաջորդէր քիչ քիչ անկախու-
թեան ոգին, որ ոչ միայն մտաւորական արիւթեան այլ և նիւթա-
կան ունեւորութեան վրայ կ'հիմնուի : Եթէ հողն ընկերականութեան,
ազգութեան հիմն է, հայրենիքն է, հարստութիւնն կամ դրամա-
ղլուխն՝ ազատութեան պատուանդանն, և այդ հայրենեաց շունչ,
կենդանութիւն տուող գործին է, գործածել գիտցողին համար :
Բաւական է միայն զուրուշ մը, հինգնոց մը պահել. այդ չնչին
դումարն՝ եթէ ներելի է ըսել, խմոր մը կ'դառնայ և ուրիշ գուշ

մարներ կ'հրախրէ, ստուարանալու կ'նկրտի, ժուժկալութեան և պարզասիրութեան յորդորելով, մանաւանդ երբոր խնայողին ամեն ապահովութեան միջոցները կ'ընծայուի :

Իւրոպայի մէջ անթիւ են այսպիսի ժողովրդային վարկի հաստատութիւններ, բարօրութեան կայաններ, որ անշան դումարներ անգամ կ'ընդունին՝ և երբ պայմանեալ քանակութեան մը հասնին՝ տուկոս կ'ըբերեն : Պ. Հ. Պօտրիյար տնտեսագէտն կ'դանդաթի որ Ֆրանսա միայն 400ի մօտ խնայութեան արկղեր ունի, զիւղերէ հետու, թէ և ամեն տարի գործաւորներու դասն զրեթէ 173 միլիօն ֆրանք կ'տանի կ'թողու այդ արկղներուն մէջ, և կ'զմայլի Անկլիոյ վրայ, ուր բանւորներն աւելի շատ կ'խնայեն, այսինքն 620 միլիօն ֆրանք տարին : Այս ևս իրաւ է որ նոյնչափ գումար մ'ալ ողբելից ըմպելիներու համար ծախք կ'ընեն : Իսկ Սկովտիոյ մէջ սքանչելի կերպով կ'գործեն այդ հաստատութիւնները, որոց նպատակը թէ և բոլորովին ժողովրդային վարկը չէ, բայց ստէպ այդ տեսակ գործողութիւններ կ'ընեն : Այս պանքաներն որ այնքան նպաստաւոր են հողագործութեան՝ իբրեւ աւանդ կ'ընդունին ամեն գումար որ տասն անգիլիական ոսկիէ կ'անցնի և $0/0 \ 2\frac{1}{2}$ կամ 3 տոկոս կ'վճարեն : Իսկ 10 ոսկիէ պակաս գումարներն խնայութեան կամ նախարհապան պանքաները (Provident-Bank) կ'առնուն : Այս աւանդներէն յառաջ կ'դայ ահապին գումար մ'որ կ'հասնի զրեթէ 603 միլիօն ֆրանքի : որու կէսն 150 միլիոն 2500 ֆրանք աւանդեալ գումարներէ կ'դոյանայ, կաթիլ առ կաթիլ գործաւորներու քրտինքով հաւաքուած գումարներ : Այսպէս կ'իսօսի անկլիացի գրամադէտ մը սոյն դրամատուններուն վրայ : «Որովհետեւ Սկովտիոյ պանքաներն նոյն շահը կ'վճարեն ինչչափ քիչ ժամանակ որ աւանդ գումարը մնայ, ասկէ կ'հետեի որ զրեթէ ամեն մարդ պանքա մը բանալ կը տայ և անոր մէջ կ'ըմպի ամեն իրկուն ցերեկուան խնայած ստակն, որպէս զի մէկ օրուան շահն անգամ չկորուսէ : Այս անախտութեան ողին կարելի եղածին չափ խնայութեան կ'յորդորէ, և ամեն մարդ իր տունը կ'պահէ մէկ օրուան պիտոյից համար միայն պէտք եղած գումարը : »

Այս թիւերն ի սկզբան յուսահատական կ'ըլլին անշուշտ՝ մեզի պէս խեղճ ժողովրդեան համար, սակայն եթէ մտածենք որ, կաթիլ առ կաթիլ հաւաքուած ջրերն վերջապէս առուններ ու գետեր կ'դառնան, սէտք չէ որ վհատինք, այլ իբրեւ մարդ գործի սկսինք :

Երբ Հայաստանի վրայ ծառալած սե մնայլը, մահու տոները փա-
րատի, զժուարին չպիտի լինի անմիջապէս ձեռնարկել այնպիսի
վարկի հիմնարկութեան մ'որ ոչ միայն երկիրը կերպարանափոխ
կրնայ ընել այլ և բնակիչներուն վարքն ու բարքը, նոյն իսկ կա-
ռավարութեան ընթացքն, և արտադրութեան աղբիւրներն առատ
դործել: Բաւական է միայն որ, այլ և այլ դաւառադուխ քաղաք-
ներու մէջ, մի քանի խոհական, ուշիմ վաճառականներ դործին
գլուխն անցնին և ամեն ապահովութիւն տալով, իրենց շրջանին
մէջ, ընկերութիւններ կազմեն և խնայութեան արկղէր հաստատեն,
հրաւիրելով հայ և մինչև անգամ օտարազգի բանւորներ որ իրենց
խնայած գումարներն տանին այն արկղերը ձգեն, տոկոս ընդունելու
թէութեամբ, երբոր մաս առ մաս աւանդուած գումարներն պայ-
մանաւ քանակութեան մը հասնին: Խնայութեան արկղերն իրենց
գրամադլին կրկնապատիկ օգուտ պիտի արտադրեն, մէկ կողմէ
բանւորին գրամադլուխ մը գոյացընելու դիւրութիւն ընծայելով,
միւս կողմէ չբարոր այլ դործունեայ մշակին արտադրութեան միջոց-
ներ հայթայթելով, այնպէս որ թէ փոխատուն և թէ փոխառուն
պիտի օգտին:

Սակայն ամենէ ստիպողականն ու դործադրելին մեղէ համար այն
վարկի հաստատութիւնը կամ պանքան պիտի լինի որ՝ Ա. Պօլսոյ
մէջ՝ մեծկակ գրամադլուխ մը բաժանորդագրութեամբ գոյացընելով՝
Հայաստանի մէջ այլ և այլ ճիւղեր բանալու պիտի փութայ և հայ
հողագործին օգնութեան պիտի հասնի: Ի հարկէ այսպիսի կարևոր
հաստատութիւն մ'ապահովութեան ամեն պայմաններն պաշտօնապէս
ստանալով դործի պէտք է սկսի, և իր գործողութեանց գլխաւոր
նպատակը պիտի լինի հայ հողատէրն ու երկրագործն իր հողին ու
կալուածքին հետ օտար անգութ վաշխառուներու ճանկէն ազատել
և անոր հայթայթել այն ամեն միջոցներն որ արտադրութեան կ'օգ-
նեն:

Հաստ պիտի երկարի մեր խօսքն՝ եթէ սոյն առաջարկութեան դոր-
ծադրութեան մանր պարագաներու մէջ մտնենք: Առ այժմ այսչափ
միայն կ'ըսենք որ այս գրամական հիմնարկութեան ազգային կեր-
պարան մը տալու համար՝ անպատեհ չլինիր եթէ նախ՝ Ազգային
Պատրիարքարանի միջոցաւ, հիմնարկելի գրամատան, զոր երկու
գործակա՞ն կ'անուանենք, յանձնուին այն ամեն վանական կալուած-
ներն որ կրօնաւորներու ձեռքն անշահ ու անարդիւն կ'անան, այս

պայմանաւ որ նոյն երկրագործական դրամապահանջն այդ կալուածներն արդիւնաւորել, շահագործել տալով՝ տարուէ տարի յառաջ եկած հասոյթն մեքենաներ դնելու յատկացընէ և իր փոխատուութեանց սակադինն իջեցընէ. երկորդ՝ հարկ է ի պաշտօնէ յայտարարել ամեն դաւառացի չքաւոր հողատէրներու, որ իրենց հողերը գրաւ դրած են, հաղորդել երկրագործական դրամապահանջն վաշխաւորներուն անուններն և իրենց պարտուց քանակութիւնն : Այն ատեն՝ ընկերութիւնն՝ հողատէրներուն հաւանութեամբ, կ'բանակցի փոխատուի կամ վաշխաւորի հետ, կ'վճարէ անոնց պահանջքն՝ ի հարկէ դեղջով, և կալուածադիրը ձեռք ձգելով՝ իբրեւ գրաւ կ'պահէ. կ'ընդձեռէ պէտք եղած գումարը մշակութեան համար դաւառացիին և տարուէ տարի օրինաւոր տոկոս մ'ապրանքի ձեով ընդունելէն զատ՝ կ'ստանայ նաև թերհաշիւ դիւսալճար մը : Այսպէս՝ եթէ երկրագործական դրամապահանջն՝ յօդուտ հայրենեաց քիչ մը զոհողութիւն ընելու յանձն առնլով՝ խստապահանջ չլինի և՛ տոկոսը չափաւորէ, անտարակոյս 8-10 տարիէն գաւառացի հողատէր ու մշակ կարող պիտի լինին իրենց փոխ առած գումարն ամբողջակի հատուցանել, և իրենց կալուածադիրն ազատելէն ետեւ՝ շարունակել գրամական յարաբերութիւն մ'որու առաւելութիւններն օր ըստ օրէ դնհատելու պիտի սորվին, և անշուշտ հոգ պիտի տանին նաև երկրագործութիւնը զարգացընելու, հաղորդակցութեան նոր ճամբաներ բանալու և առևտրական գործողութիւններն ընդարձակելու միջոցներ ի գործ դնել :

Այս մեր առաջարկութիւնն, ուրիշ առթիւ, աւելի ևս պարզելու մտօք, ընդհանրապէս կ'ենթարկենք մեր ժողովրդեան և մասնաւորապէս հայ վաճառականներու և սեղանաւորներու ուշադրութեան, վստահ լինելով որ իրենց փորձառութեամբ աւելի լաւ կ'ըմբռնեն անոր գործնական կողմն և արտագրելիք օգուտներն քան թէ մեր ընելիք երկարաբան բացատրութեամբ :

ՍԵՒ ԼԵՈՒՆ ՄԱՐԴԸ*

Ե

Աւագ՝ իբրեւ ամենէ փորձառուն՝ մեր առջին ընկաւ, պատուիրելով մեզ իրեն հետեիլ՝ իրարմէ անբաժան մնալով: Նա կ'առաջնորդէր մեզ նեղ, դժուարին ու անհետ ճամբաներէ, որ միայն իրեն ծանօթ էին, մինչդեռ Նուրիճան անսաստ ու անզուսպ՝ մեր բուրդաբեր կ'աշխարհէր, և անթարթ կ'դիտէր ամեն կողմն որ յանկարծական յարձակում մը չկրենք: Թէեւ կարճ տեղց այս մեր ուղևորութիւնն, բայց մէն մի ժամն իբրեւ դար կ'երևէր մեր անհամբեր ու վշտաբեկ սրտին: Ամենուն գէմքին վրայ դրոշմուած էր մթին տիրութիւն մը: Կարծես թէ դամբարանի մը սահմանը կ'մտնէինք և չէ թէ անձկալի էակի մը, իմ սիրական հօրս բնակարանն, խնդութեան ու ազատութեան կայանն: Եւ ոչ մէկուն բերնէն խօսք մը, ձայն մը կ'լսուէր, վասն զի ոչ ոք գիտէր թէ ուր պիտի յանգի մեր յոյսը, մեր տաժանելի նեղութիւնն: Ողջ ու առողջ պիտի դառնէ՞նք արդեօք այն անձն որու համար մեր կեանքը տալու պատրաստ էինք, թէ ոչ անոր անշուք գերեզմանին վրայ արտասուք թափելու սահմանուած էինք: Եթէ կենդանի էր զեռ հայրս, միթէ Բաղաբերդ կ'գտնուէր թէ ոչ ուրիշ տեղ մը փոխադրուած էր, և այն ատեն, կարելի պիտի լինէր մեզ գտնել անոր հետքը, քահել շղթան և զինք մեր դիրկն ընդունիլ ու խոյս տալ: Անշուշտ այսպիսի դառն ու կսկծալի խորհուրդներ կ'վրդովէին մեր սիրտն ու միտքը, և նոյն միջոցին, գէթ իմ անփորձութեամբս կ'խորհէի, որ ուրիշ ճար չկար այլ միայն ապաւինիլ Աստուծոյ զթութեան և ամեն բան անորմէ յուսալ. . . :

Մի քանի ժամէ ետք՝ մտանք Բաղաբի սահմանն: Հեռուէն երևցաւ մեր աչքին ժայռաւ կոյտ մը կոնաձև, որու կողերուն վրայ տեղ տեղ սև ճեղքեր կային և լերի ցից քարեր, այս կերպ մը

* Հարանուրիւն: Տէս հարս ամապիւր, էրէս 521:

սգալի բնական շիրմին կոշտ ու անխօսուն պահապանները : Սոյն լեռին մէկ կողմը կ'երևէր նաև քարակերտ մահարձան մը՝ որու ծայրը խաչ մը կար :

Յանկարծ Աւագ ճիկ մ'արձակեց .

«— Ահա՛ Բաղարբերդ , մեր ազատութեան դամբանն , Զօրայի դուբն . . . ահա Ապրսամ , վեհ զիցազնին խաչը . . . : — Եւ ձիէն վար ցատկելով Աւագ ծունր դրաւ , երեսը խաչ հանեց : Նոյնն ըրին և միւս ընկերներն : Ես ևս մեքենապէս անոնց հետևեցայ և զետիընը պաղի : Իսկ Նոարդ , իմ սգալի , թշուառ մայրս , աչքերը դոցեց իր ձեռօք ու անշարժ մնաց : Երթունքը կ'դողդողային , կ'աղօթէր նա , և իր արտառքովը կ'ուռցէր այն հոգն ուր իմ հօրս զինակից քանի քանի քաջեր զիցազնաբար ընկեր էին :

Եւ արդարեւ՝ մեզի և մեր ընկերներուն համար սուրբ վայր մ'էր այս , թէև արհնալի , դառն յիշատակներով լի վայր մ'ուր տաւրիներ առաջ՝ երբ դեռ ևս առոյգ ու կայտառ , նուիրական կրակով վառ , մաքառեր էին Աւագ , Անանուն , Նուրիճան , հայրենի փրկութեան յուսով : Ի դերև ելեր էին այդ յոյսերն , խորշոմը էին այն կորովի ճակատներն բռնութեան , անիրաւութեան և տաւրիներու ծանրութեան տակ , սակայն չէր մարած տակաւին իրենց հողոյն մէջ այն ազատութեան հուրն որու կայծերը կ'արտափայլէին իրենց աչքերէն : Այս քաջերն՝ որ իրենց բնածին կոչման դէմ , վիճակ փոխեր էին , վեղար ու դաւապան առեր էին , կարծես թէ մոռցան՝ Բաղարբերդի առջև , որ վարդապետ ու ճգնաւոր են , և սկսան իրենց սուրբը շարժել ու հրադաններ պարպել : Սակայն Աստուծոյ ծուռ ծուռ կ'դիտէր այս շարժումներն , և ինք՝ խոհեմութեան կենդանի սփպար , կ'վախնար որ անխորհուրդ քայլ մ'առնելով՝ մեր ընկերներն սմնն բան վտանգի մէջ ձգեն : Ուստի՝ անոնց պատերազմական աւիւնը զսպելու համար ,

«— Ս. Գրիգոր վկայ , ըսաւ նա յանկարծ , մոռցած էք , բարեկամներ , որ մենք հանդարտ ուխտաւորներ ենք և չէ թէ զինուորիկներ : Որոշենք մեր ընելիքն և ապա խաղանք :

«— Արդէն որոշ է , Աստուծոյ , պատասխանեց Աւագ : Կ'խնդրեմ միայն որ այդչափ կասկածոտ ու երկչոտ չլինի այդ սպիտակ մազերովդ : Միթէ ներելի չէ՞ ուղեորի մը հրացան սլարպել , թուռն սրսալ , մանաւանդ մեզի պէս սուրբ կրօնաւորներու . . . : Օ՛ն յառաջ . . . : »

Եւ Աւագ ձին հեծաւ և ճամբայ ելաւ : Բաղաբերդ իր հսկայ մութ կերպարանը հետզհետէ կ'սլարդէր : Շեղակի ճամբով հասանք եղէգնուտ վայր մ'որ հազիւ մի քանի հայ մշակներու տուններ կային : Եղէգն գիւղն էր այն՝ Բաղաբերդէն կէս ժամու՝ չափ հեռու, որ մեր բնակութեան անշուք տեղը պիտի լինէր :

Աւագ ու Անանուն մեզ յատուկ տնակի մը մէջ տեղաւորելէն ետեւ՝ մեզմէ հեռացան և ուրիշ բնակարան մ'ընտրեցին որ կասկած չգրգռեն : Հետևեալ օրն անմիջապէս գործի սկսան : Չէին այն խրոխտ և արիասիրտ քաջերն սպառազէն, այլ հեղ ու խոնարհ ճղնաւորներ, որ պտղի հաւաքելու և հողևոր պաշտօն կատարելու եկեր էին : Եղէգնի պարզմիտ գիւղացիք ուրախ գլուարթ մեզ գիմաւորելով՝ ինչ որ ունէին մեզի բիրին, որպէս զի հանդիստ օր անցընենք : Ատոմ, մայրս և ես Էջմիածին գնացող ուխտաւորներ էինք, և մի քանի օր՝ մօրս տկարութեան պատճառաւ՝ Եղէգն գիւղը մնալու հարկադրեր էինք : Գիւղացիները կ'հաւտային մեր այս շինծու պատմութեան և կ'յորդորէին մեզ միշտ իրենց հետ մնալ :

Սակայն Աւագ և Անանուն՝ որ Բաղաբերդի կալանաւորին վրայ տեղեկութիւններ ստանալու ելած էին, միշտ դժգոհ կ'զառնային : Եղէգնի բնիկներն այս մասին բան մը չգիտէին, և ստէպ այլանդակ զրոյցներ կ'պատմէին Բաղաբերդի և անոր քաղաքին վրայ, ուր կարծէին թէ ճիւղեր կ'բնակին : Մանաւանդ պառաւանքն սոսկումով կ'իշխէին ուրուական մ'որ ամպոտ ու մութ գիշերներ սոլոր ետեր լեռին մէկ կողէն դուրս ելնել, դաշտերն ու արտերը շրջել և ամեն կողմն սարսափ աղբելով՝ աներևոյթ լինիլ : Միւս օրն այժմը, ոչխար մը յափշտակուած կ'գտնեն եղեր, մինչգեւ կառավարութեան կողմէ կարգուած պահապաններ չեն լծողուր որ մարդ մը մօտենայ Բաղաքի-Քարին, և կ'ջնան եղեր այդ ուրուականը բռնել . . . :

Ատոմ կ'ժպտէր. մայրս դող կ'եւնէր այս առաքելները լսելով. իսկ պատմող պառաւը կ'ըստանար դուլը ցնցելով և մեզ թերահաւատ կ'անուանէր :

«— Մայրիկ, շատ անգամ այսպիսի խաղեր կ'ընեն չարագործ մարդիկ, որպէս զի միամիտ գիւղացիները խաբեն . մի՛ հաւտար, խաչդ հանէ, և ամեն ուրուականները կ'փարատին :

«— Չէ, որդեակ, կ'սխալիս . ես այնքան միամիտ չեմ. բաւական բուրդ մաներ եմ : Իմ աչքովս անսածին աւելի կ'հաւտամ քան թէ

խօսքիդ : Աստուծոյ մէկ պատիժն է այդ ուրուականը . մեր մեղքերը շատ են . . .

«— Նորեկ ճգնաւորները սուրբ մարդիկ են . այդ սատանան պիտի հալածեն , և յուսամ որ ձեր սիրտերը պիտի հանդարտին :

«— Աստուած լսէ բերնէդ , որդեակ իմ :

«— Եթէ անոնք խաչով այդ ուրուականը չվանեն , ես սրովս անոր գլուխը պիտի կտրեմ . . .

«— Ի՞նչ կ'ըսես , որդեակ . մեր գլխուն կրանկ պիտի բերես . . . »

Բայց Ատոմ այսպէս գեղջուկ պառաւին հետ կատակ ընելու ատեն՝ իր թանձր յօնքը կ'պուստէր . շարժում մ'որ խորհրդածութեան նշանն էր : Թէ և չէր հաւտար այսպիսի աւելորդապաշտական բաներու , բայց կարծէր թէ դաղտնիք մը , դաւ մը կայ այս ուրուականին պատմութեան մէջ , և այդ երևան հանելու կ'փափաքէր :

Ուստի երբ օր մ'իւր ընկերներուն հետ կ'տեսնուէր՝ անոնց ըսաւ .

«— Բարեկամներ , Բաղաբերդի մօտենալու հնար մը գտա՞ք : Պիտի յաջողի՞նք Ջօրան տեսնել և ղինքն իր գութէն աղատել :

«— Քանի մ'օրէ ի վեր՝ մեր ըրած բոլոր ջանքն ապարդիւն մնաց , պատասխանեց Աագ : Այս կողմի դիւղացիները չեն կարող մեզի լոյս տալ : Կարծեմ , պիտի ստիպուինք բերդին Կառավարչին դիմել , և իբրեւ խոստովանհայր՝ հրաման խնդրել Ջօրայի մօտ դնալու :

«— Այդ վտանգաւոր քայլ մ'է , ըսաւ Ատոմ : Եթէ Բաղաբերդի դէմ երբեմն կուռուղ զօրականներէն մին է կառավարիչն՝ ձեզ խնդոյն պիտի ճանչէ , և այն ժամանակ մէկ կալանաւորի տեղ մի քանի հատ պիտի օղլանք :

«— Իրաւացի դիտողութիւն , յարեց Անանուն . նա մանաւանդ դեռ ևս չգիտենք որ Ջօրայ Բաղաբերդի մէջ է թէ այլուր :

«— Այդ ի՞նչպէս ստուղել :

«— Ուրուականին միջոցաւ , պատասխանեց Ատոմ ժպտելով :

«— Ի՞նչ ուրուական :

«— Ես գիւտ մ'ըրի , թէ և այլանդակ : Բաղաբերդի մէջ մեռնող քաջերու ստուերներն երբեմն կ'այցելեն եղեր դիւղացիներն և իրենց վրէժը լուծող շտեմներով՝ ոչխարներ կ'աւնուն կ'տանին եղեր :

«— Ի՞նչ կատակ է այդ , Ատոմ :

«— Կատակ չէ . իրողութիւն է , բարեկամ :

Եւ Ատոմ պատմեց պառաւին ըսածն ու շարադարեց .

«— Ս. Գրիգոր վկայ, այդ երևման մէջ, խաղ մը կամ նստատակ մը կ'ընթարեմ, ըսաւ Ատոմ: Ես երկու բան կ'ենթադրեմ. կամ այն է որ Զօրայ իր ստորերկրեայ բանտէն ճամբայ գտնելով ուրուականի պէս դուրս կ'երնէ պղտոր օրեր, և կամ ուս մուծիկ մը՝ իր մեծաւորին հրամանաւ՝ Բաղարերդի մէկ ժայռէն ուրուականի պէս կ'իջնէ վար, որպէս զի թէ՛ դողութիւն ընէ և թէ՛ ողորմելի հայ դիւղացիներու երեւկայութիւնն ահաբեկէ՝ Բաղարերդն վտանգաւոր և անհպելի լեռ մը ցոյց տալով:

«— Ենթադրութեանդ և ոչ մին հաւանական կ'երեւի ինձ, ըսաւ Նուրիճան: Եթէ Զօրայ դուրս ելնելու համար շաւիղ մը գտած լինէր, ո՞վ պիտի ստիպէր զինք ներս մտնելու և խոյս չտալու. եթէ պաշտօնական խաբկանք լինէր՝ այդ, ինչ հարկ կար զինուորներով պահպանել Բաղարերդը՝ քանի որ Հայոց պէս տկար ու վճատ ժողովրդեան մը դէմ ուրուական մ'անդամ բաւական ահռելի պահապան մ'է: Իմ կարծեօք, սովորական դիւրահաւանութեան հետեանք մ'է այս, աւելորդապաշտութիւն մը՝ դրո ահաւոր լեռներ, գերեզմաններ ու աւերակներ կ'ազդեն դռհիկ մտքերու:

«— Եւ ինձ աւելորդաբանութիւն կ'երեւին բոլոր այս խօսքերն, ըսաւ Անանուն, երկար սև մօրուքը տնկելով: Ո՛ր է Ապրսամ: Ի՞նչպէս անոր տխուր շիրմին առջև այս տեսակ կանացի խորհրդածութիւններ կ'ընենք: Ի՞նչ էր մեր առաջին խորհուրդը: Աշխատիլ լուբեայն գտնել Զօրան և դադուակ աղատել. իսկ եթէ այս միջոցը չաջողէ, բուռն զօրութեան դիմել և զանի իր գերեզմանէն հանել. . . :

«— Ո՛ր են մեր գունդերն, պատասխանեց Աւադ դառն ժպիտով մը: Միթէ կարո՞ղ ենք այս խեղճուկ դիւղացւոց օղնութեանս բան մ'ընել, մինչդեռ թշնամին զօրեղ գունդ մը կ'հսկէ, կ'պահպանէ նոյն իսկ գերեզման մը, և շղթայակապ կալանաւորէ մ'անդամ կ'երկնչէ: Ուստի կ'միայ մեզ կամ գաղտնի ճամբայ մը գտնել Զօրայի մօտենալու և կամ ոսկիի զօրութեամբ Բաղարերդի դռներն բանալ տալ:

«— Բոլոր ունեցած ինչքս, ոսկի, արծաթ, ագամանք, զոհարեղէն, բոլորն ալ կարող էք վատնել, ըսաւ մայրս ցաւաղին, բաւական է որ Զօրայ աղատի, Զօրայ լոյս տեսնէ և մեր ծոցը վերադառնայ:

«— Տիրուհիս, այդ դիտներ արդէն, յարեց Ատոմ, և զու ես

դիտես որ կեանքն ալ տալու պատրաստ ենք, այս պայմանաւ միայն որ անդին կեանք մ'ազատենք : Արդ՝ քանի որ այդ պայմանն երկբայելի է, պահենք առ այժմ մեր կեանքն, և ոսկիին զիմենք : Ասործեմ թէ վառօդի հետ կրնայ մրցիլ այն և պատուարներ տապալել :

« — Ուրեմն փորձենք, ըսաւ Աւագ — և իր ընկերներով մեղմբաժնուեցաւ իր սննդիլ զնալու համար :

Ճիշդ նոյն միջոցին ռուս զինուոր մը մեր բնակած տնակին ետևէն անցնելով՝ արտորոնօք սկսաւ քալել և դէպ ի գաշտ դարձել :

« — Լրտես մ'է՛ այն . ո՞ր ծակէն ելաւ, մոմուաց Աւագ այլայլած, կ'զուշակեմ պաշտօնն, անշուշտ մեր հոտն առած եկած է այս տեղ, և մեր խօսակցութիւնը լսելով կ'վազէ որ մեզ մասնէ : Բռնենք լրտեսը : »

Եւ Աւագ՝ ընձու պէս մի քանի ոտտում ընելով՝ հասաւ ռուս զինուորին մօտ և անոր թևէն բռնեց կեցուց :

« — Ի՞նչ բան ունիս այս տեղ, անպիրատ, գողաց Աւագ ռուս լեզուով :

« — Պարտաւոր չեմ քեզի համար տալ, պատասխանեց զինուորն և թևը քաշել ուղեց միւսը պատեանին տանելով՝ բայց ի զուր : Աւագի զօրեղ թաթն երկաթէ ունեւելքի պէս սեղմած էր այն թևն որ միայն փրթելով կարող էր պրծիլ :

Նոյն պահուն հասան միւս ընկերներն իր մօտ և զինուորը պաշարելով՝ առին զանի և առանձին վայր մը տարին : Աւագ յայտնեց անոր որ եթէ չուզէր մեռնիլ պէտք է որ իր հարցումներուն պատասխան տայ :

« — Բայց եթէ ոչ այս տեղ՝ պատասխան տալով՝ պիտի մեռնիմ այն տեղ, ըսաւ զինուորը զայրադին՝ մատովը Բաղաբերդ ցոյց տալով . զեւ երկու սուրի մէջ կ'դնէք :

« — Վստահ եղի՛ր որ այն տեղ չես դառնար այսուհետեւ . ես կ'ազատեմ քեզ ասով : »

Եւ Աւագ անոր ձեռքը սպրդեց ծրար մ'որու մէջ տանի չափ ոսկի կար : Ռուս զինուորն որ կենացը մէջ այդքան զանձ մը չտեսներ էր, սկսէ մ'ապշած մնաց, կարծէր թէ կ'երազէր : Յետոյ սթափելով՝ չորս զին զիտեց, աչքերուն մէջ վայրագ հուր մը փայլեցաւ և վերստին ոսկիները դիտելով, հարցուց .

« — Ի՞նչ կ'ուզէք իզմէ . պատրաստ եմ կատարելու : »

«— Դու լրտես չե՞ս :

«— Անտարակոյս : Ձեր ամենուն կեանքն իմ ափիս մէջն էր , և իմ հարիւրապետութեան աստիճանն ձեր աքսորի կամ մահուան մէջ , եթէ լսածս մեր Իվանօֆ բերդակալին յայտնէի :

«— Ո՞վ կայ Բաղաբերդի մէջ կալանաւոր :

«— Ձեր փնտռածը , ապստամբապետ մը , Ջօրայ :

«— Ազատ է թէ շղթայակալ բերդին մէջ :

«— Երկու ամսէ վեր կապուած է :

«— Ինչո՞ւ համար :

«— Վասն զի՝ երկու անգամ փորձ փորձեց խոյս տալու : Նոր հրաման հասաւ որ Սիպերիա ղրկուի : Երեք օրէն կ'մեկնի :

«— Վայ , դուչեց Ատում , Նուարդ չիմանայ :

Եւ ամենուն երեսին գոյնը մոխիր դարձաւ այս Սիպերիա բառին վրայ . . . :

Պահ մը լուռ ու մունջ կենալէն ետե՛ւ՝ Աւագ յարեց .

«— Զինուոր , ի՞նչ է անունդ :

«— Թիթպօֆ :

«— Ա՛ռ զե՛ս հաղարապետ , երջանիկ մարդ լինիլ , Թիթպօֆ :

«— Անշուշտ :

«— Լա՛ւ , պէտք է ազատել Ջօրան , և ես կ'սոստանամ քեզ հաղարապետութիւն : Պէտք է օղնել մեզ :

«— Ի՞նչպէս :

«— Հանէ՛ զգեստներդ . քիչ մ'իրարու կ'նմանինք . դէմքով ու հասակով : Ա՛ռ իմ վերարկուս ու թաղեայ գտակս հագիր , և մերիններուն հետ այս անգլ կեցիր , եթէ չես ուզեր մեռնիլ : »

Եւ ինքն ևս Աւագ հագաւ Թիթպօֆի լաթերը , կախեց անոր կարճ սուրն . իր շարժումներն ու կերպերն անոր ընթացքին յարմարեցուց . կտրեց , մաքրեց մօրուքը , այլ և այլ անգեկութիւններ առաւ ռուս զինուորէն Բաղաբերդի պահապաններուն և Իվանօֆի բնաւորութեան ու սովորութեանց վրայ , և երբ մութը կտխեց ապսպրեց մեզի որ հսկենք Թիթպօֆի վրայ և դէպ ի Բաղաբերդ ուղղուելով՝ ըսաւ մեզ .

«— Մնաք բարեաւ , բարեկամներ : Ես Բաղաբերդ պիտի մտնեմ , և կամ՝ դիակս դուրս պիտի ելնէ անկից , կամ Ջօրայ : »

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Կ. Պոլսէ 25 ապրիլ 1880.

Բարեկէս, Հայու թիւնը սուղի մէջ է. այսօր ծանր ճգնաժամէ մը
կ'անցնի վերստին, մինչդեռ երէկ ուրախ զուարթ կ'դիմէր լուսա-
ւոր ու երջանիկ ապագայի մը: Յուսահատական դանդաղանքն ու ա-
ղաղակներ կ'լսուին ամեն կողմէ, բնական, քաղաքագիտական ու
անբնական չարիք կ'տեղան մեր գլխուն: Երբեմն հալածանք, հա-
րըստահարութիւն, առաւելութիւն, այժմ չքաւորութիւն, լիշտա-
ւութիւն, մեռելութիւն կ'տիրեն, և այս ամենուն գլուխը սոփի՝ օձի
պէս կ'դալարի աղղութեան ծոցը: Ա՛յ սնոյց այդ ահաւելի վիշապը:
Աւա՛ղ, մեր ծիրանի երազներն, վերանորոգութեան ու ինքնօրինու-
թեան յոյսերն ի՞նչպէս կ'իրանան: Շատ ցտան արդեօք երկրի իշ-
խաններն մեր խնդումներն Հայաստանի նորել աստղին առջև, զար-
մացանք արդեօք երբ մեր կայ թիւնները տեսան, և ըսին. — Ան-
ժամանակ կ'խնդաս ու կ'սիգաս, Հայ, քիչ օրէն վայ պիտի կու-
շես, և աստուածուստ պիտի պատժուի: — Եւ սակայն պատժուին
Աստուած է թէ մարդ . . . : Մտի՛, խաւարին դարեր՝ Հայոց
չանեսան իրենց թուները պիտի տեսնեն, կործանում, այս լոյս
դարուս մէջ. հակապատմական, ժամանակիս ողւորն, ազգայնու-
թեանց յառաջագէ՛մ ողղութեան ու նպատակին գէ՛մ է այս են-
թաղրութիւնն, սակայն երբեմն լոյսն ալ խաւար չլքերեր . . . :
Եւ դու բա՛ւ մ'ես արդեօք քաղաքակրթութիւն, դու որ սկսեր ես
քաղաքականութեան շարք քսել գէ՛մքդ և քու սրտածնդ անդիտել,
մեղի աւելի փափաքելի ու գթոտ չես երեցըներ բարբարոսութիւնը,
քու թշնամիդ . . . : Առոյգ ու կենսական ազգեր վտիւ, լղնար
ժողովրդոց արիւնով կ'կերակրին, նման այն աղբուկներուն որ Պոր-
տոյի մէջ կ'սնանին: Գե՛ռ անցեալներն Մա՛ւէ-աթի՛ր Կարա՛ն լուս-
դրին մէջ կ'կարդայի՝ իշայէ՛ն կամ յիշայէ՛ն ճարտարաւէ՛տ վերնադրով
նամակ մը Ռա՛յա անուանի թղթակցէն գրուած: Ի՞նչ էր այն:
Պորտոյի վաճառականներն Կարօն գետին եզերքը մի շատ արուես-
տական եղութներ (swamp) շինել տալով, միլիօններով տղրուկ-
ներ կ'պահեն, որ ասուտուրի մեծ շահաւէտ աղբիւր մ'է: Տգրուկ-

ները տաք արին կ'ողեն որ ապրին : Լաւ , այդ անսիրտ շահագէտներն դիւական հնարապիտութեամբ միջոց մը կ'գտնեն : Երկրին մէջ որչափ ծեր , հիւանդոտ , ապիկար ձիեր որ գտնեն կ'գնեն , տարին 20 հազարի չափ , և եղախներուն մէջ կ'քշեն կ'նետեն ողջ ողջ : Բիւրաւոր տղոսներ իսկոյն անոնց կ'փակչին , մանսւանդ այն կողմերն որ խոցոտ , վիրաւոր ու զգայուն են , քիթերն ու աչքերն , և կ'սկսին անխնայ ծծել , այնքան որ կենդանիներն մոլեգնաբար սաճ մը մաքառելէն ու ոստոտելէն ետեւ ի զուր , կ'ընկնին , կ'սուղէն աղմին մէջ՝ շնչասպառ ու արինազուրկ . . . :

Զաւիաղանցութիւն կայ քաղաքատութեանս մէջ , բարեկամ , և չես ընդունիր որ , երբեմն քաղաքականութիւնը տղրուկի , և քաղաքագէտները տղրուկավաճառի դեր կ'խաղան , մինչդեռ միւս կողմէ մարդասէրներ , կենդանասէրներ , միջատ մ'անգամ տանջողը սպաժոյ արժանի կ'համարին , և քաղաքագէտներ կ'դարբեն օրէնքներ որ հացի կտոր մը , ծառէն պտուղ մը , ասեղ մը զողջողն թիարան դրկեն . . . : Հիւանդութիւն , պատերազմ , սով , այս սոսկալի պատուհասներուն դէմ ինչ ունին — դեղագիր , բժշկական , ղեկաւորական , պաշտօնական — եռակի պատրանք , որ շարիքն արմատէն չեն քակեր , այլ կ'ծածկեն : Երկօք Հայն Հայուն փորը պիտի կշտացրնէ , այն է դիտելի կէտն , և կշտացրնելէն ետեւ պիտի կարծէթէ պաշտօնը , մարդասիրական պաշտօնն աւարտած է : Հաւանական է այս , և Հայուն բնութիւնը ճանչցողն , կարող է գուշակել անոր ապագայ շարժումները : Իրաւ է որ թէ՛ Հայ և թէ՛ օտար կ'շարժին , նպատակներ կ'թափին ամեն կողմէ սովելոյց գանձաւակը , նոր նոր առաջարկութիւններ կ'լինին , վիճակահանութեամբ նուիրատութեան նոր աղբիւրներ կ'փնտռուին , սակայն կ'հարցընեմ քեզի , եթէ հոս չին համար , որով այնքան ժամանակէ ի վեր կ'տառապէր Հայաստան , և որ արդի հոգնային հոգի դիւաւոր պատճառն է , հանգանակութիւն մը բանալու առաջարկուէր , կ'կարծես թէ այժմ հաւաքուած գումարին քառորդը հանգանակուէր : Եւ չեմ կարծեր , վկայ են Արարատեան և այլ ընկերութիւնք , որ ձուլուելու վրայ են , և որ հազիւ 5-10 տարիէ ի վեր 6-7 հազար ոսկոյ չափ դումար կրթութեան նուիրելու յաջողած են , ըստ երևոյթին . վկայ են մայրաքաղաքիս դպրոցներն , որ ժլատութեամբ կ'մատակարարուին , շարունակ մարդ կ'փոխեն ու հողաբարձութիւն , այլ երբէք զլուխ , հին գրութիւն և ուղղութիւն . վկայ մեր կեդրոնական սնտուկն , որ

կրթութեան համար ազդովին որոշուած 500 ոսկւոյ անուանական դումարէն նոր բացուելիք Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին մի քանի հազար ղուրուշն անդամ ինչպէս վճարելիքը կ'մտածէ, և երբեմն հեռադրի ծախսոյց համար եասախճի Կիրակոսէն փոխ ստակ կ'առնու:

Եւ սակայն ինչպիսի հոգ ու զոհողութիւն որ կ'զրգուէ այժմ հայի սոցիւ, նոյնքան պարտի զրգուել և ուսման սոցիւ, որ մեր էութեան կ'սպառնար և դեռ կ'սպառնայ: Մտքի առատութիւն, հիմնական և միօրինակ ազդային նախնական դաստիարակութիւնը, պիտի բերէ և հացի առատութիւն: Այս իրաւ է որ ունինք հիմակ դեպանադիտութիւն, իշխանազուններ, երոպական անուն, ուրիշ ինչ բան պէտք է մեզի: Միթէ մեր ճոխ ու ոսկեհոռ զգեստը չըժածկեր մեր մարմինն, որ սակայն շապիկ չունի: Ա'լ նայինք թէ Հայք պիտի համոզուին, այս դառն փորձերէ վերջը, որ աղջային հիմնական վերանորոգմունք կարենոր են, կրօնական, կրթական, վարչական, թէ ոչ ներկայ հիւանդութիւնն անցնելէ ետեւ պիտի մոռնան և անոր պատճառած ցաւերն, ինչպէս որ մոռցան երբեմն Պալատ և Էջմիածնի ու Սոյց ցաւալի խնդիրն, և այնպիսի այլանդակ վճիռ տուին որ հիմակ Մայր Աթոռոյ սեպհականութիւններն վտանգի մէջ ընկած են և Սիս ամայի դարձած: Ահա հին ցաւեր կ'նորոգուին, և վերստին ապշած կ'գիտէ մեր Պօլսեցին թէ ինչ կը նշանակէ այս անիրաւ պահանջման փորձն հզօր կառավարութեան մը կողմէ, որ դեռ անցածն օր քրիստոնէութեան և ազատութեան ախոյեան կ'հաշակուէր, քանի որ Էջմիածին և անոր կալուածքը բոլոր հայութեան են, և ոչ այս կամ այն իշխանութեան: Ահա քեզի զրեւու նոր նիւթ մը, բայց գիտեմ որ տաղտկացած ես զրեւու այս մասին, վասն զի ինչ որ զրած ես երբեմն, ճշմարտութիւններ, արձագանք անդամ չեն գտած Հայոց մտքին մէջ: Անտարակոյս Ռուսի Հայք ամեն բան կ'զգան, գիտեն խորհիւրդատել, բայց, ինչ օգուտ, լեզուներն կարճ է, վասն զի տէրութեան գաղաղանք ծանր է և երկայն, և ակնդէտ կ'սպասեն տեսնել թէ ինչ պիտի ընէ մեր Եւսեփոսանական ժողովն, ինչ պիտի ընեն Թուրքիոյ Հայք, արդեօք միայն խօսելով ու զրեւով գոհ պիտի լինին, թէ ոչ Ս. Պատրիարքին միջոցաւ ամեն պաշտօնական աղբու տնօրէնութիւններ ի զործ պիտի դնեն . . . : Էս կարծեմ թէ բան մ'ալ ընելիք չունին, սա քաղաքականութեան հետեւելով, թէ՛ Ժեմաշոյն շահեր կը

պահանջեն որ բարեկամ մնա՞նք մեծ տէրութեան մը՝ այնպէս որ
եթէ սա էջմիածինն անգամ վաղը ֆաշկար փոխադրել ուզէ, փոյթ
չէ, Տեափոյն շահէրու առջև : Այս քաղաքականութիւնն իրօք ստուե-
րին ետեւէն վազող կենդանւոյնն է, այս տարբերութեամբ որ մեր
յիշողութիւնն աւելի բութ է . . . :

Այս հին ու նոր ցաւերու վրայ կ'աւելնան ուրիշներ : Մահը
կ'հնձէ գրականութեան ու աշխատասիրութեան ասպարէզին մէջ փայ-
լող գլուխներ ու սիրտեր : Մին է Գարրիէլ եպիսկոպոս Այվազ-
եան, այս բարձր եկեղեցականն ու աւելի բարձր իմացականութիւնն,
որ արեւելեան խորա-խտութեան կ'միացընէր արեւմտեան դիտութիւն,
որ մէկ աչքով անցելոյն է միւսով ապագային կ'նայէր, իր Յան-
սէն պէս, որ կաթողիկոսութենէ ի հայութիւն առաջին կամուրջը շի-
նեց, որ մտքով ազնուապետական, դիւանական մարդ էր իտալա-
կան դատարարկութեամբ, իսկ սրտով ջերմ յեղափոխական մը
Ֆրանսական բնութեամբ, Թիֆլիզի առաջնորդական փառաւոր Ա-
թոռին վրայ իր յետին շունչն աւանդեց Աստուծոյ որ յատուկ կ'ըլլո-
ւորի այն հոգւոյ համար, որու կէսը Ս. Պետրոս պիտի պահան-
ջէ, միւս կէսն Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, վերջին գատաստանին օրը,
է ձգեց անուն մը Պատմութեան, որ թերեւ Աստուծոյ չափ գթա-
ռատ դատաւոր չլինի : Միւսն է Միանսարեանց, այն հայրենասէր
է ազնիւ անձն, որ ամեն ուրեք դիտէր ինքզինք սիրելի ընել ազա-
տականներու, մանաւանդ ոսկին իբրեւ գործի յօգուտ յառաջագիմու-
թեան գործածել : Յաւ մ'ալ այս է որ Թէրէֆանէ Եֆէմէ լրագիրը
կ'խափանի, գէթ Մաթէ վտանգէն անմնաս կ'անցնի, իսկ Լոյսն ալ,
որու ջնջէն բաւական աղմուկ կ'հանէին, փայլելէ կ'դադրի : Ին-
չու, յայտնի չէ : Ըստ երեւոյթին՝ Թէրէֆանէ յանցանքն Աբեւեյի
Կապուտիէն մը կողմէ Հայոց վրայ դրած նշանաւոր յօդուածը հրա-
տարակելն է, յօդուած՝ որ անկլիական Բուրժուէզիէի Բէլլէն, այս
է Ժամանակակից Հանդիսին մէջ անցած էր, և որու հեղինակութիւնն,
ուրիշ անկլիական թերթ մը Պարսից դեսպան, Մելգոն-Խանին սուր
գրչին տալով, կ'գիտէ թէ այդ յօդուածն անցածներս ճէմն Բրէյլ
հարիւրապետին՝ Հայտ, Բարբառ և Թարգ վերնադրով հանած գրուա-
ծին զաղափարներուն կ'համապատասխանէ :

Հապա, բարեկամ, քեզի դէմ ալ ցաւած են, և անցեալներն
կրակոտ ու անվեհեր գրիչ մը, Ե. Տէմիրճիպաշեան՝ իր Ժողովրդ-
ուն Բարբառնէն մէջ՝ դաւանագին կ'զանգատէր որ Ա. Մահմադն քննա-

դատական յօդուածները ցանցաւ են, և կերպով մ'իրաւունք ունի, մանաւանդ անոր համար որ իր գործերուն վրայ բան մը չես խօսիր: Գու խօսքդ տեղի կշեռ ունի քան թէ իմս, որ ի հարկէ՝ կ'կծէ կ'անցնի, և երբեմն կ'կարմրէ միայն զովեստ սիրող ականջներ: Մի թողուր որ ես Զաքարիա մի քանի նորատիպ կարեւոր գործեր որ հրապարակն են, բայց ինձ կ'իշխայ պատասխանել միահամուռ թէքէմանի Սփառին, Մշակի Հայկին, Մառիի Ա. Բ. Գին որ՝ կարծես թէ խօսքը մէկ ըրած՝ իմ վրայ կ'յարձակին, թէ և քիչ մ'ուշ, Վանայ մէջ 4-5 ամիս առաջ դէպ ի ուստականութիւն շարժման մասին գրած մի քանի խօսքիս համար: Եթէ 5-10 տողս այսքան փոթորիկ հանեց, փոթորիկ որ լաւ նշան չէ, ինչ պիտի լինի՝ եթէ քսան երսուն տող գրեմ, և ի հարկէ պիտի գրեմ:

ՇԱՀՆՈՒՐ

ԲԱՆԱԲԱՎԱՆ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ամենէն նշանաւոր զէպքն է Մեծն Բրիտանիոյ ազատական կուսակցութեան յաղթանակն ու Ալաոսդընի նոր պաշտօնէութեան գլուխն անցնիլն: Այս ընտրական պայքարն ժողովրդային վեհապետութեան մեծ ու յեղեցիկ գաս մ'է ուրիշ ժողովրդոց, որ տակաւին իբրեւ մանկիկներ կ'կառավարուին անկիւական մեծ ազգին բաղդատմամբ: Ազգ մ'որ ինքն իր իշխողները կ'կառավարէ, և իր ճակատադրին տէրն է, նկուն կուսակցութիւն մ'որ անմիջապէս կ'խոստովանի իր պարտութիւնը, և զարմանք կ'պատճառէ իր հանդարտութեամբը, յաղթական կուսակցութիւն մ'որ մեծ յարգանք ցոյց կ'տայ իր հակառակորդներուն, և իբրեւ ծանր պատասխանատուութիւն մը կ'ընդունի յաղթանակն, մարդ մ'որ զօրապէս յաղթութեան աջակցելէն ետե՝ գրեթէ կ'մերժէ ի սկզբան իշխանութեան գլուխն անցնելու, թագուհի մ'որ իսկոյն աղջին կամաց կը զիջանի, ինքն իր յատուկ զգացմունքը զուգելով, այնպիսի տեսարան մ'է այս, կ'ըսէ իտալական թերթ մը, որ շատ ապկերու տրուած չէ ցոյց տալու: Սակայն ինչ պիտի լինի նոր պաշտօնէութեան արտաքին քաղաքականութիւնն, իր նախորդին հետքը պիտի բռնէ, Պէրլինի դաշնադրութեան գործադրութեան պիտի հսկէ. միայն Ռուսիոյ աւելի պիտի մօտենայ, արեւելեան ու ասիական առկալն մնացած խնդիրներ հաշտարար ոգւով լուծելու համար: Քրանտայի մէջ կրօ-

նական խնդիրն ու Ֆէրրիի ուսումնարանական ծրագիրը դեռ ևս բաւական վիճարանութեանց տեղի կ'տայ կղերական ու արմատական կուսակցութեանց մէջ: Այս վերջնայն պարագլուխն է Քլէմանտո, հակաակորդ Վանսէդայի, որ շատ չափաւոր կ'թուի, և թերեւս գիտմամբ, այս միջոցիս չափաւորութիւնն պաշտօնէութեան գլուխն անցնելու գլխաւոր պայմանը լինելով: Ռուսիոյ մէջ սովորական ձեռքակալութիւններն և ուսանողներու դատաստանը կ'շարունակուին. կ'ըսուի թէ Վալուժէֆ կոմսն, Պաշտօնէից ժողովոյն նախագահը, Վայսեր ուշադրութեան ենթարկելը է ուսական բարձրագոյն կազմութեան մասին ծրագիր մը: Աֆղանք օրէ օր անկլիական զօրաց կը հպատակին, որ սիտի քաշուին եթէ Քապուլի համար՝ իրենց հաւանութեամբ՝ իշխան մ'ընտրեն. սակայն Գանտահար արդէն անկախ քաղաք մ'եղած և Սէրտար Շիր Ալի անոր կուսակալ կարդուած է:

ԱԶԴ

Եթէ կայ պաշտօն մ'որ ինքզինքը յարգող խմբագրութեան մ'աւելի ծանր ու վշտայի թուի քան իր ապաշնորհ ու տաժանելի աշխատութիւնն, այս է ստիպուիլն կրկնելու յատկապէս ինչ որ բաժանորդագրութեան պայմաններու մէջ շարունակ կ'ծանուցուի, բաժնեգնի կանխիկ վճարման մասին: Ահրեի թէ այդ պայմանն ոմանք թերթի մը զարդն կամ սովորական ու անկարեւոր մասը կ'համարին, և անտես կ'առնեն, թէ և անոր յարատեւութեան ու յառաջդիմութեան անհրաժեշտ նիւթական մէկ պայմանն է այն: Եթէ յանձն առնուր խմբագրութիւնն՝ դործակալներէ, և մանաւանդ մայրաքաղաքէն առնուած վհատեցուցիչ տեղեկութեանց վըայ, աղգարարել այդ պայմանն ամեն անոնց որ՝ թէ և կարող, այիքան դանդաղ են իրենց պարտքը վճարելու որքան հետամուտ իրենց թերթը հրամայաբար պահանջելու, պիտի պարտաւորել ամեն ամսագրով յառուկ աղգարարական հրաւեր կարդալ պարտադանցներու: Սակայն խմբագրութիւնը կ'ըմբռնակի ը-

նել այդ, և եթէ այս անգամ պարագաներէ ստիպեալ այս միջոցին կ'դիմէ, պարտաւոր է խոստովանիլ նաև որ սխուր տպաւորութեամբ մը կ'զգածուի, թէ իր թերթին թէ դաս մ'ազգասէր — նկատմամբ:

Նախ՝ խմբագիր մը՝ կերպով մը գրական մուրացկանի դիրք մը կ'ստանայ իր դժկամակ բաժանորդին առջև, և այս իր արժանապատուութեան այնքան կ'զպչի որքան որ իր պահանջածը ողորմութիւն չէ այլ հասուցած ծառայութեան մը փոխարինութիւնը. թող թէ այս ընթացքով իր աշխատութեան եռանդը կ'թուլնայ և միտքը կը ջլտի. երկրորդ՝ խմբագիր մ'որ ազգին յառաջդիմական քայլերը կ'համրէ, անոր լուսաւորութեան եռանդը կ'հռչակէ, և ապագան գեղեցիկ գոյներով կ'նկարագրէ՝ երբ կը դիտէ որ այդ աղքն ամեն ջանք, ամեն զոհողութիւն ընելու տրամադիր կ'երևի, յանկարծ իր սաւառնած երկինքէն վար կ'զլորի, սխուր իրականութեան ծոցը, երբոր տաս անգամ բաժնեգնի համար բերան ծռելէն ետև՝ ու նայնաձեռն կ'դառնայ և տաժանելի նեղութեամբ թերթը կ'շարունակէ: Առ հասարակ՝ այս ընթացքը կ'բռնեն մանաւանդ այն ազգայինք որ աւելի երևիլ կ'ուզեն ինչ որ չեն, ուսումնական ու ազգասէր, և կարծեն թէ խմբագիր մը բաւական համարիլ պէտք է բաժանորդէ մը կարդացուելու պատիւն, և թէ նա իր թերթն առանց ծախուց հրատարակելու կախարդական դաղանիք մը գիտէ անշուշտ . . . :

Այլուսայ խմբագրութիւնն որ այս ազդը կրկնելու չեն ստիպեր զինք անոնք որ տակաւին իրենց տարեգինը չեն վճարած և կ'փութան իրենց պարտքը կատարել:

ՎՐԻՊԱԿ

Նախորդ ամսագրին էջ 314 և վերջին տողին մէջ 150 արծ. մէջ. դրուած է սխալմամբ, մինչդեռ պէտք է լինի 1500 արծ. մէջ. տ.

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

ՍՈՎ

Սովը գրեթէ բոլոր Հայաստանի կ'սպառնայ և իր ձիրանին ներքե Հաղարաւոր մարդկային էակներ, հայրենակիցներ, պիտի պատառէ, եթէ անոնք որ հայրենասիրութիւն, գթութիւն, մարդասիրութիւն ունին անմիջապէս օգնութեան չհասնին: Այս օրհասական տաղնայի ժամանակ ցոյց պիտի տայ Հայը թէ իրօք սովալլուկ Հայաստանը կ'սիրէ՞, իբրեւ բարոյական մարդ, իբրեւ հայ՝ հողով ու սրտով, թէ ոչ լոկ խօսքով: Այս ծանր աղէտի ժամանակ պիտի երեւան պան անոնք որ աղղային ընդհանուր շահուց, ապաղայի բարձր գաղափարը կ'անույանեն, և անոնք որ սուտ աղղասիրութիւն կ'ծախեն, անոնք որ սկզբունքի մը կ'ծառայեն, և անոնք որ միայն անապարձութիւն և ինքնասիրութիւն ունին:

Երբ մեր թշնամին Քիւրտն, աւաղալը, մարդասպանն է, երբ Հայուն մը կեանքը դաշունի տակ կ'նուաղի, աղջիկ մը կ'առեանդի, վաճառական մը կ'կողոպտուի՝ երկինք ու երկիր կ'ղղրենք, բողոք բողոքի վրայ կը հանենք կառավարութեան և դիւանագիտութեան առջև, առարկելով թէ՛ իրաւասութեան ուրիշ միջոց մը չունինք, հրազէն, այժ չունինք, այլ միայն գրիչ ու ձայն, և՛ անոնց պարտաւորութիւնն յիշեցընելով՝ հաստացում կ'պահանջենք, ասպահովութիւն կ'խնդրենք սրտաւոյ, կենաց և ստացուածքի: Այժմ չէ թէ մասնաւորի, այլ աղղային կեանքն է մահուան ճանկին տակ, այժմ թշնամին մարդ չէ, այլ բնական հրէշ մը, սովն է իր մահատիպ, լերկ ու անողօքելի գէմքով, և այս թշնամուցն դէմ Հայը, անկարօտ, ունեւոր Հայն, որոն պիտի բողոքէ, որմէ դարման, իրաւունք պիտի պահանջէ եթէ ոչ ինքն իրմէ, իր սրտէն, իր գլխէն, իր քսակէն: Անշուշտ՝ ստիպողական, անմիջական դարմանն է նախ դրամն և ապա կանոնաւոր արդար բաշխում ու մատակարարութիւն: Ա'կրկնենք, այս դրամը մեր ձեռքն է, մեր քսակներուն տէրը մենք ենք և որ և է իշխանութիւն մը չէ կարող արգիլել մեզ մարդասիրութեան և հայութեան պարտ մը կատարելու, իշխանութիւն մը չկայ որ ըսէ Հայուն. «— Զպիտի նպաստես քու տառապաղին հայրենակցիդ:» Արդ՝ երբ բարոյական, աղղային զգացմունք, գթութիւն, պարտ կ'զննեն մեր վրայ օգնելու, և մենք անզղայ, անկարեկիր մնանք, եթէ զանդաղենք անգամ,

եթէ թողունք որ մեր հայերը, մեր եղբայրներն, մեր քոյրերն սովամահ կորնչին, թող Աստուծոյ, թող պատմութեան, Խրոպայի առջև, քաղաքակրթութեան առջև ամենածանր պատասխանատուութեան շեղքն պիտի մնանք, և այս անզղայութեան անմիջական պատիժը մենք պիտի կրենք, իրաւունք տալով բռնակալին, քիւրալին, ավշարին որ մեր տունը տեղը քանդէ, դաւաւային հարստահարէ, կեղեքէ, քանի որ մենք սպառնալից մահուանէ զանոնք ազատելու անփոյթ գտնուինք, թէ և կարող. իրաւունք պիտի տանք նաեւ Խրոպային ըսելու.

«— Ինչ հակասութիւն, ինչ խաղ է այս: Հայն Վեհաժողովին դուռը զարկաւ, մեր համակրութիւնն ու պաշտպանութիւնը հայցեց Հայաստանի համար, ինքնօրինութիւն պահանջեց ու դեռ կ'պահանջէ, որպէս զի Հայաստան ապահովի, անգործի, ծաղիլի, օրինաւոր ազատութեան ու ճարտարութեան սահմանի մէջ չէննայ, և իբրեւ քաղաքակրթիչ տարր Ասիոյ ժողովրդոց մէջ աշխատութեան, դորձունէութեան և լուսաւորութեան սէրը ծաւալէ, և սակայն այս ամենը խօսք են, քանի որ այս ծանր պարագայիս մէջ անդամ սովուն դարման տանելու չճշդիւ իր ձեռքն ունեցած միջոցներով, Հայաստանի հաց անդամ կ'ընանայ, և զործելու տեղ կ'ողբայ, կ'քննէ, կ'անիծէ այս աղէտից պատճառներն, որոց առաջն առնուի իր ապագայ հողը պարտի լինիլ: Աւստի՝ անմատութիւն է օգնել ժողովրդեան մ'որ ինքն իրեն չօգնէր, յիմարութիւն է կարծել իսկ որ այս հայ անուն ժողովուրդն ապագայ մ'ունենայ. . . »

Անտարակցոյ այս ծանր մահալճիւր պիտի արձակէ մեզի դէմ Խրոպա եթէ մեր ձեռքերը կապած օղնութեան սպասենք, եթէ միայն հսկումներ ընելով դոճ լինինք, եթէ օտարներէ ստակ մուրանք: Աչք բացէք, Հայեր, Հայաստանի գոյութեան և չգոյութեան խնդիր է այս, հետևապէս և հայութեան, միտ գրէք, որ՝ այսօր՝ հայ մշակներով, հայութեան նշաններով ծաղկած գիւղեր ու աւաններ, ազգութեան կայաններ, եթէ վաղը սովին որս գայող գիակներով լեցուին, այդ գիւղերն ու աւանները կրնան օտարներու բնակարան դառնալ, ինչպէս որ տեղ տեղ սկսած են լինիլ, և այն առեն Հայաստանի հայն իբրեւ օտար, կրնայ դալժական, վաշտմուսիկ կեանք մ'ունենալ, իր հարց շերիմներուն մէջ:

Ձերք ու բաժար անշուշտ որ զոնազան հայաբնակ քաղաքներ, Պոլիս, Ադրիանուպոլիս, Ռումանիա, Սերաստիա, Տրապիզոն, Իզմիր և այլն կը շարժին, ինչպէս նաև Մանչէսթըր և Մարսիլիա, կ'շարժին, կ'հանդանակեն սովէրոյ համար, բայց քանի որ սովն առելի կ'տարածուի, Տարօն, Տիգրանակերտ, պէտք է որ կրկնապատկենք մեր ջանքը, եւ ապաստանենք մեր ողորմասիրութեան նուէրներն, իբրեւ սրբաբնուիւրական, միշտ մեր աչքին առջև ունենալով այս ճամբարութիւնն որ, ինչ որ կ'տանք Հայաստանի համար, մեր ընտանեկան կենաց, հայութեան կենդանութեան համար կ'աւանդէ: Եթէ օտար մարդասէրներ աջակցին մեզ, եթէ մեր թշուառութեանց սիրտովն նպաստեն, երախտագէտ սրտով կ'ընդունինք

այդ նպատակներն , միշտ մեր նիւթական ոյժերու վրայ դնելով մեր յոյսն ,
Հայաստանի աղատումը յայտնի :

Հանդանակութեան մասնակցելու փոյթն ու եռանդն ոչ նուազ գովելի
է քաղքիս մէջ , ուր , ինչպէս արդէն ծանուցած ենք , այս նպատակաւ
երեք մասնախմբեր կազմուեցան , մին կանանց , մին արանց և մին նշա-
նաւոր օտարազգիներէ խառն , որ տակաւին կ'շարունակէ իր պաշտօնը :
Արդէն մայրաքաղքին լրացիրները , և մասնաւորապէս Մահի , այլ և այլ
կողմերէ եղած հանդանակութեան ցուցակները կ'հրատարակեն հետզհե-
տէ , Կեդր. Մասնաժողովոյ յանձնարարութեամբ , սակայն տեղոյս Գեր.
Առաջնորդին ձեռօք առ Ամեն. Ս. Պատրիարքն ուղղուած գումարներն ու
նուիրատուաց անուններն չգիտենք ինչ պատճառաւ լոյս տեսած չլինե-
լով , ոմանք , և մասնաւորապէս Ս. Պօլսոյ Մահիւն , որ երբեմն սղբեր-
դականն զաւելտականին կ'խառնէ , ծանր ակնարկութիւններ ըրած է Իզ-
միրցի հայոց իբր անտարբերութեան վրայ , և թերևս ուրիշ մտաւոր ու
հեռաւոր ազդայինք Իզմիրի հայոց մասնակցութենէ տեղեկութիւն չունե-
նալով՝ նոյն անհիմն ու սխալ կարծեաց մէջ գլորին :

Արդարեւ անվայել է ողորմասիրութեան նուէրներու քանակութեան վը-
րայ պարծիլ , բայց քանի որ Իզմիրցիք կ'իշտամբուին իբրեւ անդապ ու
անտարբեր սովելոց վիճակին , կ'պարտաւորինք յայտնել որ , եթէ Թուր-
քիոյ այլ և այլ քաղաքներէ ու թաղերէ արուած նուէրներն իրարու հետ
բաղդատուին , Իզմիրցւոց կողմէ տրուածն այնքան աննշան չպիտի երևի ,
մանաւանդ պիտի տեսնուի որ մէկ երկու հարուստ հայ իզմիրցիներու
նուէրներն կ'զերազանցեն Ս. Պօլսոյ ամենէ անուանի թաղի ամբողջ նուէր-
ները : Այս բացատրութեամբ չենք կամիր ըսել թէ Իզմիրցիին իր պարագին
աւարտած է ներկայ անհրաժեշտ ու նորածին պիտոյից առջև , և թէ
պէտք չունի այլ ևս իր նուիրատուութեան գործը շարունակել , ոչ , այլ
միայն յայտնել որ , եթէ ոչ շաբաթական տղիտութենէ յառաջ կ'գան
եղած յարձակումներն թէ՛ տեղոյս Վարչութեան գէմ , իբրեւ զանդաղ
և անտարբեր , և թէ Իզմիրցւոց ողորմասիրական զգացմանց գէմ , իբրեւ
անարդիւն և անկարեկիր : Եւ այս բանիս իբրեւ նոր ասացոյց կարող ենք
յիշել նաև որ , օտարներէ բաղկացած Յանձնախումբն կազմուելու ժա-
մանակ , ոչ միայն Գեր. Առաջնորդն վերստին զրուեցաւ այլ և բոլոր հայ-
ազգի անդամներն ի խրախոյս օտարներուն : Նոյնպէս որոշուած է օտար-
ներուն հանգանակութիւն ստարտելէ ետեւ՝ դարձեալ մի միայն սղգային
երեւելներուն զմաստիւրութեան գիմել , և արդէն շատեր՝ Հայաստանի սո-
վելոց ծանրացած վիճակն ի նկատի առնլով՝ արամազիր են կրկին մաս-
նակցելու հանդանակութեան :

Աւելորդ չենք համարի Գեր. Առաջնորդին ձեռօք առ Ամենապատիւ
Ս. Պատրիարքն ուղղուած գումարներն ու նուիրատուներուն անուններն
այս յատուկ Յաւելուածով ի լոյս ընծայել .

ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ի ՆՊԱՍՏ ՍՈՎԵԼՈՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՅՈՒՅԱՆ ԴՈՒԻՐԱՅՈՒՄՑ ԶՄԻՌՆԻՈՅ

Մեծ. Պարոնայք	Մէհէրէշ 33	Ոժն	3 75
Կոստանդ. Գ. Սուքիասեան	165	Հայկ Աղաղարեան	33
Կեսարացի Մէլէմէտեան	66	Եղբարք Գասպարեան	33
Կիւլպէնկեան	165	Օհան Փաքլավաճեան	66
Ստեփան Մարկոսեան	33	Վրթմանեա Մաղաբեան	8 25
Կեսարացի Սիւեան օղլու	165	Պետրոս Պաքրճեան	65 50
Մարգար Գանիէլեան	33	Խաչատուր Եղիաեան	8 25
Սարգիս Սիվրիհիսարլեան	330	Մհտսի. Պետրոս կոշկակար	15
Գարրիէլ Սիվրիհիսարլեան	165	Էգնա Բիպրիթճեան	33
Սիրաք Սուքիասեան	48 75	Պետրոս Կ. Տիւլպերեան	16 25
Կարապետ Ազնաւորեան	16 25	Մհտսի. Կրպտ. Փալանճեան	18
Կարապետ Սերչօեան	78 75	Մհտսի. Յակ. Սահաթճեան	33
Մկրտիչ Մաղաբեան	33	Եղբարք Աւաղեան	330
Սարգիս Իշխանեան	33	Մսեր Խաչատուրեան	16 50
Ստեփան Իփիլթճեան	33	Պօղ. Ստեփանեան ժամադործ	24
Աւետիս Աքշէհիւրցի	33	Եղբարք Էլմասեան	165
Սարգիս Փանոսեան	16 50	Ոժն	3 75
Ստեփան Փանոսեան	66	Յակոբ Չաքըճեան	7 50
Պաղտասար Սուքիասեան	65	Պետրոս Շահումեան	33
Գրիգոր Ճէլէպեան	165	Յարութիւն Զմլուռնակիսեան	8 25
Եաղուպ Պասմաճեան	33	Յովհ. ուստա Յակոբեան	33
Նաղարեթ Ղ. Նաղարեթեան	8 25	Թովմաս Յ. Թովմասեան	176
Պօղոս Մատանեան	33	Ադամ Մ. Ադամեան	15
Յովհաննէս Յակոբեան	16 50	Եաղուպ տայի Յակոբեան	9
Թադւոր Պարտիզպանեան	66	Ոժն	3 75
Ստեփան Աղաճանեան	132	Եղբարք Պէրկամալեան	330
Ղուկաս Էօտէմիշլեան	8 25	Մովսէս Թեւեան	33
Յակոբ Հայրապետեան	7 50	Եղիա Պինեաթեան	33
Գրիգոր Մարտիկեան	33	Կրպտ. ժամադործ Կեսարացի	16 50
Աւետիս Աքշէհիւրցի	8 25	Մհտսի. Յովհ. Բիւրա օղլու	22 50
Ոժն Կեսարացի	8 25	Մարաիրոս Պօլոպէկեան	33
Յակոբ Բույուճեան	66	Խոսրով Մարտիկեան	16 25
Յովհաննէս Աղա զարեան	16 50	Եղբարք Ճէլէպեան	330

Ստեփան Պարտիման	33	Սիմոն Կ. Չաքրեան	32 50
Ղաղարոս Պալապոսեան	30	Պողոս Աղաճանեան	66
Սարգիս Սիմոնեան բրբմաճի	16 25	Ստեփան Թէստէ ըէճեան	165
Խաչատուր Մարգարեան	100 50	Յովնան Բոյլումճեան	66
Ալեքսան Չանաքքալէլեան	33	Յարութիւն Ոսկանեան	65
Պողոս Ճէլէպեան	32 50	Եղբարք Աւետիքեան	165
Սարգիս Մ. Բէշիլեան	49 50	Կարապետ Արապեան	165
Յարութիւն Թորոսեան	18	Մկրտիչ Էփրեան	176
Մուրատ Ճէլէպեան	65	Եղբարք Պարծանքեան	528
Կարապետ Բրբմաճեան	15	Գրիգոր Մսերեան	165
Գասպար Խուրտալթաճեան	7 50	Յովհաննէս Աւաղեան	16 25
Ստեփան Ճէվահիրճեան	30	Մեսրոպ Ղաղարոսեան	33
Մատթէոս Զարարսեան	44 25	Կ. Սպարթաղի եղմաճի	66
Խաչատուր Աւաղեան	33	Մհտի. Յովհ. Բարսեղեան	75
Մհտի. Մկրտիչ Պասմաճեան	33	Յակոբ Պալքեան	45
Եղբարք Սպարթալեան	990	Ոսկերիչ էսնաֆէ	139 75
Սիմոն Թէքլըլըքեան	198	Կարապետ Չաքրեան	33
Աւետիս Պոյաճեան	33	Մեսրոպ Մ. Թէքլըլըքեան	33
Մերկեր Մերկերեան	330	Առաջնորդ Սրբազան Հայր	330
Եղբարք Վարպետեան	165	Յովհ. Գ. Բաղդադլեան	165
Եղբարք Զաքիեան	165	Յովհաննէս Փափաղեան	165
Գրիգոր Զիլինկիրեան	66	Թաղուր Ա. Սպարթալեան	165
Նշան Կեսարացի	165	Մհտի. Կ. Սպարթալեան	165
Բարեպաշտ ոմն	165	Մատթէոս Մամուրեան	33
Միհրան Ս. Իփլիքճեան	33	Մհտի. Գրիգոր Ակնցի	30
Օտապաշի մհտի. Մանուկ	33	Յովհաննէս Ս. Չաքրեան	165
Եղբարք Մարգարոֆ	66	Գեորգ Ականեան	165
Գառնիկ Պոլսեցի	33	Նիկողոս Պասմաճի	33
Ստեփան Պապոսեան	300	Մկրտիչ Խօրկանճի	33
Յարութիւն Կոստանդեան	66	Սարգիս Տիլլալեան	16 25
Սարգիս Պապիլէր	33	Մարտիրոս Մարքուճճի	9
Պետրոս Թաթիկեան	69	Սիմոն Տէր Գառնիկեան	33
Մարգար Ապրօեան	66	Մկրտիչ Մարտիրոսեան	22 50
Կրպտ. Տ. Փիլիպպոսեան	165	Ըղբեան	33
Գեորգ Սուլթանեան	495	Եղիա Չանճիեան	33
Միրիճան Տէվրիշեան	66	Մհտի. Ճանիկ Էլմասեան	33
Բարուհակ Մ. Բարուհակեան	33	Սիմոնաքի Սիմոնաքեան	33
Եղբարք Ծ. Փափաղեան	33	Յակոբ Խ. Գարաղաշեան	33
Օհան Շահվէրիլեան	66	Սահակ Թոռնտիեան	33
Կարապետ Թէքլըլըքեան	165	Ոմն	7 50
Եղբարք Խոսեան	825	Մհտի. Յակ. Գարաղաշեան	15

Մհտսի. Գէորգ Ա. յորնէն	176	Յակոբ Յովսէփեան	16 50
Մարտ. Տ. Փիլիպպոսեան	165	Ստեփան Բարէլեան	16 25
Ստեփան Տէտէեան	66	Թադէոր	16 50
Մկրտիչ Եսայեան ոսկերիչ	33	Գէորգ Սպարթալեան	9
Սարգիս Ս. Պտրտիմեան	16 50	Ստեփան Թոգաթլեան	33
Նուպար Տիրացուեան	8	Մինաս Վանազետեան	33
Յակոբ Ս. Սպարթալեան	7 50	Պօղոս փաստարան	33
Մակար վարդապետ Բարխ.	165	Յովսէփ. Աստուածատուրեան	33
Կարապետ Յակոբեան	33	Սիմոն	30
Կրպտ. Տ. Փիլիպպոսեան	7 50	Կարապետ Շահինեան	15
Խոսրով Մարտիկեան	8 25	Սարգիս Մարութեան	33
Բարեպաշտ ոմն	16 50	Յակոբ Դաւթեան	16 25
Մկրտիչ Մարկոսեան	66	Ազգասէր ոմն	33
Ռմն	3 75	Պետրոս Աւագեան	7 50
Սարապետ Պարտիզակցի	9	Հայրապետ Դաւթեան	66
		Համագումար . .	14407

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՆՈՒՐԱՏՈՒ ԿԱՆԱՆՑ ԶՄԻՒՌՆՈՑ

Տիկնայք	Ղարաշ	Մարթա Դ. Մարկոսօֆ	99
Պարծաճ Գ. Սուլթանեան	88	Մարիամ Կ. Էքիզեան	66
Մարիամ Ապրօ	66	Բերսարէ Պ. Աւագեան	33
Մարթա Յ. Մերկերեան	33	Նեվրիկ Ս. Տէտէեան	66
Հռիփսիմէ Յ. Ճէվաշիրճեան	8 25	Մարիամ Պ. Պալիեան	99
Կիւլքատն Ն. Կարապետեան	33	Օրիորդ. Պ. Պալլազարեան	18
Տիրուհի Ս. Մարգարօֆ	66	Նուրուֆար Ս. Մսերեան	16 50
Կիւլքատն յ	33	Թադուհի Մ. Բայսէրլեան	52 25
Կիւլա Կ. Զաքիեան	99	Էւպրսիս Ս. Տամկաճեան	33
Մարթա Յ. յ	33	Թղհի. Ղ. Պալլազարեան	165
Յուստինէ Զ. Տիլլէրեան	66	Տուռու Փիլիճեան	33
Գայիանէ Յ. Տիլլէրեան	66	Մարգարիտ Յակոբեան	33
Զարուհի Տ. Թադթապեան	176	Օր. Զ. Ճամարտախօսեան	16 50
Տուռու Մ. Թադթապեան	66	Եղիսաբեթ Պ. Թաթիկեան	33
Էլիզա Ս. Տէտէեան	66	Հռիփսիմէ Կ. Տէտէեան	33
Հռիփսիմէ Թ. Սվազլեան	33	Սրբուհի Ս. Նուպարեան	33
Արուսեակ Գ. Մարկոսօֆ	176	Զապէլ Մ. Հալէպլեան	33
Հռիփսիմէ Գ. Կոստանդեան	99	Մարիամ Գ. Եսայեան	176

Վալչի. Գ. Ճշմարտախօսեան	46	50	Տուտու Յ. Ճերմակեան	33
Եանդիա Պ. Կոստանդեան	49	50	Սրբուհի Ս. Պալապանեան	7 50
Վարդուհի Ս. Փանոսեան	33		Սրբուհի Ա. Գալէնտէրեան	7 50
Թողաթլեան	33		Մարիամ Կ. Հալաճեան	33
Սօֆի Ս. Տիրացուեան	48		Մէնէնտ Մ. Օհանեան	46 50
Հռիփսիմէ Ս. Պոլսնորդեան	48		Մարթա Ս. Սէֆէրեան	33
Մարգարիտ Յակոբեան	33		Տիկնայք Սպարթալեան	176
Նեկտարիէն Ս. Սիմէոնիս	33		Աղապի Կ. Արապեան	99
Տուտու Յ.	»	33	Սրբուհի Պ. Աղասեան	66
Օր. Մարիցա Յ.	»	33	Մարթա Համբարձումեան	45
Անիճա Ս. Պարծանքեան	33		Կոնստ. Պ. Սուքիասեան	33
Տուտու Ս. Մարկոսեան	46	50	Գայիանէ տէր Գասպարեան	198
Հռիփսիմէ Յ. Մաքսուտեան	46	50	Տուտու Ա. Տամկաճեան	2 73
Մէնէնտ Յ. Պարտիզպանեան	33		Բեմպէ Ս. Սպարթալեան	46 50
Տուտու Ա. Կոստանդեան	33		Օր. Մարիամ Աւարեան	46 50
Բարիս Գ. Մսերեան	33		» Արուսեակ Արապաճեան	9
Փուլիկ Յ. Եռսուֆեան	528		Տուտու Հաջինեան	46 50
Օր. Ջարուհի Խ. Աղազարեան	66		Արուսեակ Յ. Ահարոնեան	33
Մարիամ Հ. Հազգէքիլեան	7	50	Մանեա Գ. Քէսիքաշեան	7 50
Հռիփսիմէ Ս. Սիւրբեան	22	50	Սրբուհի Կ. Փափազեան	7 50
Մարիամ Գ. Կոստանդեան	46	50	Հռիփսիմէ Ս. Ղարմաճեան	42
Մարիամ Գ. Յ.	»	46 50	Մարիամ Մ. Թեմեան	33
Տուտու Գ. Վեմեան	33		Հուշանէ Յ. Զովսէֆեան	33
Մարեիցա Ա. Չաքրեան	176		Սիլվէնիկ Պալեան	45
Տիգրանուհի Ս. Կոստանդեան	66		Կիլիկիա Ստեփանեան	8 23
Օր. Մարեիճա Յ. Մերկերեան	20	23	Մաքրուհի Յ. Քէօլէեան	46 50
Նալէնիմ Պոյաճեան	46	50	Արուսեակ Կ. Սերճօեան	33
Մարիամ Թ. Պարծանքեան	66		Մարիամ Ս. Սերճօեան	46 50
Օր. Պարծանք Պ. Պրծնքեան	66		Թաղուհի տէր Ստեփանեան	33
Յուլիանէ Աղեան	66		Չարինա Ալէքսանեան	7 50
Օրբ. Ա. Մաքսուտօֆ	432		Մարիամ Յ. Պիլէզիքճեան	33
Սաթիւնիկ Պ. Պարտիզպանեան	33		Տուտու Կ. Պալեսեան	330
Բարեպաշտուհի օրիորդ մը	77	50	Տուտու Գ. Էլմասեան	66
Տիրուհի Իօրայէլեան	33		Թաղուհի Յ. Ոսկանեան	33
Սրբուհի Ա. Աղազարեան	99		Տիգրանուհի Յ. Վարպետեան	66
Կիլիկիա Մ. Աղազարեան	66		Օր. Ջարուհի Յ.	»
Կիլիկի Ահարոնեան	46	50	Կիլիկիա տօքթ. Թաղուհի	33
Թաղուհի Գ. Պապսեան	43		Եռսուփանէ Տէվրիշեան	46 50
Խղեսարեթ Մատանեան	8	23	Հռիփսիմէ Գալէնտէրեան	33
Մարիամ Յ. Հաջումեան	33		Արուսեակ Ո. Ոսկանեան	49 50
Տուտու Կարապետեան	9		Մարիամ Ս. Տէմիրպաշեան	33

Մարիամ Ս. Էլմասեան	33	Սրբուհի Թ. Մատանեան	33
Եւսրաբսի Գ. Սուքիասեան	66	Օր. Հեւէն Անտօնին	33
Տուռու Յ. Գարաղաշեան	33	Հռիփս. Գ. Գաղտաղեան	33
Վառիկ Յ. Ղազերեան	8 25	Վառվառա Յ. Զաղրճեան	23 25
Թադուհի Ա. Սպարթալեան	27	Աշխէն Գ. Սիրիւճեան	33
Նունեա Յ. Թովմեան	66	Սրբուհի Ծ. Փափաղեան	33
Շիշմանեան	33	Կատինա Մէլիքեան	16 50
Վառվառէ Ս. Իփլիքճեան	33	Կիւլքատն Ա. Շահումեան	33
Լուսիա Յ. Իփլիքճեան	33	Իսկուհի Ա. Գուշատալեան	33
Կիւլքատն Կ. Ճոհաւորեան	16 50	Օրիորդ. ք Ակասեան	66
Մարիամ մէյմար Կարապետեան	16 50	Թէստէրէճեան	8 25
Ս. Մարութեան	8 25	Տուռու Խ. Գարաղաշեան	41 25
Տուռու Մ. Սարաֆեան	33	Թադուհի Ս. Աւաղեան	66
Օր. Թադուհի Թ. Տամկաճեան	33	Եղիսաբեթ Մ. Փափաղեան	33
Կատինա Մ. Բարսեղեան	33	Սրբուհի Յ. Գերձակեան	24 75
Օր. Իսկուհի Պ. Շահվէրքեան	66	Մարթա Կարապետեան	8 25
Եւանդիա Յ. Քոյունճեան	33	Իսկուհի Խ. Աղաճանեան	8 25
Զենոբիա » »	66	Աղճալեան	33
Կիւլիցա Խ. Մարգարեան	66	Մարթա Շէրիտճեան	33
Պ. Քայսէրլեան	9	Եղիսաբեթ Խ. Մարտիրիկեան	33
Եղիսաբեթ Ս. Զուլֆեան	33	Աննա Ս. Փափաղեան	33
Բողինա Պ. Պաքըճեան	33	Մարիամ Մաղաբեան	33
Գայիանէ Կ. Աղաղարեան	16 50	Գայիանէ Մ. Նաղարեթեան	24 75
Մարգարիտ Կ. Պալեան	16 50	Այսորնլեան	16 50
Թադուհի Կ. Կոստանդեան	33	Մարիամ Դ. Կոստանդեան	8 25
Կատինա Յ. Գուշատալեան	33	Զարուհի շիշէճի Գալստեան	16 50
Տուռու Ս. Վեմեան	33	Աղասեան	16 50
Անիճա Յ. Սահաթճեան	33	Սրբուհի Մ. Թէքսլըլըգեան	176
Եւսրաբսի Ս. Ճերմակեան	66	Իսկուհի Խ. Աղաղարեան	66
Եղիսաբեթ Պ. Գաղտաղեան	16 50	Վարդուհի Գ. Զիլինիլիեան	66
Վարդուհի Հ. Գաթեան	33	Բողինա Դ. Շէրիտճեա	33
Հռիփսիմէ Ա. Գաղտաղեան	8 25	Երանուհի Կ. Գրիգորեան	99
Հռիփսիմէ Օ. Փաղաւաղճեան	33	Աշխէն Պ. Գալստեան	33
Սրբուհի Խ. Աւաղեան	66	Մարիամ Մ. Պատմաճեան	8 25
Կատինա Ս. Շահումեան	33	Օ. Քոյունճեան	99
Մարիամ Յ. Քրմաճեան	16 50	Բողինա Մ. Վեմեան	33
Մարեիցա Ս. Թէստէրէճեան	33	Կիւլստպահ Սարգսեան	8 25
Սրբուհի Է. Քիպրիթճեան	33	Օր. Մարիամ Մարկոսեան	24 75
Լիւսի Գ. Յ. Փափաղեան	165	Շուշան Ճ. Էլմասեան	16 50
Տուռու Պ. Շահումեան	33	Տուռու Յ. Աղաղարեան	8 25
Տիրուհի Յ. Սահաթճեան	30	Հռիփսիմէ Ս. Սիմոնեան	33

Հռիփսիմէ Ս. Սարայտարեան	8 25	Հռիփսիմէ Յ. Իսրայէլեան	16 50
Գայիանէ Կ. Սպարթալեան	16 50	Տէր Յովհաննէսեան	8 25
Օր. Մանեա Գ. Գառնարեան	8 25	Օր. Արուսեակ Գ. Բարսեղեան	6
Կիւլսապահ Ս. Սուքիասեան	16 50	Մարիամ Պ. Սէրճիեան	24 75
Վարդուհի Գ. Պէրկամալեան	99	Աննա Ղ. Պալապանեան	33
Վարդուհի Սիմրիհիսարլեան	33	Կատինա Սաշիեան	16 50
Եղիսաբեթ Յ. Յակոբեան	20	Մարեկցա Յ. Սարաֆեան	16 50
Հռիփսիմէ Պ. Սէրճիեան	33	Մարիամ Յ. Չաքրեան	66
Սրբուհի Ծ. Փափաղեան	33	Վառվառէ Յ. Գէորգեան	16 50
Նազէնիմ Պոլաճեան	16 50	Եւդրաքսի զույումճի Կրպտեն.	8 25
Գայիանէ Յ. Սվաղեան	33	Հռիփսիմէ Ճերմակեան	8 25
Սանդուխտ Պօղոսեան	33	Հռիփսիմէ Յ. Շահինեան	8 25
Յարութիւն Ֆրէնկեան	8 25	Կիւլիցա Ս. Սիմոնեան	33
Ստեփան Մարտիկեան	33	Թադուհի Հայրապետեան	66
Մարթա Գ. Հալէպլեան	66	Մարիամ Ս. Վեմեան	72
Տիգրանուհի Մ. Հալէպլեան	33	Մարիամ Յ. Ճէլէպեան	66
Օր. Թադուհի Մատթէոսեան	33	Օր. Թադուհի Յ. »	33
Եւդրաքսի Ս. Ղոնճաեան	33	Հռիփսիմէ Յ. Սիմոնաքեան	33
Յուստինէ Կ. Ոսկանեան	33	Մարգարիտ Յ. Աղաճանեան	33
Մարիամ Մ. Ալփիարեան	33	Ղատիմ Ս. Աղճեան	16 50
Մարիամ Մ. Մամուրեան	33	Մարիամ Մկրտիչեան	7 50
Մարիամ Յ. Սարաֆեան	33	Աննա Զմիւռնակիսեան	7 50
Սանա Մ. Աղնաւորեան	33	Մարիամ Պալապանեան	8 25
Իսկուհի Մսեր Մսերեան	33	Տուսու Մէլէմէնցիեան	33
Դաթեան	8 25	Հռիփսիմէ Օհանեան	33
Մարիամ Կ. Ա. Սպրթլեան	165	Հռիփսիմէ Խ. Օհանեան	33
Հռիփսիմէ Մ. Մրդեան	33	Եղիսաբեթ Գրիգորեան	15
Մարիամ Խ. Կէմճեան	33	Գայիանէ մհի. Գասպարեան	7 50
Մհտի. Թղհի. Զարգարեան	66	Եղիսաբեթ Ս. Սպարթալեան	7 50
Օր. Սաթ. Տ. Կ. Տէօքմէճեան	24 75	Գայիանէ Զըրաք Պօղոսեան	7 50
» Մարիամ Յ. Հիւսնեան	33	Կիւլիցա Պ. Սուքիասեան	16 50
» Արուսեակ Սարգսեան	16 50	Մարիամ Ս. Սուքիասեան	16 50
» Մարիամ Մ. Պաքրճեան	8 25	Հռիփս. Շամլը Սարգսեան	16 50

Համագումար զըշ. 11080

Գեր. Առաջնորդին և Ազգային Քաղաքական Ժողովոյ Խնամք Կազմուած Մասնախորհրդոյ անդամքն են ,

Գեր. Առաջնորդ Ս. Հայր , Նախագահ

Մեծ. Ֆրէստէրլիլի , Պէլէգայի Հեղափոխ

» Օ. Բէնէօլլ , Տէրու Երկաթուղ. Բառապայի

- Մեծ. Բօլկարքո Պարրի
 » Նենիմ Թարանթո
 » Հայնց, Տեւուլ Օսմանեան Դրամարան
 » Բսխաքի
 » Տօրթօր Պ. Կոստանդ
 » Թագուր Սպարթալեան
 » Մատթէոս Պաշեօցեան
 » Կարապետ Արապեան
 » Խաչատուր Զաքիեան
 » Ղուկաս Եսայեան :

Այս Մանասիրհրդոյ անդամք՝ Գեր. Առաջնորդին հրաւիրանօք՝ ազգային Առաջնորդարանը հրաւիրուելով երեք ձիւղի բաժնուեցան, և յատուկ օրեր որոշելով՝ իւրաքանչիւր ձիւղ՝ Գեր. Առաջնորդին ընկերակցութեամբ՝ նպաստ հաւաքելու շրջեցան :

Ահաւասիկ հանգանակութեան արդիւնքն .

Ա. ՅՈՒՑԱԿ ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՂԱՅ

Մեծ. Տեարք	Արժւէ Մէճէ	Ապփօղ	15
Գեր. Տ. Մեղէր. Եպս. Մուրատեանց	50	Լոքնէր և Մարքօրօլի	15
Եղբարք Սպարթալեան	100	Ռէճիօ և Պէլօմ	15
Կ. Մ. Պաշեօցեան	100	Եղբարք Գրամէր	15
Եսայեան	100	Եղբարք Ալիօղ	25
Կարապետ Արապեան	50	Բէյլէր և Ընկ.	5
Տօրթօր Պ. Կոստանդ	25	Ռուէկ	20
Խաչատուր Զաքիեան	35	Ձէքքինի	10
Հայնց	25	Գսէնօրուլօ	10
Պարրի և Ընկ.	50	Բ. Սքէրքօ	5
Ժ. Է. Բսխաքի	50	Ա. տ'Անտրիա	15
Հ. Փրէտէրիճ	25	Սէպա և Սումա	20
Օ. Բէտէյլ	25	Սօլարի և Պալատուր	10
Բ. Հոմէր	20	Ժիուստինիա և որդիք	10
Մ. Ապրօ	10	Բադէրօս և Ընկ.	20
Ռալի	25	Գուզնիէրի և որդիք	20
Եղբարք Պէլօմ	25	Վաժէլի և Սաավրիաի	5
Ա. Քարքաօ	10	Տընի	6
Շ. Սալզանի	20	Մ. տը Բէլիսիէ	6
Բաճի և որդիք	20	Եղբարք Իքա	10
Ճ. Հօնիշէր	20	Եղբարք Պարի	20
Է. Տալի	20	Ֆ. Ֆիդաօ և Ընկ.	10

Բ. Պրինիման	10	Գեր. Ա. Թիմոնի	Օս. հոգի	2
Ճօլի և Ընկ.	10	Ժ. Վիթէլ	»	20
Բ. Ալիօդի	10	Փօրպիս	»	10
Ժ. Թօբուզ	10	Թ. Թէլօղլու	Անգլ. հոգի	2
Ի. և Ռ. Նարիկ	10	Հէրֆէլտ	Ֆրան.	40
Իլի Աքքաս	25	Ֆիլիբոմիչ	»	10
Ժ. Սումա	10	Վուպէրնատիս	»	40
Տ. Լամպօղլու	15	Սամէդրա	»	46
Լ. Ասլանօղլու	20	Ռուս. նաւուց ընկ.	»	250
Ժ. Վ. Լ.	Օս. հոգի 2	Թորամանօղլու	Ռուս.	20

Բ. ՅՈՒՑԱԿ

Մեծ. Տեարք	Արշ. Մէն.	Ե. Եռստֆեանց	100
Մարդի ի Արտի	10	Ռ. Շէյթին	20
Հ. Տէբօրդու և Ընկ.	10	Ռ. Պարքէր	10
Հէֆդի և Սրիլէր	20	Ա. Գ. Վեման	5
Ա. Բասապօղլու	25	Եղբարք Բասապօղլու	20
Ալէք. Սիտի	50	Սէրէֆէտինօղլու	10
Արժի և որդի Բօլիդի	20	Ս. Ն. Էմմանուէլ	10
Ա. Բէպապօղլու	15	Ժ. Սիտի և Ընկ.	10
Քրիստոֆ Հէֆիժօղլու	10	Եղբարք Աւետիքեան	50
Նաքօ Մէնէմէն	5	Բ. Բանտէլէօն	10
Հապիֆ և Բօլաքօ	15	Ն. Իլիատի	10
Եղբարք Լադքանի	15	Կ. Ակաթօբուլօ	10
Փէշարմալճրօղլու	5	Ֆ. Պալատուր	5
Խարալամպօ Բէյա	10	Անդաքի	5
Բարլօղլու և Ընկ.	15	Ա. Էնրիքէլ	10
Ն. Ալաճաճիօղլու	10	Ակորճան Պալքճեան	15
Մօիլ Մօրթօ	10	Չոպանօղլու	10
Եօրեի Աքաս	20	Միլանաքի	10
Եսայի Ըշըլեան	20	Տիվըս	16
Եօլանի Իլիատիս	10	Լ. Հաչատուր	15
Բ. Եօրիկատէս	10	Տ. և Ս. Քօչէն	15
Ի. Վազէլ	10	Նիսիմ և Տ. Թարանթօ	50
Թօբուզ և Տրաքորօլի	20	Պուրնէն և Ընկ.	Օս. հոգի 3

Գ. ՅՈՒՑԱԿ

Մեծ. Տեարք	Արշ. Մեծի	Ա. Պօնալ	
Անանուն	10	Գրիսդոտուլօ Վերիօս	4
Բորովիչ	2	Աթանասիատի Եօրտան	4
Ն. Փ. Վանտէրդէ	10	Թամինճի	2
Ալէվրա	3	Աւստրիական Լոյս Ընկ.	50
Անանուն	6	Մ. Խրուսաքի	25
Եղբարք Արախչինճի	10	Ա. Արէալի	10
Ժան տ'Անտրիա	5	Գ. Ա. Քարալա	4
Ժ. Պ. Ռուդիէ	5	Հ. Ճամպաղօղլու	10
Ա. Օ. Քլարք	50	Մաթէօ Լորէնց	1
Բ. Անթինօժէնիս	15	Ա. Լաքարիս	1
Ժ. Ժ. Մայնէզի	10	Ռ. Ռօզ	1
Տ. Քիւբէճիօղլու	15	Գ. Պուպլի	3
Քօսդարի Էֆէնսի	10		
Համագումար Արշ. Տե. 2497			

Ս. Առաջնորդ Տ. Մելքիսեդեկ Արքեպիսկոպոսն՝ Հայաստանի սովելոց օդնելու համար՝ յորդորանաց զիր զբեւոժ լինելով Ագ-Շէհիբի Հայ հասարակութեան որ այժմ ըստ հոյեորականին Զմիւռնիոյ վիճակին կ'վերաբերի, 371 արծաթ մէճիտ հանգանակուած և Առաջնորդարան յուղարկուած է տեղւոյն ազգայնոց կողմէն, որ իրենց պարտքն այս տագնապալի միջոցին առատաստութեամբ կատարած են և շնորհակալութեան արժանի:

ՅՈՒՑԱԿ

Ա.Գ.—ՇԷՀԻՐԻ ԱԶԳԱՅԵՆՈՑ ՆՈՒԷՐՆԵՐՈՒՆ

Ի ՆՊԱՍՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՎԵՆՈՑ

Մեծ. Տեարք	Արշ. Մեծի	Կարապետ Ճամպաղաքճեան	
Նազարէթ Գալուստեան	30	Գրիգոր Սարկաւադեան	4 ^{1/4}
Մհի. Սիմօն Բարկամեան	10	Մհի. Յակոբ Վարդանեան	4
Մհի. Յարութիւն	5	Մհի. Սարգիս	4
Մհի. Կարապետ Աշքրեան	5	Յովակիմ	4
Մհի. Կարապետ Տ. Գէորգեան	5	Յովհաննէս	4
Յակոբ Էջմալեան Կեսարացի	5	Ստեփան	4
Մարտիրոս Մ. Բարկամեան	5	Յովհաննէս Կարէնեան	4

Պօստօս Գաբրանեան Կեսարացի	4	ՄՀի. Յակոբ Ճիվէլէկեան	1
ՄՀի. Ստեփան Ճօմպալաքճեան	4	Կարապետ Վարդանեան	1
Ստեփան Աւաղեան	4	Մինաս Սարէյտաբեան	1
Պետրոս Հէտտէճեան	3	Բարսեղ Մեղղոնեան	1
Դանիէլ Մղրաքեան	3	Դանիէլ Կօճակէօղեան	1
Մարտիրոս Բարաղամեան	3	Յակոբ Մաղլըմեան	1
ՄՀի. Աբրահամ Մղրաքեան	3	Յակոբ Բարկամեան	1
Աստուր Գալուստեան	3	Կարապետ Համբարեան	1
Կարապետ Արապեան Կեսրցի.	3	Յակոբ Սինանեան	1
ՄՀի. Թորոս Բարկամեան	3	Յակոբ Կարէնեան	1
Մանուկ Համալեան	3	Դանիէլ Ծերօնեան	1
Նազարէթ Բարկամեան	2 ^{1/2}	Կարապետ Էսմէրեան	1
Կարապետ Թէրլէմէղեան	2	Յովհաննէս Մէստճեան	1
Կրպտ. Շիշմանեան Թալապցի	2	Գէորգ Թէքնէեան	1
Յակոբ Սիմէօնեան	2	ՄՀի. Նաղար Եղճեան	1
ՄՀի. Կարապետ Բարուճեան	2	ՄՀի. Գէորգ Սինանեան	1
Յակոբ Մէստճեան	2	Կարապետ մՀի. Պետրոսեան	1
Գրիգոր	2	Հաճաք Քէօսէեան	1
Մաթուկ Թօփսաղալեան	2	ՄՀի. Յովհաննէս Սիւրթիւեան	1
Գէորգ Համբարեան	2	Գէորգ Պոյաճեան	1
Յարութիւն Եղճեան	2	ՄՀի. Թորոս Թիւֆէնքճեան	1
Բարսեղ Բարսեղեան	2	ՄՀի. Յովհաննէս Բարկամեան	1
Նազարէթ. Մկրտչեան Թալապցի	2	Տիւրկէր Մկրտիչ	1
Յարութ. Ճրնկըտըրեան Կսրցի.	2	Նաղարէթ Տօմոսմեան	1
ՄՀի. Յարութիւն Համալեան	2	Նաղարէթ մՀի. Պետրոսեան	1 ^{1/4}
Սիմէօն Կատըճիկեան	2	Յովհաննէս Մղրաքեան	3 ⁴ / ₅
Բարսեղ Ըղղաքճեան	2	Առաքել Սարէյտաբեան	3 ⁴ / ₅
Նաղարէթ մՀի. Տէտէեան	2	Վարդան Քհնյ. Վճարոնեան	4 ¹ / ₂
Ստեփան Տ. Գրիգորեան	2	Ստեփան քահանայ	1 ¹ / ₂
Առաքել Շաքլըեան	1 ^{1/2}	Աստուր Մէստճեան	1 ¹ / ₂
Եղնիկ վարդապետ Պօղոսեան	1	Դանիէլ Հէտտէճեան	1 ¹ / ₂
Յակոբ քահանայ Շիրինեան	1	Եսայի Թօփսաղալեան	1 ¹ / ₂
Միսակ Բարկամեան	1	Միքայէլ մՀի. Յակոբեան	1 ¹ / ₂
Յովհ. Փափաղեան Պօլսեցի	1	Գէորգ Մեղղոնեան	1 ¹ / ₂
Յակոբ Համալեան	1	Յովհաննէս Չաքըեան	1 ¹ / ₂
ՄՀի. Յարութիւն Պիւօրեան	1	Յովհաննէս Նիկողոսան	1 ¹ / ₂
ՄՀի. Սիմէօն Պօրանեան	1	Մեղղոն Չաքըեան	1 ¹ / ₂
Սարգիս Գասալաբեան	1	Յարութիւն Պատիկեան	1 ¹ / ₂
ՄՀի. Յարութիւն Սարըեան	1	Հաճի Հաճաքեան	1 ¹ / ₂
Եսայի ոսկերիչ	1	Կարապետ Մաղլըմեան	1 ¹ / ₂
Եղիա Խանչէրեան	1	Հայրապետ Թաւուքճեան	1 ¹ / ₂

Հաճի Աքտէտէան	$\frac{1}{2}$	Մհի. Մարիամ Թէրլէմէզեան	1
Մհի. Առաքել Աքըլեան	$\frac{1}{2}$	Մհի. Մարիամ Աւագեան	1
Սարգիս մհի. Քէօսէեան	$\frac{1}{2}$	Թագուհի Տ. Գէորգեան	1
Ստեփան Տէօնէրեան	$\frac{1}{2}$	Մարիամ Աստուրեան	1
Յովսէփ Յովսէփեան	$\frac{1}{2}$	Սանդուխտ Վամարեան	1
Աստուր Վարդանեան	$\frac{1}{2}$	Հռիփսիմէ Բարկամեան	1
Պօղոս Ասվատըրեան	$\frac{1}{2}$	Մարիամ Բարկամեան	1
Յակոբ Տ. Գրիգորեան	$\frac{1}{2}$	Տիկին Յար. Բարկամեան	$\frac{1}{2}$
Խաչատուր Թօփսազալեան	$\frac{1}{2}$	Գայիանէ Բարկամեան	$\frac{1}{2}$
Դանիէլ Վօճաղափանեան	$\frac{1}{2}$	Մարիամ Սիմօն Համալեան	$\frac{1}{2}$
Յակոբ մհի. Յարութիւնեան	$\frac{1}{2}$	Տիրուհի Վօճաղէօզեան	$\frac{1}{2}$
Այլեայլ մանր նուէրներէն	16	Մարգարիտ Վ. Աշքրեան	$\frac{1}{2}$
		Դշտոյ Գէորգ	$\frac{1}{2}$
Տիկնայք	Արձ-ի Մէհ-	Մարիամ Պաղտատլեան	$\frac{1}{2}$
Անթառամ մհի. Տէտէեան	4	Հռիփսիմէ Մզրաքեան	$\frac{1}{2}$
Եւփիմէ Բարկամեան	$\frac{1}{2}$	Թագուհի Դօմպալաքճեան	$\frac{1}{2}$
Հռիփսիմէ Աւագեան	1	Հռիփսիմէ Գարազաշեան	$\frac{1}{2}$
Տիկին Թորոս Բարաղամեան	1	Մարիամ Վարէնեան	$\frac{1}{2}$
Տիկին Սըշանեան	1	Այլեայլ մանր նուէրներէ	27
Մարիամ Գալուստեան	1	Տիկնանց նուիրած հանդերձե-	
Տիկին Դանիէլ Մզրաքեան	1	ձեղինայ՝ այսինքն շապկի,	
Տիկին Ստեփ. Վօճաղէօզեան	1	էվրէի կայլն կայլն գինը	60
Խղարբ Բարկամեան	1	Համագումար արձ. Դհ. 371	

ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԱՆՉԵՍԹԵՐ

Ի ՆՊԱՍՏ ՍՈՎԵԼՈՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Անկլիոյ, և մասնաւորապէս Մանչէսթըրի Հայ գաղթականութիւնն, առաջինն է որ իր հայրենասիրական զգացմունքն իրապէս ցոյց տալու կ'փութայ, ամեն անգամ որ աղղային իրաւունք մը, դատ մը պաշտպանելու խնդիր ծագի, և Հայաստանի տառապանաց դարման մը գտնելու պէտքն զգացուի։ Ներկայ մահաբեր սովու ժամանակ որ բազմաթիւ Հայ բնակիչներ սոսկալի աղէտից մէջ ընկած են, Մանչէսթըրի հայք անտարբեր չայտի մնալին, և արդէն իրենց առատասիրտ զգացմանց փորձերն այնպիսի իրական նշաններով ցոյց կ'տան, որ արդարեւ ազգին շնորհապարտութեան արժանի են, և պէտք է որ իբրեւ օրինակ հանդիսանան այն Հայոց որ, թէև աւելի մօտ և զրեթէ ականատես են ներկայ աղէտից, բայց շատ ծանր կ'շարժին։ Ընդհանրապէս բոլոր Անկլիոյ հայազ-

դիք, և զլիաւորապէս Մեծ. Սպարթալեան Պ. Ստեփան Տանդանակու-
թիւնն արդիւնաւոր ընելու մասին մեծ ջանք և փոյթ տարած են, ինչպէս
որ կ'վկայեն Մանչեսթըրէն հասած գիրերն, հետեապէս յատուկ շնոր-
հակալեաց արժանի են: Անտարակոյս աւելի հոգ, աւելի աշխատանք
յանձն պիտի առնուն եթէ միանշամայն իմանան որ եղած նուէրներն ա-
ռանց յապաղման և կանոնաւոր կերպով իրենց նպատակին կ'հասնին:

Այս տեղ արժան կ'դատինք նշանակել Մանչեսթըրի Ապրիլ 1 լրագրէն
առնելով, ինչպէս որ Մա-ի ալ հրատարակած էր, նուիրատուաց ցուցակն
որ է.

Մեծ. Տեարք	Անգլ. 11½	Փ. և Ի. Մօստիշեան	10
Փ. Վ. Կրաֆֆն և Ընկ.	50	Մ. Բ. Բափամաճեան և Եղբ.	10
Ուօլթր Բրըմ և Ընկ.	50	Փ. Սըվաղօղլու և Ընկ.	10
Փափաեանի և Ընկ.	50	Ա. Անձէլաստօ և Ընկ.	10
Յովհաննէս Սպարթալը	40	Բէդրօքօքինօ Եղբարք	10
Մ. Օլիվօ	40	Ճօն Պէնէդ և որդիք	10
Մ. և Օ. Յակոբեան	30	Ճօրճ Էնտրիու և որդիք	10
Կիւմիշկէրաան Եղբարք	25	Աւետիս Հարենց և Ընկ.	10
Եսայեան Շահին և Ընկ.	25	Բարեկամ մը	10
Ռալի Եղբարք	25	Աթանասիուս Ճօաննիտէս	10
Քէնշլիֆս Պրուքս և Ընկ.	25	Ժօզուա Հօյլ և որդիք	10
Ա. Մանթալօֆ	23	Ա. Մաքսուտօֆ	6
Ճօնաս Պրուք և Եղբայր	21	Հայ մը	6
Ստեփան Սպարթալը և Ընկ.	20	Ճօն Փ. Բ. Բիվաչ	5
Փրնտըքլեան Եղբարք և Մրմրեան	20	Հայ մը	5
Ճօն Մըն և Ընկ.	20	Պ. Գրիգորեան	5
Ճէյմս Սիւէլ և Եղբօրորդին	20	Ռօպէրդ Ռօպսըն	5
Ա. Թօզաթլեան	15	Ճ. Ռաֆայէլօֆ	5
Պըղըրուրթ և Պրուքս	15	Ճէմմէլ և Հարդր	5
Չարլզ Էքիզլէր	15	Ս. Նուլն և Ընկ.	5
Ս. Հաձօթուլօ և Ընկ.	15	Օթր Հուլմ	5
Ի և Մ. Փափաղեան	11	Ճ. Հ. Էնիու և Եղբայր	5
Ս. Շուէյնց և Ընկ.	10 1/2	Տ. Մանուկեան	5
Ա. Տրիւ և որդիք	10	Ա. Նշանեան և Ընկ.	5
Ինկլիս Էնտ Ուէյթֆիլտ	10	Մէլիքեան Եղբարք	5
Ճ. Բ. Հարթր և Ընկ.	10	Հ. և Մ. Բափամաճեան և Եղբ.	5
Սիտլէյ — Տպագրական ընկ.	10	Պէշիկթաշեան և Ընկ.	5
Հ. Վարպետեան և Ընկ.	10	Ճօն Ուօլթր և որդիք	5
Թօմաս Հօյլ և որդիք	10	Մուրատեան Եղբարք	5
Տիկին Յովհ. Սպարթալը	10	Ժ. Բօթրա և Ընկ.	5
Գ. Բույուլմաճեան	10	Ճիվան Մանուկեան	5

Քօքղէլ Հիւկս և Ընկ.	5	Ճ. Բ. Օդդի	1
Մ. Քին և Գրիւտըն	5	Աբգարեան	1
Հարիտոնիտի Եղը. և Սարիճաքի	5	Եալարդճեան	1
Ա. Ուօտքին և որդի	5	Մեսրոպեան	1
Բ. Մ. Թամվաթօ	5	Գ. Ֆրնտըքլեան	1
Մ. Ս. Բափամաճեան և Ընկ.	4	Մ. Եէնիպալեան	1
Ս. Թուրնըր և Ընկ.	2		
Ճ. Համալմաճեան	2	Համադումար Աւագ. և Կ. Կ. Կ.	896.2.0.

*
* *

Այս առթիւ՝ արժան կ'համարինք յիշատակել նաև Մարտիրոյ ազգայնոց հայրենասիրական ու մարդասիրական եռանդն, որով Հայաստանի սովալուկ Հայոց օգնութեան հասնելու համար ամեն ջանք ի գործ կը դնեն, և արդէն մարտի 16ին նպաստ հաւաքելու մտօք՝ յանձնախումբ մը կազմած են։ Սոյն յանձնախումբն յատուկ շրջաբերական նամակներ կ'ուղղէ 1000-1500 ֆրանսացւոց և անոնց վեհանքն ու մարդասէր զգացմանց կոչումն ընելով՝ կ'հրաւիրէ մասնակցիլ այս հանգանակութեան, որպէս զի հինգ վեց ամեն ի վեր Հայաստանի մէջ ճարակող սովին դարման մը լինի, և թշուառ ու սովատանջ ազգայնոց տառապանքը թեթեւայ։ Սոյն յանձնախումբին անդամներն են, Մեծ. Հ. Արունեանց, Ղ. Զաքիեան, Հ. Սէլեան, Ս. Միրզայեանց, որ՝ արդարև յատուկ գովութեան և շնորհակալութեան արժանի են։ Յանձնախումբն իր շրջաբերականաւ կ'յայտարարէ նաև որ Մարտի 17-ի հաշտարական և աւերական շէնքի ընկերութեան զրահներակը կ'ընդունուին նպաստներն, յատուկ տուամարի մէջ արձանագրուելով և նուիրատուաց անուններն հետզհետէ պիտի հրատարակուին։ Իսկ հաւաքուած նպաստներն անոր միջոցաւ Կ. Պօլսոյ Կեդրոնական Մասնաժողովին պիտի դրկուին։

Մեր ստացած տեղեկութեանց նայելով՝ Պատուարժան Յանձնախումբն երկու երեք օրուան մէջ 7-8 հազար ֆրանք նպաստ հաւաքած է և կը յուսայ մինչև 15-20 հազարի հասնել։ Մի քանի ֆրանսական լրագիրներ, ինչպէս Հաւասայէն Էրաբլէ և Սէմաթը Հայոց վրայ համակրական յօդուածներ և հանդանակութեան վիճակին վրայ ցուցակներ հրատարակած են։ Թէ՛ սոյն յօդուածներու իմաստն և թէ՛ հանգանակութեան վերջնական արդիւնքն ուրիշ անդամ պիտի հաղորդենք մեր ընթերցողաց։

*
* *

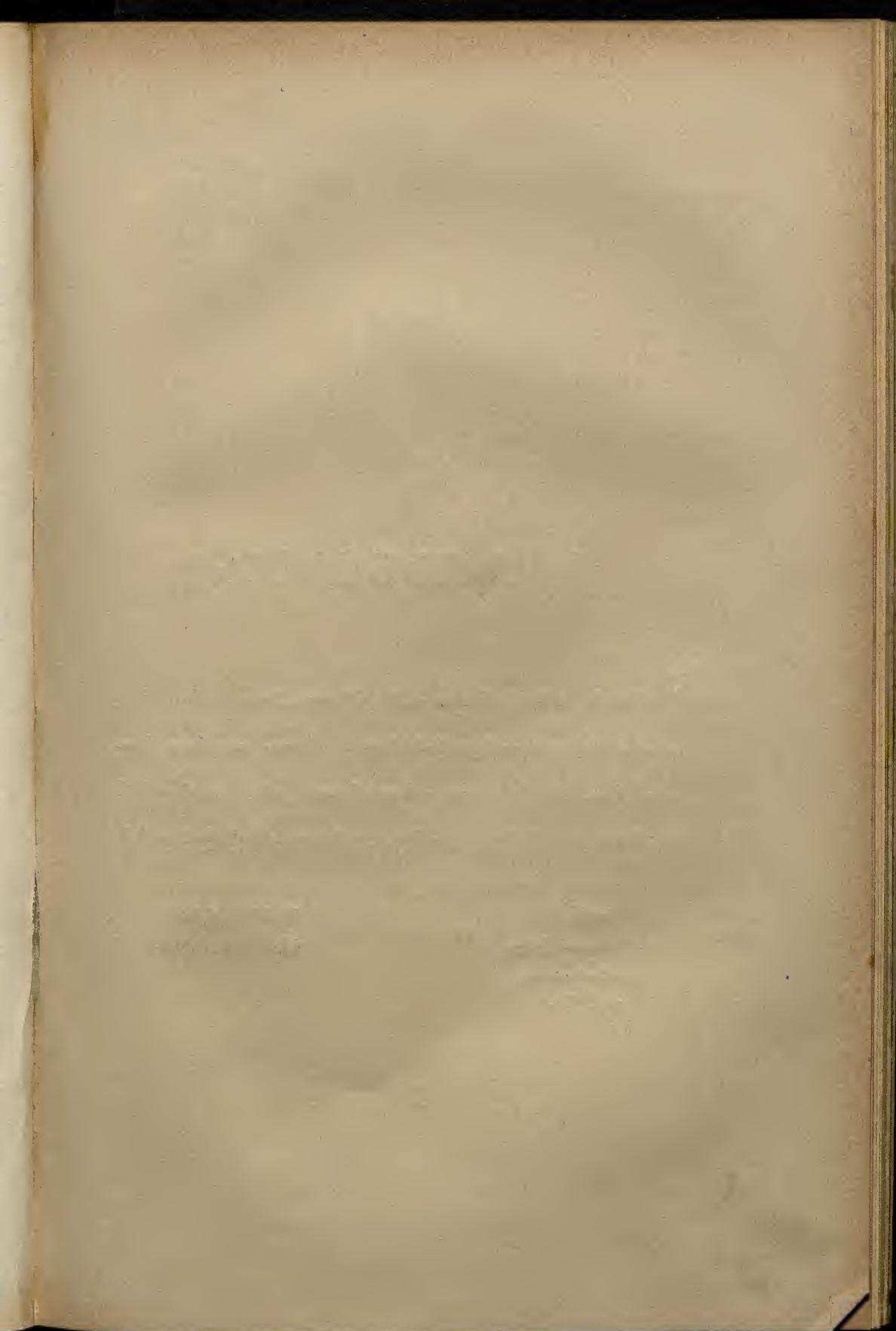
Փափաքելի է՝ որ Կ. Պօլսոյ Կեդր. Մասնաժողովն՝ ամեն նուիրատուաց միտքն անգործելու համար՝ յայտադրով մը բացատրէր այն միջոցներն զորս՝ իր պաշտօնավարութենէ ի վեր՝ ի գործ դրած պիտի լինի որպէս զի սովելոց դրամ, ցորեն, նպարք և այլն հասցընէ։

ՅԱՆԿ ՆՈՒԹՈՅ

1879-1880

Աղբային զարկումն	Երե-	445
» պարտ		49
» պետոյ		97
» պետքէ		161
Աղբ		48, 575
Արարարեան ընկերութեան Գ. Կեղեկաթիւր		248
Բանդ Հայոց առ խոլովորդն Բրդոյ և առ լերէն		157
Բառաբերք Հայերէն—Գաղղերէն		56, 247
Բողոքականութեան Հայոց ժեզ		277, 516
Գեր. Մելիքեղեի Մարարեանց յԵջեանքին		94
Գեր. Առաջնորդի Բալասար		175
Դպրոցական արաջարկութեան (Ջոնանիոյ)		163
» Տեղեկաթիւր (Ջոնանիոյ)		411
Դպրոցաւորաց Ա. ընկերութեան (Հասոյի ու ծախ)		155, 156, 225
Եղեպարոսի աղբային խնդիրը		347
Եղեպարոսի աղբային ուղի		369
Երբ ճանկերոյ		244, 260
Թղթայնութեան (Շահնուր)		43, 86, 135, 232, 284, 325, 373
		511, 570
Թուրքիոյ իրողութեան և Բրիտանական պարտն		433
Ժողովրդային վարի		451, 490, 555
Իրաւականութեան		26
Լորէն Մելիքեղ զԵրապետը		507
Լոսանիանց Կոնգրէս (Օւերէնց)		387
Խնամակալութիւն Հալիպոլեան վարժարանի (Ջոնանիոյ)		40
Խորէն Գալթայեան		309
Սալեմի գինին		271
Սիւլիկեան ընկերութեան (Առնոնաթիւր)		78
» վարժարան		141, 241, 289

	Երեւ
Կողմնորոշման քարտեզ	145, 493
Կրթութեան խնդիրն է Օմբուսի	203, 281, 505
Հազար ութ հարիւր եօթսունն ինն (1879)	385
Հալի	472
Հալիայի հնոս-բիւնները	467
Հայտ Իւրոպիոյ առջև	45
Հայ ընկերացարան (Օմբուսի)	12, 442
Հայ ընկերացարան Բանաստեղծութեան	69
Հայկական բառապնդութեան	531
Հայոց խնդիրն Անկիւնի խորհրդարանին մէջ	124
Հայկազնեան Ոստանատեղաց ընկերութեան է Փարիզ	482
Հայրենասիրաց ընկերութեան է Մարաշ (Չճ)	309
Մէլիքն Ոսկանեան	75
Մարտիկն իշխանին Կառնով	498
Յակոբ Ս. Բաբաղեան	505
Յայտարարութեան Խմբագրութեան	529
» Անկիւնի ընկերութեան	77, 489
Նոր շրջան	3
Որն է ասիւնի շարադար գիտելիքը	49, 106, 262, 304, 354
Պաշտօնական (Գեր. Գիմնէ)	180
Սարգսիւնի	407
Ս. Երեստեղի Վանիկի պարտը	210
Ս. Իջիւնի ճեմարան	478
Սինեայ ընկերութեան	371
Սոջ	474, 577
Սև լեռնի մարտը 34, 86, 181, 273, 347, 426, 461, 521, 563	
Վանապոյ նահանգի հին վեհապետը	66, 363
Վերանորոգման	295
Վաղարշ	47, 95, 142, 190, 239, 287, 332, 383, 480
	527, 574
Վանութեան և հանդէս	131

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

Պատիւ ունիմք ծանուցանել Արդոյ Հասարակութեան
որ այս օրերս երաժշտական նոր երգերու, պարերու և օ-
րերաներու ընտիր հաւաքածոյ մը ստացանք զաշնակի և
այլ նուազարաններու համար, չափաւոր գնով վաճառելի:

Իշխէ,
Հաճի-Սրախ Գողոց
Ապրահամ սփառչը
Թիւ 24.

ՊԵՐԹԱ ՎԷՐԹ
ՀԻՐՄԻՆ ԷՐԵՍԴԱՄ